

ARKEOLOGGRUPPEN AB, RAPPORT 2013:05
SÄRSKILD ARKEOLOGISK UNDERSÖKNING

Kvarteret Freja i Karlstad

Kvarteret Freja 7, RAÄ Karlstad 30:1,
Karlstad socken och kommun, Värmland

Dnr 431-4376-2010

Ebba Knabe, Helmut Bergold och Annica Ramström

ARKEOLOGGRUPPEN AB, RAPPORT 2013:05
SÄRSKILD ARKEOLOGISK UNDERSÖKNING

Kvarteret Freja i Karlstad

Kvarteret Freja 7, RAÄ Karlstad 30:1,
Karlstad socken och kommun, Värmland

Dnr 431-4376-2010

Ebba Knabe, Helmut Bergold och Annica Ramström

ARKEOLOGGRUPPEN I ÖREBRO AB
Drottninggatan 11, 702 10 Örebro
Telefon 019-609 04 10

www.arkeologgruppen.se
arkeologgruppen@arkeologgruppen.se

© 2013 Arkeologgruppen

Arkeologgruppen rapport 2013:05

Författare Ebba Knabe

Grafisk form Högtorps Diverse

Omslagsfoto Ett urval av keramik som hittades i kontext 8766.
Foto av Helmut Bergold.

Kartor ur allmänt kartmaterial, © Lantmäteriet Dnr 2012/0903.

Innehållsförteckning

Sammanfattning.....	7
Inledning	7
Antikvarisk bakgrund	9
Den tidiga staden.....	11
Bränder i Karlstad	12
Syfte och frågeställningar.....	12
Metod	14
Grävmetod.....	14
Analyser	15
Teknisk utrustning.....	15
Dokumentation.....	15
Resultat	16
Arkivstudier	16
Det historiska kartmaterialet.....	17
Husförhörlängder och mantalslängder	20
Fyndmaterialet	22
Keramiken	22
<i>Rödbrännande gods</i>	23
<i>Fajans</i>	30
<i>Stengods</i>	31
<i>Porslin</i>	32
<i>Flintgods</i>	32
Mynt.....	32
Glas.....	33
Järnföremål	33
Övrigt.....	33
Botaniska analyser.....	34
Anläggningar och konstruktioner	34
Tomt 137, Fas 1.....	34
<i>Brunn, KG20</i>	34
<i>Keramikugn, KG43</i>	37
<i>Träkonstruktion, KG41</i>	41
Tomt 137, Fas 2.....	43
<i>Hus 1a, KG40</i>	43
<i>Hus 1b, KG45</i>	44
<i>Stenpackning, KG70</i>	46

Tomt 137, Fas 3.....	47
<i>Hus, KG30 och KG81</i>	47
<i>Hus 2a, KG30</i>	47
<i>Hus 2b, KG81</i>	51
<i>Rännsten, KG10</i>	53
Tomt 137, Fas 4.....	55
<i>Hus 3, KG50</i>	55
Tomt 138, Fas 1–2	58
<i>Brunn, KG60</i>	59
Tomt 138, Fas 3.....	59
<i>Hus 5, KG80</i>	59
<i>Träkonstruktion, KG84</i>	60
Tomt 138, Fas 4.....	61
<i>Brunn, KG83</i>	62
Tomt 139, Fas 1–3	62
<i>Lager, KG91</i>	62
Tomt 139, Fas 4.....	63
<i>Hus 7, KG93</i>	63
Tomt 139, Fas 5.....	66
<i>Hus 6, KG90</i>	66
Diskussion och kulturhistorisk tolkning.....	67
Den äldsta fasen	67
Byggnation.....	68
Odling och kålgårdar.....	73
Sopphantering	75
Internationella tendenser.....	75
Utvärdering av resultaten i förhållande till undersökningsplanen.....	76
Kommunikationsinsatser och pedagogik.....	77
Referenser	78
Administrativa uppgifter	79
Bilagor.....	80
Bilaga 1. Anläggningstabell	
Bilaga 2. Fyndtabell	
Bilaga 3. Keramiktabell	
Bilaga 4. Konserveringsrapport. Studio västsvensk konservering	
Bilaga 5. Makrofossilanalys. Mats Regnell, Stockholms universitet	
Bilaga 6. Matris	
Bilaga 7. Kartunderlag	

Figur 1. Översiktskarta med platsen för undersökningen markerad med en röd prick.

Sammanfattning

Under november månad år 2011 utförde Arkeologgruppen i Örebro AB en särskild arkeologisk undersökning med anledning av planerad nybyggnation inom kvarteret Freja 7 i Karlstad. Området ligger inom fornlämning RAÄ 30:1 som utgörs av Karlstads äldre stadslager, Kvarteret återfinns idag centralt i staden, men har fram till 1800-talet legat i stadens utkant.

Det aktuella undersökningsområdet omfattade cirka 600 kvadratmeter med bevarade kulturlager och konstruktioner. Bevarandegraden ansågs utifrån förundersökningen vara hög.

Den arkeologiska undersökningen omfattade tre tomter; 137, 138 och 139, som finns markerade i kartmaterialet från slutet av 1600-talet.

Resultaten från undersökningen visar att området brukats sporadiskt fram till dess att den första bebyggelsen etablerades under 1600-talets första hälft. Den första bebyggelsen fanns på tomt 137 och utgjordes av en verkstad som av allt att döma har tillverkat keramik. En stor mängd keramik påträffades i anslutning till lämningarna.

Utifrån den äldsta kartan över Karlstad från år 1649 är det troligt att kvarteret har legat inom kungsgårdens ägor som under mitten av 1600-talet kom att ingå i stadens ägor, då drottning Kristina donerade marken.

Marken kvartersindelas och bostadsbebyggelsen tar vid under andra hälften av 1600-talet. Husen har haft gavlarna mot Skepparegatan, som löpte genom undersökningsområdet, och mellan dem fanns en stenlagd gårdsplan. Husen bar spår av kraftig brand, sannolikt 1719 års brand som nådde denna östligt belägna bebyggelse. Ganska snart byggdes husen upp igen med samma utbredning som tidigare, nu bebyggs även tomt 138. Att bebyggelsen blir tätare och mer reglerad märks genom att tomtgränserna får tydliga markeringar med vällagda rännstenar. Att tomtgränserna inte var statiska visar en ombyggnation av huset på tomt 137 som skär genom tomtgränsen. Även de här husen har brunnit troligen i den förödande branden som förstörde hela staden år 1752.

Spåren efter yngre bebyggelse var sporadiska och mycket trasiga, delvis på grund av 1800-talets och senare tids byggnader, men även av andra markarbeten som beredning för parkeringsplats. Hela norra delen av undersökningsområdet bestod av yngre källare, vilket innebär att de bakre delarna av tomterna var bortschaktade eller kraftigt påverkade.

Inledning

Företaget Diktaren HB planerar att uppföra ett nytt bostadshus inom fastigheten 7 i kvarteret Freja. Då arbetsföretaget skedde inom fornlämning RAÄ Karlstad 30:1 som utgörs av stadens äldre stadslager beslutade Länsstyrelsen i Värmlands län att byggnationen skulle föregås av en arkeologisk undersökning.

Kvarteret Freja 7 i Karlstad

Som underlag hade Länsstyrelsen resultaten från den arkeologiska förundersökningen, utförd under november månad år 2010, som visade att tomterna varit bebyggda från mitten av 1600-talet, men även att det fanns indikationer på äldre bebyggelse. Arbetet utfördes under november månad år 2011 av Arkeologgruppen i Örebro AB.

Figur 2. Karta över centrala Karlstad med den aktuella undersökningsplatsen markerad med rött. Skala 1:500.

Antikvarisk bakgrund

Undersökningsområdet finns i de centrala delarna av dagens Karlstad som ligger vid Klarälvens mynning i Vänern.

Karlstad grundades år 1584 av hertig Karl som centrum i Värmland, på stadens Bros (där senare Kristinehamn anlades) bekostnad som fick sina stadsprivilegier år 1582, men som drogs in i samband med Karlstads grundande (Ahlberg 2005).

Figur 3. Detalj över kvarteret Freja 7. Skala 1:200

De hittills äldsta lämningar som har påträffats i Karlstad är medeltida. Karlstad fanns då inte som stad, men marknads- och tingsplatsen Tingvalla ses som Karlstads föregångare. De äldsta dokumenten där "Thingwalla" omnämns är från slutet av 1200-talet, då en kyrkoherde Laurencius Arwidi omtalas. Tingvalla nämns i ytterligare ett 60-tal medeltida handlingar som en centralort och gemensam mötesplats för värmlänningar. Att Tingvalla var en betydande ort framgår då fler än 30 medeltida dokument utfärdades där mellan åren 1347 och 1520. Tingvalla socken omnämns för första gången år 1347 (Nygren 1934).

Det skriftliga källmaterialet beskriver de södra delarna av Karlstad, det område som idag bland annat utgör kvarteret Freja, som sparsamt bebyggda under mitten av 1600-talet (Dalgren 1942). Enligt den äldsta kartan från år 1646 ligger området i stadens sydöstra utkant, men en något senare karta från år 1696 visar att området då var indelat i kvarter och tomter.

Figur 4. Karta med kvarteren i Karlstad innerstad.

Det aktuella området motsvarar tre tomter längs med Skepparegatan, där den östra tomten har långsidan längs med Södra Kyrkogatan. Skepparegatan finns med på kartmaterialet först från slutet av 1600-talet, men utifrån resultaten av grävningarna i kvarteret Druvan har konstaterats att den funnits från mitten av 1600-talet fram till branden år 1865.

Ett antal arkeologiska undersökningar har gjorts i kvarteret Freja och i dess närhet. Mellan åren 1991 och 1993 för- och slutundersöktes delar av fastigheten Freja 4 i kvarterets nordvästra del (Gunnarsson och Olsson 1994). Undersökningarna resulterade i en mängd slaktavfall samt fynd av keramik, glas, kritpipsfragment och skor. Ett mynt från år 1659 återfanns i en flätverkskonstruktion som tolkats haft en dränerande funktion. Inga byggnadslämningar kunde påvisas, och området bedömdes ha varit en plats för slakt och avfall i stadens utkant.

År 2005 undersöktes delar av Östra Torggatan som gränsar till kvarteret Freja (Wallbom 2006). Undersökningarna visade att det vid 1600-talets andra hälft funnits någon form av byggnad, troligen ett fähus eller en ekonomibygnad, men att bostadsbebyggelse främst kan kopplas till 1700-talet. Bebyggelsen bedöms ha rivits i samband med en brand år 1719. Byggnadsresterna visade dock inga spår av branden, utan de överlagrades direkt av den efterföljande bebyggelsen som i sin tur bar spår av att ha brunnit vid 1752 års brand. En yngsta bebyggelsefas kunde spåras och grovt dateras till perioden mellan 1752 och 1800-talets början eller första hälft, då den intilliggande gatan breddades.

Undersökningar i kvarteret Mercurius, strax väster om Kvarteret Freja, visar en liknande utveckling med avfall och plogspår i delar av kvarteret under 1600-talet (Karlsson 2008). I den östra delen har byggnader från mitten av 1600-talet påträffats, medan de västra delarna i samma kvarter saknar 1600-talsbebyggelse (Wallbom 2006).

Den tidiga staden

Karlstad nämns första gången som Karls stad år 1582 och fick stadsprivilegier under hertig Karl år 1584, som ett led i en lokaliseringspolitik med ett merkantilt intresse där tillgångarna på järn låg i fokus. Föregångaren till Karlstad var Tingvalla som fungerat som en tings- och marknadsplats och som dessutom har haft stor betydelse som utskeppningshamn, inte minst för järn.

Hertig Karl ska enligt privilegiebrevet funnit etableringen av Karlstad som "ett besynnerligt nöje" och lät vid 1500-talets slut uppföra gården Carlsberg och ekonomibygnader på den östra delen av Tingvallaön. Huvudbyggnaden tros ha legat där Tingvallagymnasiet i dag ligger medan övriga byggnaders placering är mer oklar.

Som nämnts är stadsprivilegierna från år 1584, men de arkeologiska beläggen för ett samhälle med stadskaraktär är från mitten av 1600-talet. Förändringen sker i samband med att Drottning Kristina donerar mark söder om torget för nybyggnation år 1647.

De arkeologiska resultaten från kvarteret Druvan indikerar en etablering runt 1600-1630 (Karlsson och Knabe 2006). Tiden för bebyggelseexpansionen stöds av undersökningar vid Järnvägsgatan, Älvgatan och i kvarteret Örnen. Särskilt undersökningen i kvarteret Örnen gav intressanta resultat, där det konstaterades ett annorlunda byggnadsskick och en mer gedigen markberedning än i de södra delarna av staden (Karlsson 2006). Undersökningarna i kvarteret Björnen och Mercurius visar att bebyggelsen anläggs något senare, andra hälften av 1600-talet, vilket stämmer överens med 1647 års donation.

Forskningsläget anger att den äldsta bebyggelsen återfinns vid och norr om den gamla kyrkan. Den gamla kyrkan låg vid älven, men som efter 1719 års brand flyttades till sitt nuvarande läge på Lagberget. Tidigare grävningar visar att Karlstad hade en bebyggelse-expansion från väster mot öster (Karlsson 2008). Under sommaren år 2011 undersöktes en del av kvarteret Tingvallastaden som ligger i stadens nordöstra del (Arkeologgruppen i manus). Resultaten visar att området blir kvartersindelad och tomtlagt vid mitten av 1600-talet, men att äldre bebyggelse från slutet av 1500-talet eller tidigt 1600-tal har funnits. Den preliminära tolkningen menar att det var byggnader som hörde till Kungsgården. En av byggnaderna har hyst en smedja.

Bränder i Karlstad

Under årens lopp har Karlstad brunnit ett flertal gånger och några av bränderna var större (Johansson m.fl. 1983). Spår av dessa har påträffats vid ett flertal arkeologiska undersökningar i staden och kan ibland fungera som dateringsunderlag.

- 1616, stor brand som även innefattar kyrkan.
- 1652, ett 20-tal gårdar brinner.
- 1716, 35 gårdar brinner.
- 1719, 170 gårdar brinner vilket innefattar i princip hela staden. De södra delarna klarar sig bättre.
- 1752, ytterligare en stor brand som omfattar hela staden.
- 1865, hela Karlstad brinner. Nio gårdar klarar sig i stadens östra del.

Syfte och frågeställningar

Undersökningsområdet berör en profan miljö; stadstomter och gatusträckningar. För att på bästa sätt fånga upp vardagslivets strukturer arbetar Arkeologgruppen AB med ett "underifrån-perspektiv", till skillnad från de skrivna källorna där de mindre bemedlade främst är betraktade uppifrån eller från ett myndighetsperspektiv.

Arkeologgruppen AB arbetar med begreppen kontext – grupp – hushåll – miljö, det vill säga att utifrån de enstaka arkeologiska lämningarna bygga upp en miljö. De definierade miljöerna ligger till grund för lokala och regionala jämförelser över tid och rum, för att bättre förstå stadens helhet. Genom att hushållet och dess invånare får en definierad benämning kopplad till ett materiellt innehåll som exempelvis föremålsbestånd och byggnadsskick, jämte immateriella aspekter som utnyttjande och disposition av tomten och rörelsemönster inom den, jämförs olika miljöer med varandra.

Begreppet "hushåll" definieras som en socialt och sannolikt juridiskt avgränsad samlevnadsform som bildar en ekonomisk enhet ur försörjningssynpunkt. I staden kan detta ses som en tomt och dess

invånare. Viktigt är att ett hushåll kan avgränsas gentemot både samtida, föregående och efterkommande hushåll. Det är därför viktigt att fånga upp gränser inom undersökningsytan för att få en uppfattning om "avstånd, riktningar och rörelsemönster" i förhållande till andra tomter och gatumark.

När hushållet har avgränsats inom ytan och dess brukstid är fastställd ska invånarnas sociala status och näring klarläggas. Detta kan fångas upp i byggnadsskick och föremålsbestånd.

Begreppet miljö rymmer både rumsliga och sociala aspekter. Rent rumsligt kan miljön studeras på olika nivåer: staden som ett lokalt och regionalt centrum, stadsdelarnas olika och i viss mån åtskilda miljöer, kvarterens indelning och utnyttjande, det enskilda hushållet och slutligen olika delar av hushållet.

Den sociala aspekten kan närmast ses som rumsliga avgränsningar, med skillnader mellan olika miljöer som exempelvis bodar och hantverksplatser, offentliga miljöer och miljöer som kan definieras som hushåll, med ett brett socialt spektrum, alltifrån fräsegårdar till stadens fattigaste tomtägare.

Karlstad är en tidigmodern stad och luckor finns angående stadens historia. Trots tillgång till skriftligt källmaterial finns luckor vad gäller bebyggelseutveckling, markanvändning och inte minst 1600-talets regleringar, (sophantering, byggnadsmaterial m. m.). Arkeologin gör det möjligt att se hur regleringarna efterföljdes av människorna.

Den stora bakomliggande frågeställningen är stadens urbanisering med fokus på bebyggelse och föremålsfynd, vilka både studeras ur både ett mikro- och makroperspektiv.

Förändringar som kan ses arkeologiskt är till exempel förändringar i renhållningen, där det särskilt märks att variationsrikedomen i fyndmaterialet avtar. Keramiken blir en allt mer dominerande fyndkategori, om detta hänger samman med regler i renhållning eller är ett resultat av ett förändrat konsumtionsmönster måste studeras. Vi vet att keramik mer och mer blir en massvara. Fabriker för masstillverkning startas och längre fram i tiden sker förändringar i det dukade bordet som innebär fler och mer varierade kärl. Även variationen i godstyper ändras och det är intressant att studera och diskutera de olika godstyperna ur ett socialt perspektiv, till exempel hur andelen fajans fördelar sig mellan stad och landsbygd och inom olika delar av staden.

Förändringar sker också inom gravskick, där gravgåvor återigen blir vanligare. Influenserna från Mellaneuropa växer sig starkare som märks i mode och byggnation samt i bland annat keramik- och glasföremål. Under den här tiden blir samhället också mer merkantilt.

Stormaktstiden i sig, hur påverkade det staden och stadsplaneringen? Det är ett stadsbyggande av internationell rang och stil som äger rum där städernas moderna utformning med gatunät, öppna

platser och tomtindelning och anpassning till platsens topografi tydligt märks. Dessa komponenter är grunddragen i stadens fysiska form och de mest långlivade strukturerna i en stad. Därför är de en naturlig bas för analys av stadens fysiska lämningar och för förståelsen av omgivningen.

Planstrukturens utvecklingsstadier och förändringar är kanske den tydligaste yttringen för stadens historia och för det lokala styrets och statsmakternas intentioner.

Det är också en spännande och omvälvande tid då grunden till vårt eget samhälle läggs med stor betydelse för förståelsen av dagens samhälle. Förutom att söka dessa förändringar arkeologiskt måste resultaten ställas mot den skriftliga information som finns, till exempel domstolsprotokoll, kartor, kyrkliga arkiv för att se om de stämmer överens.

Konkreta frågeställningar inför slutundersökningen av kvarteret Freja var:

- När etablerades bebyggelse i kvarteret? Har det funnits kålgårdar på tomterna? Har marken utnyttjats till odling eller annat före bebyggelsen?
- Vilka människor har bott här? Kartmaterialet visar vilka som ägde tomter i kvarteret. Frågan är om de också bodde här, eller om gårdarna var uthyrda till andra?
- Vad representerar bebyggelselämningarna, vilken funktion har de haft? Går det att identifiera tomtägarna eller de boende på tomterna och vilka sociala skillnader finns mellan tomterna och i förhållande till andra delar av staden? Har det funnits grannsamverkan, går det att spåra de boendes relation till det privata och offentliga? Det här kan till exempel återspeglas av gemensam brunn, sophertering eller var på tomten latrinerna finns placerad.
- Går det att spåra internationell påverkan och/eller inflytande? Går det att se i ett större perspektiv hur världen påverkat Karlstad? Kulturlagren kan innehålla fynd så som importerat glas, fajans, porslin och keramik, men även inhemsk produktion som kan ha påverkats av importerad stil och teknik.
- Kan den nya lagstiftningen som trädde i kraft på 1600-talet spåras i det arkeologiska materialet? Förändras byggnadsskick, sophertering, gatubeläggning, gatubredd etc?

Metod

Grävmetod

Fältarbetet inleddes med att fyllnadsmassor och sentida lager togs bort med grävmaskin ner till bevarade kulturlager och konstruktioner. Single context användes som grävmetod, vilket innebar

att varje stratigrafisk enhet undersöktes, dokumenterades och avlägsnades var för sig i tur och ordning, det vill säga det yngre först. Det kan ibland vara svårt att i fält avgöra om bebyggelse och andra strukturer som rent nivåmässigt överensstämmer med varandra också hör till samma användningsfas. Genom att dokumentera alla beståndsdelar separat undviks en låsning vid sammansatta tolkningar i fält.

Kulturlagrens tillkomstsätt tolkades i fält som primär-, sekundär- eller tertiärdeponerade. Det innebar att vi skiljde på avsatta och påförda lager och använde olika grävmetoder för att gräva dem. Utifrån förundersökningen uppskattades cirka 600 kvadratmeter kulturlager av varierad tjocklek vara aktuellt för grävning. I östra delen av området var det tunnare.

Vid undersökningen tillämpades de fyra vanligaste metoderna:

- handgrävning med skårslev.
- handgrävning med skyffel eller hacka.
- anpassad fingrävning med maskin, det vill säga grävmaskinen grävde i tunna skikt om cirka 5 centimeter.
- maskinschaktning, användes där så var befogat i till exempel sentida fyllnadslager, störda partier och liknande.

Fynd samlades in manuellt vid grävningen. Fynd som kunde kopplas till kontexter mättes in digitalt och relaterades till sin kontext.

Analys

Botaniska prover togs framför allt i syfte att få en uppfattning om den miljö och natur som fanns på platsen och i omlandet, men även för att på mikronivå få en uppfattning om funktioner i och användning av husen och rummen. Proverna har bearbetats av Mats Regnell vid Stockholms universitet (bilaga 5).

Teknisk utrustning

Maskiner och maskinförare anlätades genom Värmlandsschakt.

Vid inmätning användes Totalstation, hyrd av Trimtec i Karlstad. För preliminär bearbetning av inmätningarna fanns fältdator till hands. Digitala kameror användes och bildbehandlingen har gjorts i Photoshop Elements. Den digitala informationen lagras och redigerades i det GIS-baserade dokumentationssystemet Intrasis, Intrasis Analysis och ArcGis 10.1.

Dokumentation

Dokumentationen genomfördes med digital inmätning av schakt och påträffade arkeologiska kontexter, fynd och prover. Beskrivningar av arkeologiska kontexter, konstruktioner och anläggningar gjordes skriftligt på kontextblanketter speciellt framtagna för

stadsarkeologiska utgrävningar. De digitala inmätningarna fördes över i det digitala dokumentationssystemet Intrasis. All inmätning gjordes i SWEREF 99 TM.

Dokumentationen omfattar således digital inmätning av schakt och påträffade arkeologiska kontexter samt en digital hantering av geografisk information, fynd, prover, foton samt registrerade kontexter.

Anläggningar och konstruktioner fotograferades med digitalkamera. Sektionsritning över östra schaktväggen upprättades för att dokumentera den inre stratigrafin. Grävning, dokumentation och uppföljning av stratigrafisk matris skedde kontinuerligt. Daglig säkerhetskopiering gjordes av det digitala dokumentationsmaterialet.

Om Värmlands museum ansöker om och tilldelas fynden ska basdokumentationen förvaras på Värmlands museum, annars förvaras materialet på Riksantikvarieämbetet, ATA, Stockholm.

Resultat

Arkivstudier

De arkivstudier som genomförts för kvarteret Freja består av en genomgång av det historiska kartmaterialet samt en genomgång av de kyrkliga arkivalierna, i form av husförhörslängderna. Där inte husförhörslängderna räckt till har mantalslängderna studerats. Arkivstudierna har bestått av en genomgång, en analys, samt en tolkning av arkivmaterialen.

Det historiska kartmaterialet har hämtats från Lantmäteriets digitala kartdatabas på internet (www.lantmateriet.se/historiska_kartor). I den digitala kartbasen ingår kartor från Rikets allmänna kartverk, Lantmäteristyrelsens arkiv samt Lantmäterimyndighetens arkiv.

Kartorna har analyserats i syfte att hitta förändringar i tomtindelning och tomtstruktur samt för att spåra ägare och/eller hyresgäster till tomtarna. De har analyserats med startpunkt i de moderna kartorna där stadens utveckling skalats av skiktvis bakåt i tiden. Då kartor till sin natur är framställda i ett visst syfte visar de antingen en vision eller en genomförd förändring i stadsplaneringen. En källkritisk aspekt när det gäller historiskt kartmaterial är att inte samtliga tänkta förändringar i en stadsmiljö faktiskt genomfördes trots att de finns avbildade. Många kartor har framställts som en vision av hur stadsmakten eller det lokala styret ville att en stad skulle utvecklas eller förändras, men som aldrig genomfördes. Genom att ställa det historiska kartmaterialet mot det arkeologiska materialet kan stadens faktiska förändring studeras.

De övriga arkivalier som använts är husförhörslängder och mantalslängder på Riksarkivet, digitala forskarsalen, SVAR (www.svar.ra.se). I husförhörslängderna är samtliga boende på en fastighet eller tomt uppräknade, längderna ger en uppfattning om hushållens samman-

sättning, ofta står även yrken upptagna. I de fall det förekommer hantverkare redovisas även gesäller, lärlingar och lärpojkar som är boende på tomten. Husförhörslängderna redovisar i många fall personernas födelseort, vilket ger en idé om rörelsemönster när det gäller till exempel gesällvandringar. Husförhörslängden redovisar inte vem som äger en viss tomt utan de boende på tomten. Ibland sammanfaller ägande och boende, vilket är vanligt på landsbygden, medan så inte alltid är fallet i stadsmiljöer. Ett stopp för studierna av husförhörslängderna har satts vid år 1830.

Det historiska kartmaterialet

Kvarteret Freja är beläget i den sydöstra delen av Karlstad. Under andra halvan av 1700-talet gränsar kvarteret i öster mot stadens åkerlyckor, det vill säga mark som inte är kvarters- eller tomtindelad. Kvarteret får betecknas som att det ligger i ett ytterområde till staden, även om det har en viss närhet till domkyrkan, vilken ligger något kvarter norr därom. De tomter inom kvarteret som före branden år 1865 låg norr om Skepparegatan har en tomtstorlek, som verkar ha varit en sorts standardstorlek på tomterna i Karlstad, medan tomterna söder om gatan är betydligt mindre. Norr om gatan finns sex tomter i östvästlig riktning medan det söder om gatan finns åtta tomter på samma kvarterslängd.

Kvarteret Freja består före år 1865 (Karta 1865) av tomterna 91–96 och 129–134 belägna norr om Skepparegatan samt tomterna 140–147 söder om Skepparegatan. Gatan skär rakt igenom det som idag är kvarteret Freja. Gatans förlängning finns bevarad öster om Södra Kyrkogatan, dagens Karlbergsgatan. Tomterna 91–96 har sin ingång från Tingvallagatan med sina bakgårdar mot tomt 134–139 som har sin ingång mot Skepparegatan. Före branden år 1865 är tomt 96+134 och tomt 94+95 dubbeltomter precis som tomt 136+137. Efter branden 1865 läggs Skepparegatan igen och kvarteret får den figuration vi ser idag. I och med den nya kvartersindelningen kom ett antal tomter som låg söder om Skepparegatan, 140–147 samt delar av tomt 204 och 237 att införlivas i det nya kvarteret. Södra Kyrkogatan, invid de undersökta tomterna i kvarteret Freja, reglerades inte, utan låg kvar i sin ursprungliga sträckning.

I kartmaterialet från år 1696 (Geometrisk karta 1696) och år 1713 (Geometrisk karta 1713) finns en tomtfiguration som väl stämmer med den figuration som finns på kartan från tiden för stadsbranden år 1865 (Karta 1865). En jämförelse mellan kartorna visar att inga förändringar skett vad gäller det undersökta kvarteret. Antalet tomter samt deras numrering är samstämmiga på kartorna. De äldre kartorna är intressanta på så vis att de förutom tomtindelningen också ger information om ägaren till varje tomt. Ägarstrukturen inom kvarteret Freja skiljer sig markant åt mellan åren 1696 och 1713, endast en tomt, av tolv, ägs av samma person,

Figur 5. Den äldsta kända kartan från år 1646 med aktuellt undersökningsområde markerat.

det är tomt nummer 135. I kvarteret Freja ger kartorna ingen indikation om ägarnas sysselsättning, till skillnad från andra kvarter i staden, eller om de som äger tomtarna faktiskt också bor på tomtarna. Tomt- och jordeboken från år 1717 ger vad det gäller ägarförhållandena en samstämmig bild med kartan från år 1713. Den visar också att tomtägarna hade åkerlyckor och kålgårdar utanför staden men inom dess närområde. Precis som tomt-erna i Karlstad verkar standardiserade så verkar jordinnehavet också vara det och består av en åkerlycka och en kålgård. I vissa fall kunde även en lindvall ingå.

Figur 6. Christer Romans tomtkarta från år 1696 med aktuellt undersökningsområde markerat.

Johan Svensson	Olof G	Enka	Olof Lindros Enka	Lind	Olof Olofssons Enka
Tomt 96	Tomt 95	Tomt 94	Tomt 93	Tomt 92	Tomt 91
Enka	Pär Larsson	Anders Röchs Enka	Per Nilssons Enka	Jacob	Erik Filtmakare
Tomt 134	Tomt 135	Tomt 136	Tomt 137	Tomt 138	Tomt 139

Figur 7. Förtydligande av 1696 års tomtindelning av kvarteret Freja.

Sammanfattningsvis kan sägas att det äldre kartmaterialet mellan åren 1696 och 1865 rörande kvarteret Freja ger fram till tiden kring branden år 1865 ett enhetligt intryck.

Den äldsta kända kartan är från år 1646 och är en "Plan af Carlstadh som den ärhr A:1646". Kartan visar en rutnätsplan som inte är helt rätvinklig, men mer regelbundet än samtida stadsgrundningar. Kvarteren är rektangulära med varierande storlek och ligger inte helt i vinkel mot varandra. Det finns ingen markerad tomtindelning.

Från mitten av 1600-talet sker en reglering av gator och torg, då också kvartersstrukturen blir mer regelbunden, särskilt kvarteren söder om torget. Gabriel Thorings karta från år 1679 och Christer Romans tomtkarta från år 1696 visar att regleringen inte tog särskilt lång tid att genomföra. Även om vissa förändringar skett i stadsplanen, så visar en jämförelse mellan den äldsta kartan och senare kartor att grunddragen finns kvar från stadens äldsta tid (Ahlberg 2005; Magnusson 1995).

Tomterna som berörs av den arkeologiska undersökningen är de som är markerade med tomtnummer 137, 138 och 139 på 1696 respektive 1713 års karta. På Christer Romans tomtkarta från år 1696 uppges "Per Nilssons Enka" som ägare till tomt 137.

Som ägare till tomt 138 anges Jacob utan närmare beskrivning, medan ägaren till tomt 139 uppges vara Erik Filtmakare. Han är den ende i kvarteret som omnämns som hantverkare, de övriga är mestadels änkor eller anonyma namn, som Jacob på tomt 138.

På berörda tomter uppges på 1713-års karta Gustaf Trigulin som ägare till tomt 137 och på tomt 138 Jacob Andersson, vilket kan vara samma Jacob som uppges på 1696 års karta. På tomt 139 uppges Anders Olsson Falck som ägare. Det är en markant förändring av tomtägare från slutet av 1600-talet, då övervägande änkor stod som tomtägare. På 1713-års karta nämns endast män som tomtägare och bland dem två mästare, dels trädgårdsmästaren Johan, dels Mäster Anders Linder, utan närmare beskrivning av yrkeskår. Flera av tomterna, dock inte alla, uppges ha kålgårdar norr om älven, men vissa tomter verkar helt sakna kålgårdar.

Husförhörslängder och mantalslängder

Husförhörslängderna för kvarteret Freja har bara kunnat studeras mellan åren 1801-1830, då de äldre längderna saknar tomtnummer och därmed blir alltför vanskliga. Då 1800-talet inte var något prioriterat århundrade för undersökningen kommer materialet endast att beröras ytligt.

Inom kvarteret har det under 1800-talet förekommit många flyttningar. Tomterna byter i princip hyresgäster varje år, förutom några hyresgäster undantagna som stannar under längre tid. På varje tomt bor många familjer, påfallande många är änkor med barn. Värt att

Figur 8. 1713 års karta med aktuellt undersökningsområde markerat.

Johan Trädgårds-mästare	Mäster Anders Linder	Anders Florelius	Lars Månsson	Johan Bäckman	Nils Börgesson
Tomt 96	Tomt 95	Tomt 94	Tomt 93	Tomt 92	Tomt 91
Olof Larsson	Pär Larsson Wind	Jonas Besökare	Gustaf Trigulin	Jacob Andersson	Anders Olsson Falck
Tomt 134	Tomt 135	Tomt 136	Tomt 137	Tomt 138	Tomt 139

Figur 9. Förtydligande av Gustaf Trigulins tomtkarta från år 1713.

notera är också att många hyresgäster inom kvarteret är knutna till det militära som fältjägare, vilket är den historiska benämningen på arméns jägarförband. De hantverksyrken som kan knytas till kvarteret utgörs huvudsakligen av skräddare och timmermän. Trots att många inom kvarteret inte har statusyrken är det många barn som går i skolan och då även upp i åldrarna.

Fyndmaterialet

Keramiken

Keramik är kanske det vanligaste fyndmaterialet vid arkeologiska undersökningar, det är hållbart och påverkas nästan bara av fysisk erosion. Det betyder att det mesta av det som trampats ner i jorden finns kvar. Genom att pussla ihop skärvor kan vi se hur jord och föremål har flyttats inom en tomt och hur förändringar kan ha gått till. Keramiken ger också annan information om en plats. Till exempel kan den datera händelser över tid som skett på en tomt. Hus byggs om och tomten används annorlunda när nya ägare eller yrkesfolk flyttar in. Keramiken i sig är inte alltid ett exakt dateringsinstrument, utan det är den stora mängden som är avgörande. Andra aspekter är att keramiken kan ge oss en bild av det geografiska kontaktnätet i omvärlden. Detta är viktigt för att förstå stadens karaktär och dess betydelse – såväl i sin egen region, som i jämförelse med andra städer. Keramik associeras också med mat och dryck. Arkeologiskt innebär det att fynden leder till resonemang kring det dukade bordet. Vilka kulturella uttryck kan man läsa utifrån de keramikföremål och andra kärl som fanns där. Hur viktig var måltiden för människor? Hur åt man? Hade allmogen och de högre stånden samma keramik på bordet?

Det fanns olika keramiktyper i hushållen under 1600- och 1700-talet. Den vanligaste godstypen benämns mestadels yngre rödgods för att skilja den från en medeltida typ av rödbrännande gods som benämns äldre rödgods. Skillnaderna är i huvudsak att den förra typen är glaserad invändigt eller både in- och utvändigt medan den senare, äldre varianten, endast har glasyr på utsidan av kärlet. Det äldre godset är en typisk produkt för 1200- och 1300-talet. Vi vet inte exakt när det yngre rödgodset börjar tillverkas. De äldsta fynden kan dateras till 1300-talets mitt. I nuläget finns inga fynd som talar för att keramiken tillverkats i Mellansverige under medeltiden. Rödgodset är den helt dominerande keramiken i hushållen under 1600- och 1700-talet och finns då som kokgrytor, förvaringskrukor, fat och skålar av olika form. Det är vad man skulle kunna kalla hushållets vardagsvara. Förutom den inhemska produktionen finns även en mindre mängd importerat rödgods, framförallt från norra Tyskland (Niedersachsen).

Fajans är känt från omkring 1 000 f.Kr. då assyrier tillverkade vägglattor i detta material. Därefter föll kunskapen i glömska, för att återkomma i Mesopotamien på 800-talet. Metoden spreds till

Spanien och Italien och vidare till Frankrike under 1500-talet, samt till Nederländerna, England och Tyskland under 1600-talet. Den svenska produktionen av fajans startade i Rörstrand år 1727 och Marieberg runt år 1759. Formerna var senbarocka och påminner om produkter som framställdes i Danmark, Tyskland och Holland. Mariebergfabriken blev inte särskilt framgångsrik utan fabriken övertogs år 1782 av Rörstrand. Fajansproduktionens period i Sverige är kort. Det är bara under en femtioårsperiod, mellan ungefär 1730 och 1780, som fajansen är den dominerande produkten vid fajansfabrikerna. Redan från 1770-talet börjar man så smått tillverka flintgods som från 1800-talet helt kom att dominera den inhemska marknaden.

Den keramik som importerades under 1600- och 1700-talet är framförallt stengods från olika platser i Tyskland och fajanser från i huvudsak Holland, men i liten utsträckning även från Frankrike, Tyskland, Spanien, Portugal och Italien. Porslinet började strömma in till landet i större omfattning i samband med att Ostindiska Kompaniet grundades i Göteborg på 1730-talet. Innan dess hade enstaka porslinskärl letat sig till landet, sannolikt oftast via de engelska och holländska ostindiska kompanierna (Bergold & Bäck 2006).

Rödbrännande gods

Den stora skillnaden i mängd, mellan rödgods och övriga keramikgrupper är generell vid de flesta arkeologiska undersökningar från samma tidsperiod oavsett om det är på landsbygden eller i stadsmiljö (Bergold & Bäck 2009:9). Den vanligaste typen av keramik under 1600- och 1700-talet är hushållskärl, allmogekeramik, vanligen grytor, krukor, skålar och fat tillverkade i rödbrännande lera. Keramiken producerades oftast lokalt i svenska städer från åtminstone 1400-talet och framåt. Tillverkningen var betydligt mer småskalig än de mer industrimässiga fajansfabrikerna under 1700-talet. Ändå tillverkades långt fler rödgodskärl än annan keramik totalt sett under den efterreformatoriska perioden.

Sammanlagt finns 88 fyndposter registrerade, keramiken är registrerad kontextvis, vilket innebär att en fyndpost kan innehålla allt från en skärva och uppåt. Fyndposten kan även innehålla skärvor från flera kärl. Vid keramikanalysen har samtliga fyndposter studerats och ett urval diskuteras och presenteras. I materialet finns rödbrännande lergods, fajans, stengods, flintgods och porslin. Av fyndposterna representerar keramiken 47 poster, det vill säga cirka 53% procent av det totala materialet, siffran skulle ha varit avsevärt högre om keramikmaterialet hade registrerats kärllvis. Vid en närmare granskning av keramiken inbördes ser vi att 80% är rödbrännande lergods medan de övriga grupperna ligger kring 4% vardera. Andelen rödbrännande lergods är normal och jämförbar med

andra städer. Även andelen fajans, porslin och flintgods är normal i jämförelse med de flesta andra svenska städer, dock är andelen stengods något låg (Bergold & Bäck 2006:98).

Rödgodset omfattar, som vi sett 80% procent av det totala keramikmaterialet. Det representerar fler delar av hushållets kärlbestånd än fajans, porslin, stengods och flintgods. Kärl för matberedning är vanligast, men även för förvaring. En stor del av kärnen har också använts i samband med måltider som serveringskärl, det vill säga de för bordsgästerna gemensamma kärnen på bordet.

I sammanhanget, och som jämförelse med andra platser, kan noteras att andelen dekorerade kärl är något lägre än i jämförbara städer och miljöer, dock är i princip samtliga kärl som inte är grytor eller förvaringskärl vitlersdekorerade, oftast invändigt. De vanligaste dekorerna är hemring, koncentriska cirklar, våglinjer samt franska liljor (fleur de lis). Istället för förhållandet mellan öppna och slutna kärl används här dekorerade kärl som indikator för bordskärl. Förhållandet avviker något från vad som vanligen är fallet vid andra undersökningar, då andelen kok- och förvaringskärl är något högre än genomsnittet. Detta gäller särskilt vissa specifika kontexter. Bland det formbestämda bordsmaterialet finns serveringsfat, fat, skålar och kannor medan den andra kategorin representeras av krukor och grytor. Trebensgrytor är mycket väl representerade i materialet och de företräds särskilt av ben, men även av ett antal rörskaftshandtag.

Det är särskilt kontexterna 8745 (F1), 11800 (F2) och 7407 (F3) som har stora mängder fynd av keramikvärl. Även kontext 2722 (F4), 8766 (F32) och 1206 (F56) innehöll rikligt med keramikvärl. Alla typer av värl finns representerade i dessa större fyndkontexter även om andelen kökskärl ibland är stor.

Kontext 8745 består av en stor mängd olika värl, bland annat finns 32 ben till grytor samt två rörskaftshandtag och dessutom hänklar och andra handtag samlade i fyndposten. Fördelningen mellan serveringskärl och kökskärl är ojämn där kok- och förvaringskärl dominerar. Bordskärnen är samtliga dekorerade med vitlera, där förutom hemring även fransk lilja, pioner, koncentriska cirklar och stora punkter finns. Dessutom finns fyra barockhandtag i massivt utförande med geo-metriska motiv. Paralleller finns från Västerås, Vasaparken, som är daterade till 1630-50 samt från kvarteret Drejaren och kvarteret Sorken i Örebro, där faller dock dateringen in något senare 1650-70. Utifrån paralleller i bland annat Västerås och Örebro har det totala materialet daterats till perioden 1620-1660.

Kontext 11800 kännetecknas förutom den stora mängden värl av stora felbrända delar av i huvudsak grytor. De är dels oglaserade, dels glaserade och i huvudsak inte dekorerade med vitlera. I materialet finns även delar av fat och skålar, en del har pålagd vitlera men är inte glaserade. Dekoren utgörs oftast av koncentriska cirklar, föremål-en har tämligen dålig bearbetning och framstår

som ganska slarvigt tillverkade och grova i sin textur. Troligen rör det sig om om verkstadsavfall. Paralleller daterar materialet till perioden 1620–1660.

*Figur 11. Spill från keramikverkstaden.
Foto av Ebba Knabe.*

*Figur 10. De fint utformade hand-
tagen. Foto av Helmut Bergold.*

*Figur 12. Keramik-
material från kontext
7407. I förgrunden
syns ett urval av de
omnämnda benen till
trebensgrytor. Foto av
Helmut Bergold.*

Figur 13. Då byggnaden brann blev fatet kvar. Bilden visar hur det låg i fält. Foto taget i lod från öster av Ellinor Larsson.

Figur 14. Fatet har varit utsatt för hård brand. Här syns det efter att det limmats ihop. Foto av Helmut Bergold.

Figur 15. Formen hittades i samma lager. Foto av Helmut Bergold.

Kontext 7407 innehåller rikligt med ben till trebensgrytor, både stora som små. Samtliga skålar och fat är glaserade och vitlersdekorerade med vanligen koncentriska cirklar, geometriska motiv och stora punkter. En stor del av materialet är sekundärbränt, det rör sig dock inte om felbränt verkstadsavfall, utan om en brand i byggnaden eller området. Paralleller i Västerås och Örebro antyder även här en datering till perioden 1620-1660.

Figur 15. Ett urval av keramikmaterialet som hittades i kontext 8766. Foto av Helmut Bergold.

Kontext 2722 innehåller ett par rörskaftshandtag daterade till 1620-1660 och i övrigt finns fat och grytor. Mycket av materialet är sekundärbränt. Dekorelementen utgörs vanligen av punkter, koncentriska cirklar, våglinjer och taggtrådsmönster även utvändigt rullstämpel förekommer. Samtliga dekorer finns under 1600-talets första hälft. Efter genomgång av materialet kunde två kärl nästan helt och hållet limmas ihop. Det ena bestod av ett fat där dekoren tyvärr mer eller mindre helt bränts sönder och det andra kärlet påminner om en sockerkaks- eller aladåbform.

Kontext 8766 innehåller de vanliga kärlen fat, gryta och skålar. Dekorerna tillhör den äldre gruppen och utgörs av hemring, koncentriska cirklar och en lilja. Färgsammansättningen är gul, grön och brun. Lagret innehåller dessutom en skärva importerad holländsk fajans med tidig 1600-talsdatering. Lagret dateras till 1600-talets första hälft.

Figur 16. Bild på rörskafthandtagen. Foto av Helmut Bergold.

Rörskafthandtagen som har studerats närmare kommer från kontext 974, 2722, 7114, 7407, 8745 samt 11800 och är elva till antalet. Fynden kan i enstaka fall dateras till sent 1500-tal men huvudsakligen till perioden 1620-1660 enligt paralleller från bland annat Vadstena, Norrköping och Stockholm (Bergold et al. 2004). Dateringen är något osäker då formerna tenderar dels att likna de som finns under 1500-talets slut, dels de som finns under 1600-talets första hälft. Mest förefaller de vara en övergångsform mellan både 1500-talets och 1600-talets tydliga rörskafthandtag. Tydligast tendens till 1500-talets slut och tidigt 1600-tal visar skafthandtag från kontext 8745, 7407 och 11800.

Hur förhåller sig då övriga keramiska fynd till rörskafthandtagens dateringsintervaller. Endast de tre fyndrikaste kontexterna kommer att kommenteras. Fyndnummer 1 med kontext 8745 innehåller rikligt med delar av grytor och större skålar för servering. Ben från grytor är mycket vanliga och förutom rörskafthandtag finns hänklar och kompakta handtag med geometriska eller figurala motiv. Andra dekorelement är fransk lilja (fleur de lis) och pioner vid sidan av den traditionella hemringen och de koncentriska cirklarna. De två sistnämnda dekoren finns redan under tidigt 1600-tal och många paralleller finns. Fransk lilja och pioner är vanliga dekorelement och flera väl daterade paralleller finns. Det dateras dock något senare och det vanliga dateringsintervallet faller inom 1650-1720, vanligen dock runt 1670- till 1680-talet (Bergold & Bäck, kommande). Övriga förekommande dekorelement i kontexten är koncentriska cirklar, hemring, våglinjer, punkter, geometriska motiv samt odefinierbara växtmotiv. Detta är vanliga motiv och finns över ganska långa perioder med en dominans kring 1630-1690. Den övervägande delen är dock från 1600-talets tidiga skede, så det finns en topp i materialsammansättningen under perioden 1620-1660.

Fyndnummer 2 med kontext 11800 förefaller huvudsakligen vara verkstadsavfall med mer eller mindre färdiga eller ofärdiga produkter. Den huvudsakliga varan utgörs av grytor och grövre förvaringskärl. De dekorelement som förekommer på öppna kärl består uteslutande av tidiga varianter, så motiv och rörskaft har en bra överensstämmelse.

Fyndnummer 3 med kontext 7407 är ett eldpåverkat material som också i huvudsak består av grytor och förvaringskärl. Dekorerna på övrigt material stämmer tidsmässigt även de med den föreslagna dateringen grundad på rörskaftshandtagen.

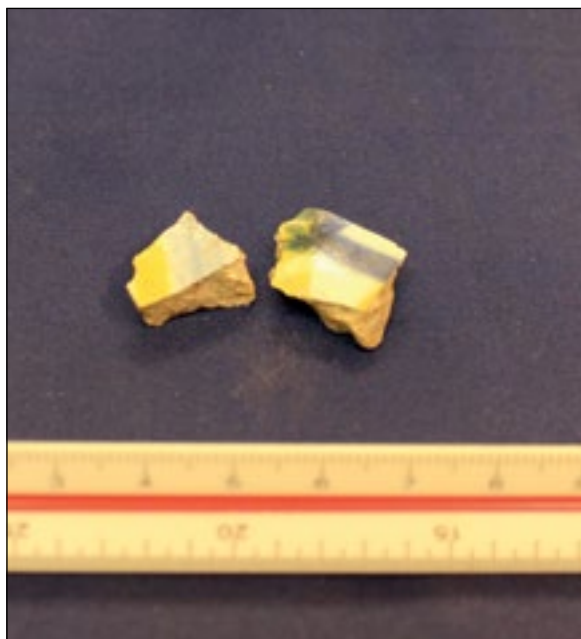
En brunn centralt belägen i undersökningsområdet, kontext 1206, innehöll också rikligt med rödgodsskärvor. Kontexten utgör igenfyllning av brunnen, vilket kan ha skett under en längre tid. Det vill säga den har använts som en avfallsbinge. Materialet uppvisar en varierad dekor för de öppna kärlen med spiraler, pioner, våglinjer, punkter, hemring samt koncentriska cirklar. Paralleller finns i Stockholm, kvarteret Svalan och kvarteret Skären, där liknande dekorelement har daterats till 1600 – 1640. I Västerås, Vasaparken, finns en datering till 1630 – 50 och i kvarteret Drejaren i Örebro finns dateringar av dekorelementen pioner, spiraler och liljor i intervallet 1669–1685.

Figur 17. Ett urval av keramikmaterialet som plockades upp ur brunnen.
Foto av Helmut Bergold.

Fajans

Fajansen är svagt representerad i materialet och tillhör uppenbarligen inte det vardagliga husgerådet, orsakerna kan vara flera men antagligen var det inte lika lättåtkomligt, det var dyrare och en annan orsak till de små mängderna kan vara den korta inhemska produktionsperioden jämfört med det massproducerade och under lång period tillverkade rödgodset. Som nämndes tidigare är mängden fajans i förhållande till de flesta andra städer kring det normala, kanske något lägre, i detta fall (Bergold & Bäck 2006, 2009).

Figur 18. Den importerade fajansen från Spanien eller Portugal. Foto av Ebba Knabe.

Fajans började tillverkas i Sverige under 1700-talet, men det finns fajans även i kulturlager och hus som kan dateras till 1600-talet. Då är den importerad, i huvudsak från Holland som hade en egen omfattande fajansproduktion från 1500-talet och framåt. Enstaka kärl kan vara importerade från andra fajansproducerande länder som Frankrike, Tyskland, Spanien och Portugal. De skärvor som hittats i kvarteret är delar av importerade kärl och ger en klar indiktion till en tidig 1600-talsdatering (Bergold & Bäck 2006) även om skärvorna i vissa fall är återfunna i kontexter med en något yngre datering. Precis som när det gäller den inhemska fajansen så är form-erna nästan uteslutande fat och tallrikar. Det ser alltså ut som att man använt fajanser i hushållen i ungefär samma omfattning och på samma sätt som på 1700-talet redan på 1600-talet, innan den inhemska produktionen startade. De här aktuella skärvorna kommer från kontexterna 1318 (F13), 8766 (F21) och 1206 (F66), de två sistnämnda är blå och vita och kommer med största sannolikhet från Holland. Den förstnämnda skärvan är polykrom och är mer antagligen från Spanien eller Portugal.

Figur 19. Stengodset som är tillverkat i Westerwald i Tyskland. Foto av Helmut Bergold.

Stengods

Stengodset representerar också endast en liten del av det tillvaratagna keramiska fyndmaterialet. Allt stengods från denna tid är importerat, i stort sett uteslutande från Tyskland. Intressant med stengodset, i förhållande till de andra typerna, är att det rör sig om andra kärlformer och funktioner. De vanligaste kärlen är olika typer av krus, kannor, krukor och flaskor för flytande varor. Många har använts som ölkrus, vatten- och vinkannor eller som emballage för den stora importen av mineralvatten under 1700- och början av 1800-talet. Stengodset har i mindre mängder kommit in i landet allt sedan medeltiden, och fortsatt så under 1600- och 1700-talet.

Stengodset återfunnet i kvarteret är från Tyskland och fanns i kontexterna 7407 (F5) och S:2 (F50). De är båda typiska skärvor från krus tillverkade i Westerwald, med grå saltglasyr och dekor i blått och lila. Tillverkningen av den typen med grå glasyr och blå dekor inleds de sista åren under 1500-talet och är vanlig under hela 1600-talet.

Porslin

Porslinet är av kinesiskt ursprung, återfunna i kontext 2722 med fyndnummer F7 respektive F8. Stratigrafiskt och kulturhistoriskt bör de föras till 1600-talets första hälft och mitt. Slutsatsen kommer av att dessa kärl har importerats via någon mellanhand i Europa, sannolikt det Holländska Ostindiska kompaniet som grundades år 1602. En senare datering skulle hänga samman med den svenska handelskonomin och politiken vid mitten av 1700-talet, då som följd av de handelspolitiska förändringarna under 1730- och 1740-talet betydligt större mängder porslin kom in i landet. Fyndsammansättningen i övrigt för kontexten utesluter dock detta alternativ till import.

Flintgods

Flintgodset återfanns i kontexterna 794 (F30) och 1233 (F52). Flintgodset är en massprodukt som snabbt blev den dominerande godstypen vid 1800-talets början. Det utvecklades omkring år 1750 av Joshua Wedgwood i Storbritannien som en ersättning för kinesiskt porslin. Godset är oftast vitt med en genomskinlig blyglasyr. Dekoren är vanligtvis målade under glasyren. I samband med industrialismens genombrott i slutet av 1700-talet fick det då massproducerade flintgodset enorma framgångar på kontinenten i konkurrens med bland annat fajans och det mycket dyrare porslinet. I Sverige började man tillverka flintgods i Marieberg år 1770, i Rörstrandsfabriken några år senare och vid det nystartade Gustavsberg i slutet av 1820-talet. Från 1700-talets senare del och fram till år 1857 var flintgods det enda keramiska material för servis- och prydnadsgods som tillverkades i Sverige. Kontexterna tillhör alltså de yngre lagren i området.

En sammanfattning ger vid handen att det finns ett tydligt inslag av ett äldre keramiskt material, i huvudsak rödgods men även importerad fajans och porslin. Det är särskilt lagren i undersökningsområdets sydvästra del som kan föras till 1600-talets första hälft med en del inslag som kan vara äldre. Området som helhet förefaller dock ha brukats som mest intensivt under andra hälften av 1600-talet med inslag av 1700-talets former och material.

Mynt

Myntfynden var få, endast tre mynt hittades. Ett var oidentifierbart (F75), de övriga två har identifierats och daterats. Det äldsta (F72) är från drottning Kristinas regenttid, valören är $\frac{1}{4}$ öre och det är slaget år 1635 i Säter. Myntet återfanns i sättsanden (A7114) till stenläggningen KG70, det vill säga den stenläggning som finns mellan byggnaderna Hus 1a och Hus 1b. Det andra myntet (F74) hör till fynden från hus 5, det vill säga det är funnet i ett konstruktionslager (A30004) till byggnaden och ingår i KG82. Myntet är från år 1731, slaget under Fredrik 1. Valören är 1 öre SM.

Glas

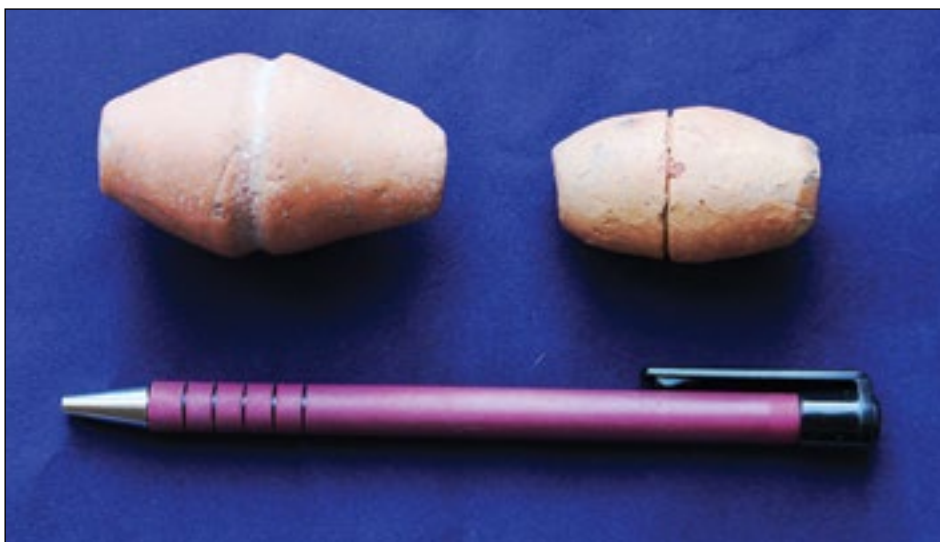
Liksom mynt var glas ett ovanligt fynd, en del planglas fanns, det vill säga fönsterglas medan delar av glaskärl var sällsynta. Sammanlagt hittades 5 delar av glaskärl (F67 och F71). Glasskärvorna är funna i samma sättsandslager (A7114) som kristinamyntet, de är svåridentifierbara men en skärva (F67) är en del av en fot från en glasbägare eller ett vinglas. Övriga skärvor med samma fyndnummer förefaller vara mindre delar från olika apoteksflaskor. Från samma lager finns även en större skärva (F71) det är en bukdel från ett större kärl, svagt grönfärgat med dekor av ränder på olika avstånd från varandra.

Järnföremål

En liten hyska i järn (F76) hittades i sättsandslagret (A7114). I övrigt var det mest byggnadsdetaljer som hittades, 17 spikar, 3 beslag samt en krok.

Övrigt

Likaså från sättsandslagret (A7114) finns ett antal rester av kritpipor, det är i huvudsak skaftdelar, men även en fragmentarisk del av piphuvudet samt ett näst intill intakt piphuvud. Pipan är liten och tillverkad i Holland och av 1600-talsmodell. I samma lager fanns även en sländtrissa i rödbrännande lera (F69). Två sländtrissor hittades på tomt 137 respektive 138, båda från fas 2.

Figur 20. Sländtrissor gjorda i rödbrännande lera (F69 och F35). Foto av Ebba Knabe.

Botaniska analyser

Fyra jordprover skickades in för makro- och fossilanalys till Stockholms universitet och analysen utfördes av Mats Regnell (se bilaga 5).

Makrofossilanalysen visar att det har funnits köksträdgårdar inom närområdet och att sammansättningen pekar både på friskmarksväxter och torrmarksväxter, det vill säga att det har funnits både öppna torra marker men även fuktiga sandjordar. Provresultaten visar också att man samlat in bär och att man har bedrivit slätter i omgivningarna. Rester av spannmål, lin och humle indikerar att man hanterat vegetabiliska produkter inom staden.

Av de fyra inskickade proverna fanns det endast pollenkorn från ett prov, A11800. Kornen sprids över ett större område och ger möjlighet att återskapa vegetationen på ett större avstånd. Liksom fröfynden visade pollenfynden på frisk näringsrik jord och torr trampad mark fanns trädgårdsodlingar i närområdet. Spår av träd fanns i proven men den ringa mängden antyder att det varit förhållandevis få träd i staden och dess närhet där åkrar och betesängar fanns.

Anläggningar och konstruktioner

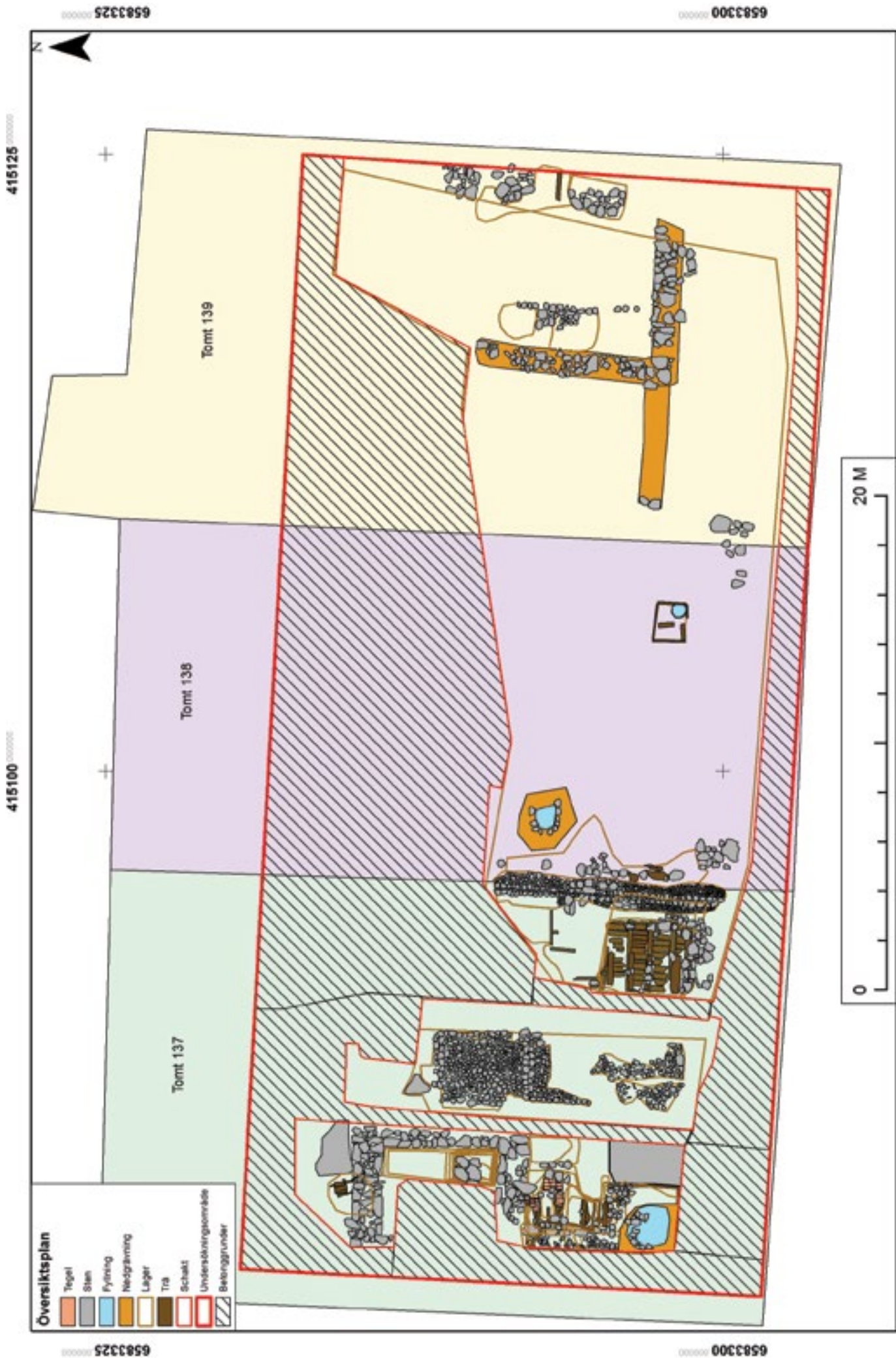
Redovisningen av resultaten som följer nedan sker tomtvis och börjar med de äldsta lämningarna. I beskrivningen upprepas förkortningen KG ett flertal gånger. KG står för kontextgrupp, det vill säga grupperade anläggningar som tillsammans exempelvis bildar en större enhet, en gård eller ett hus. Det ska också förtydligas att i princip hela undersökningsområdets norra del var kraftigt störd av sentida bebyggelse, vilket avsevärt försvårar tolkningen av platsen, då det ger en mycket fragmenterad bild av innehållet på respektive tomt.

Tomt 137, Fas 1

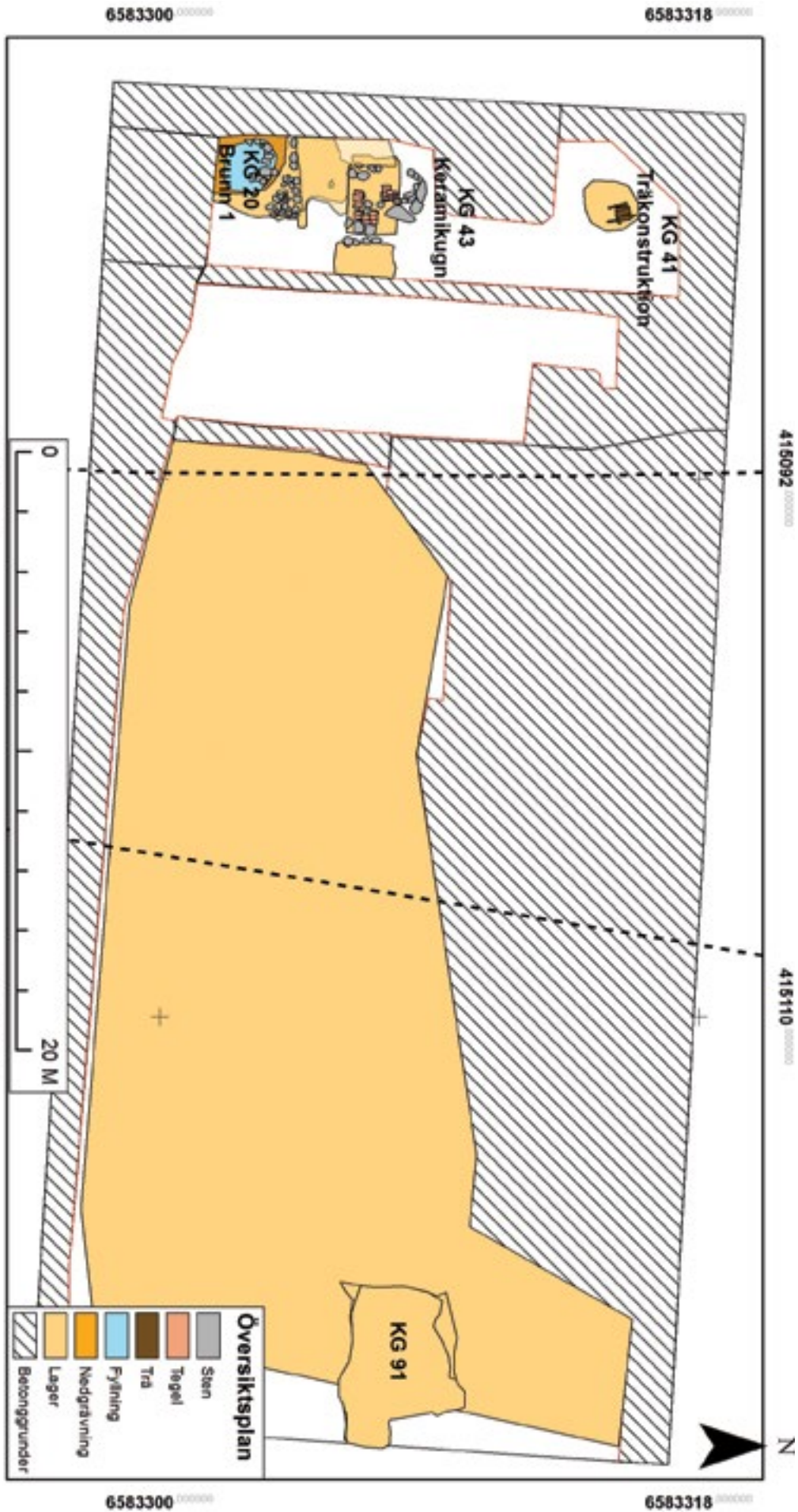
Brunn, KG20

De äldsta lämningarna fanns i undersökningsområdets sydvästra del och utgjordes av en brunn (KG20) och rester efter en keramikverkstad (KG43).

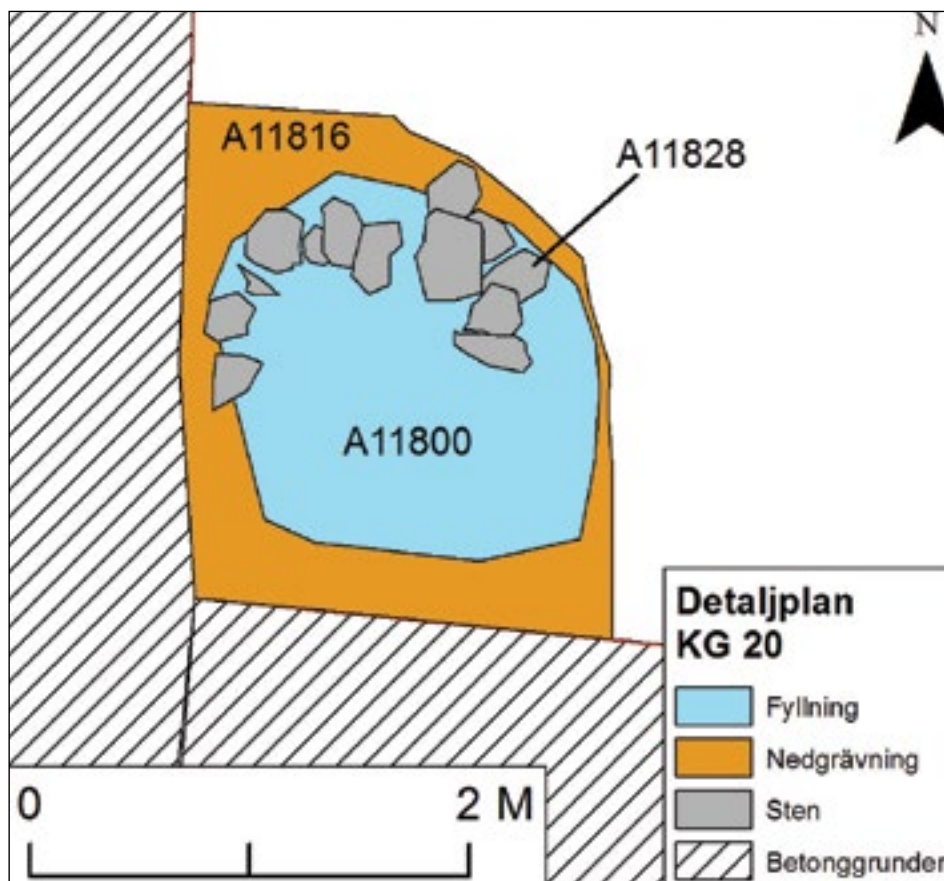
Brunnen var grävd genom ljus mjåla, invid en brant i berget, där nedgrävningen för brunnen till viss del låg under de moderna betonggjutna grunderna. Med tanke på rasrisken grävdes bara de partier som låg utanför murarna. Brunnens nedgrävning (A11816) var i förhållande till det stensatta brunnsutrymmet stor, 3,90 meter i diameter och 2 meter djup. Brunnen var omsorgsfullt stensatt (A11828) med rundade stenar mot bergets sida i norr. Den inre stensatta konstruktionen var 1,30 meter i diameter och de i brunnsväggarna kallmurade stenarna var mellan 0,3 och 0,4 meter stora. I brunnens fyllning (A11800) – som utgjordes av sten, grus, sand och lera - hittades stora mängder keramik.

Figur 21. Plan över de inmätta kontexterna med koordinatkruss. I bakgrunden ligger tomtränserna från 1696 års karta. Skala 1:200.

Figur 22. Översiktsplan, fas 1. De streckade linjerna markerar utritade linjer på 1646 års karta. Skala 1:200.

Figur 23. Plan över brunnen. Skala 1:50.

Ett jordprov för makrofossil- och pollenanalys samlades in för att få en uppfattning om miljön kring platsen för brunnen. Provet innehöll inga förkolnade frön överhuvudtaget vilket kan ha sin förklaring i att man inte haft ett hushåll på platsen vid den här tiden. Provresultaten pekar på en mycket blandad miljö med närhet till öppet vatten, åkermark och /eller trädgårdsodlingar samt eroderad öppen jord som ett gårdstun.

Keramikugn, KG43

Strax norr om brunnen fanns rester av en keramikverkstad (KG43), det vill säga delar av byggnadens stensyll, lager och en tämligen välbevarad keramikugn. Verkstaden har sannolikt uppförts samtidigt eller strax efter att brunnen grävts. Stora delar av det material som grävdes upp vid brunnsarbetet har återanvänts när verkstaden byggdes. Det har använts som utjämnings- och grundläggningsmaterial. Konstruktionen var annars anlagd på ursprunglig marknivå, i detta fall mörkbrun, humös silt. Under den fanns ett ljus lager mjåla, samma som det uppgrävda brunns materialet, A549) samt berg.

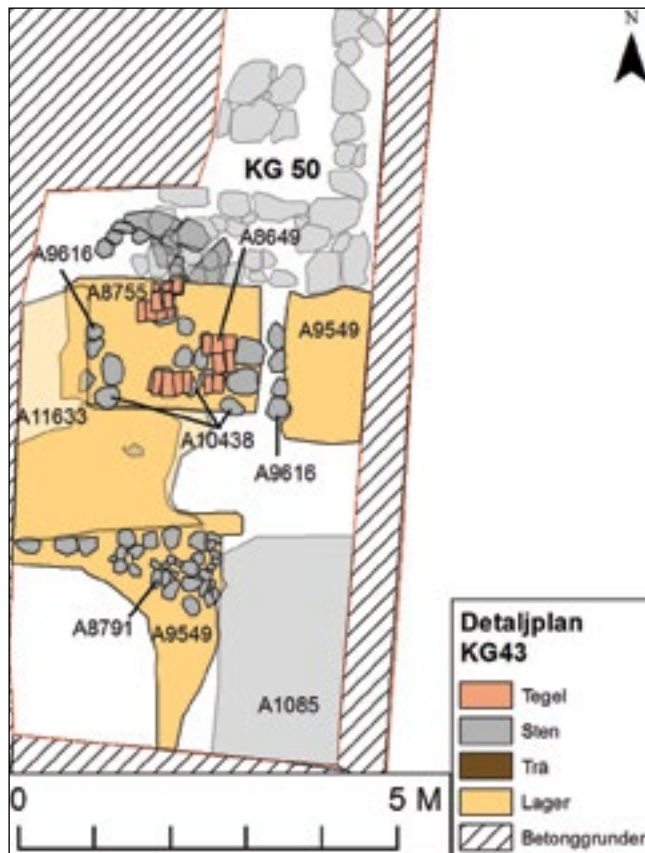
Verkstadens utsträckning är inte känd, då tillhörande lager löper in i västra och södra schaktväggen. I norr är grunden störd av en yngre husgrund (KG50) och i öster av den gjutna betongmuren, dock fanns inga spår av verkstaden på andra sidan muren. Utsträckningen störs även i öst av ett stenfundament (A1085) och i mindre utsträckning av ett förundersökningsschakt.

Figur. 24. Brunnen syns i bildens vänstra hörn. Stenskoningen framträder tydligt mot den ljusa mjålan. Foto taget från öster av Johnny Rönngren.

Figur 25. Brunnen när den nästan är färdiggrävd. Till höger om den grävande arkeologen syns berget och framför henne resterna av stenskoningen. Foto taget från sydöst av Johnny Rönngren.

Figur 26. Plan över resterna av keramikverkstaden. Skala 1:100.

Figur 27. Resterna av keramikverkstaden. Teglet framträder tydligt mot omgivande ljusa mjåla. Foto taget från norr av Johnny Rönngren.

I söder fanns en stenrad (A8791) och rester efter en relativt glest lagd stenläggning (inmätt med samma id). Stenraden markerar sannolikt verkstadens södra vägglinje. Stenläggningen var demolerad och inte större än 2x1,1 meter, den har legat utanför byggnaden, mellan brunnen och verkstadsbyggnaden. Troligen är den en rest efter en mindre stenlagd gårdsyta som sträckt sig från byggnaden till brunns öppning.

Figur 28. Bilden är tagen från söder. I dess vänstra hörn syns brunns nedgrävningskant och det ljusa laget från brunnsgrävningen som använts som konstruktionslager till ugnen. Foto av Ellinor Larsson.

Figur 29. Närbild på teglet som utgjort ugnens botten. Teglet bar spår av upphettning. Foto av Ebba Knabe.

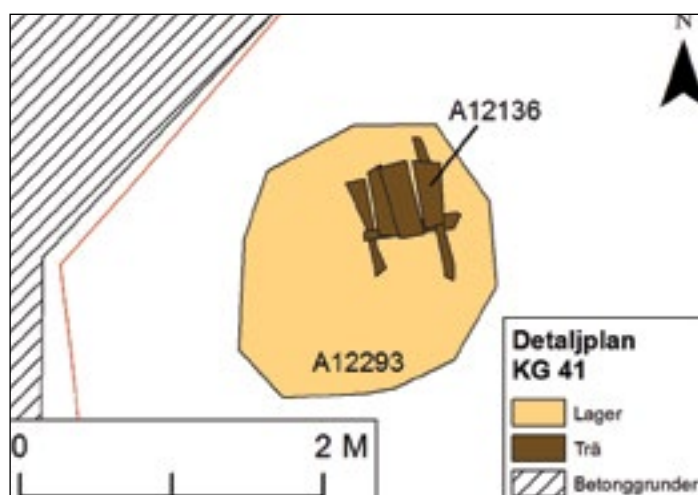
I anslutning till insidan av syllen fanns ett aktivitetslager sammansatt av kompakt siltig lera (A11633) som avsatts på konstruktionslagret (A9549). På detta har ytterligare lager bildats (A8745 och A8766). De bestod av mörka sand- och lerblandade lager innehållande stora mängder keramik. Lagren låg mot en tegelkonstruktion (A8649), som sannolikt är botten av en flamugn eller flatugn som använts vid keramikbränningen. Tegelkonstruktionen var avgrävd i norr och centralt hade en yngre anläggning perforerat konstruktionen. Den har ursprungligen varit minst 1,3 x 1,5 meter stor, men troligen uppemot 2 x 2,5 meter. Tegelstenarna hade måtten

0,26 x 0,15 x 0,07 meter. Konstruktionen var delvis fogad med sand och lera. Tegelstenarna låg parallellt utan förband och var satta på sand med lera i kanterna. Stenraderna A9616 markerar sannolikt fundamentets östvästliga utsträckning. Tegelkonstruktionen låg på en nivå med stenar, A10438, som hade en diameter om 0,15–0,20 meter. Stenarna var fodrade med ett mycket styvt lager lera (A8755) som var drygt 2 x 5,5 meter och som har utgjort ett fundament för ugnskonstruktionen.

Verkstadens produktionstid förefaller utifrån fyndmaterialet ha varit tämligen kort och produktionen avslutas redan i slutet av 1600-talets första hälft. Ugnen jämnas då med marken och ett lager (A7407) läggs över konstruktionen. Lagret jämnar ut områdets sydvästra del, vilket även inkluderar brunnen (A11800). Även i det täckande lagret fanns rikligt med keramik samt enstaka kritpipsfragment och djurben.

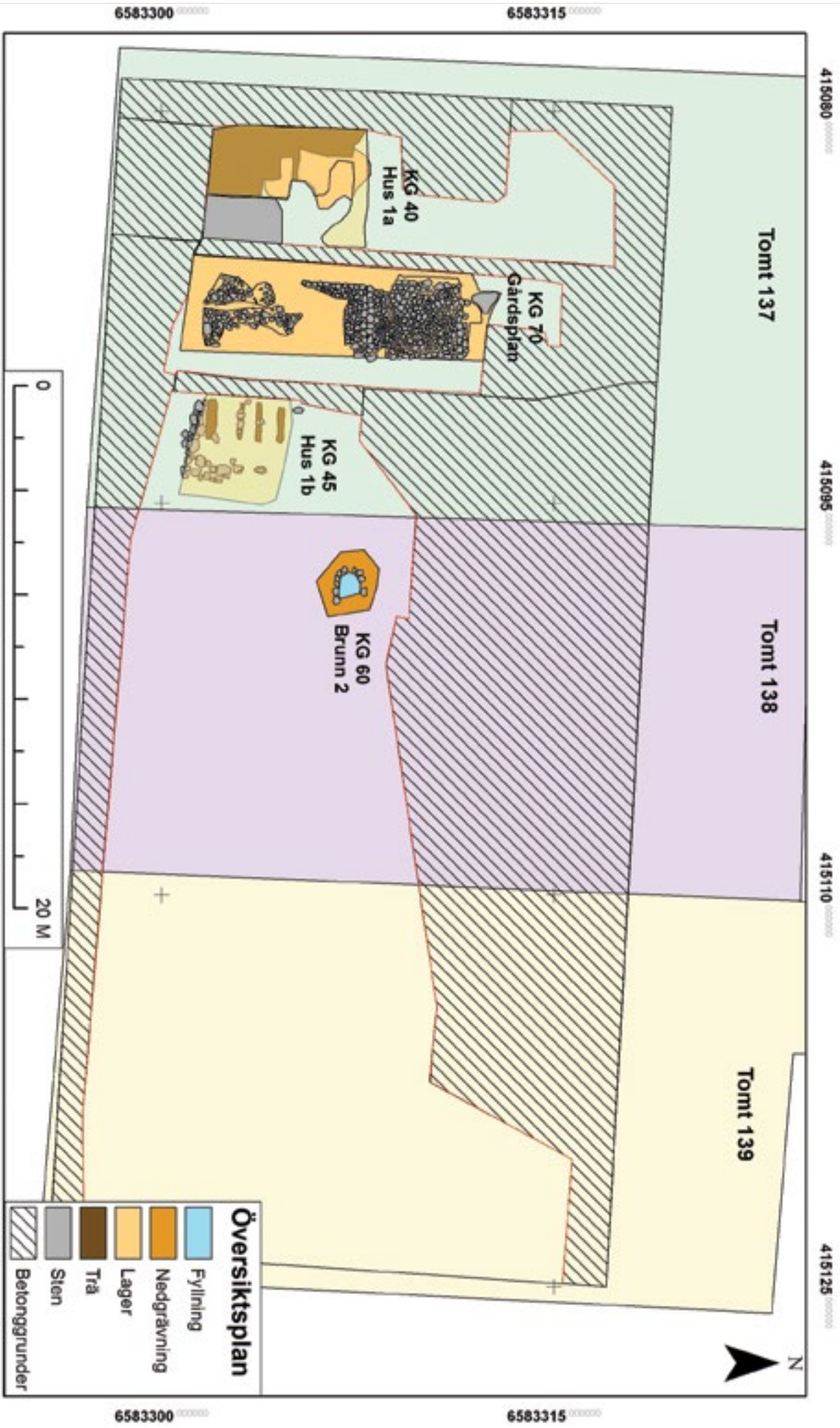
Träkonstruktion, KG41

I schaktets nordvästra del fanns en mindre träkonstruktion, KG41, dock inte i ursprungligt läge, i ett lager med svavelaktig lukt (A12293). Träkonstruktionen, A12136, bestod av tre korta plankor där ändarna vara svagt rundade. Plankorna var 0,4 x 0,2 meter stora och fästade på tre smalare plankor som fungerade som reglar, cirka 0,7 x 1 meter stora. Lagret (A12293) låg direkt mot berget. Det hade en stark svavellukt och bestod av svart blöt och fet sand innehållande träflis, träpinnar samt rester av läder. Formen var rund med en storlek på cirka 2 meter i diameter och tjockleken varierade mellan 0,03–0,20 meter beroende på underliggande berg.

Figur 30. Plan över det som i fält tolkades som en latrin men som efter makrofossilanalysen har oklar funktion. Skala 1:50.

Träkonstruktionen med tillhörande lager tolkades som rester av en latrin men makrofossilanalysen påvisade inget som bekräftar tolkningen. Lagret visade på samma sammansättning som det från brunnen, KG20, och det är högst sannolikt att de är samtida.

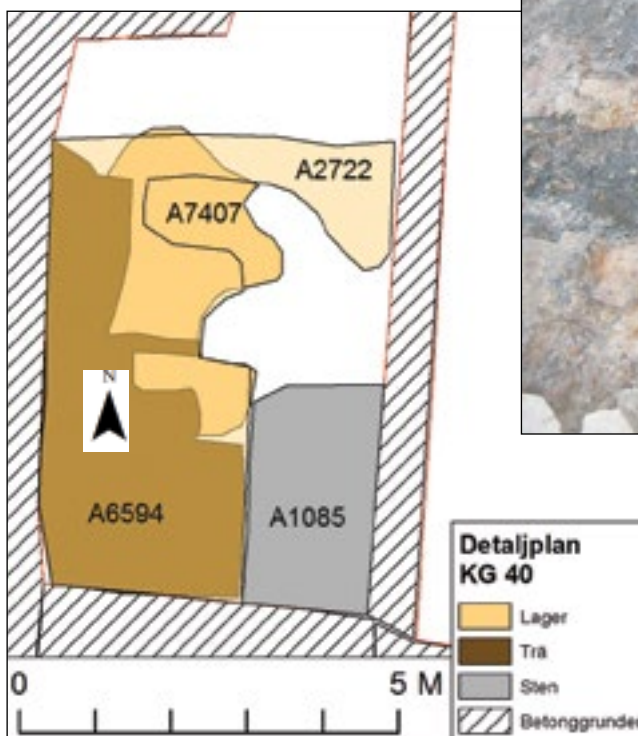
Figur 31. Översiktsplan, fas 2. I bakgrunden ligger tomtgränserna från 1696 års karta. Skala 1:200.

Tomt 137, Fas 2

Hus 1a, KG40

På utjämningslagret (A7407), anlades Hus 1a (KG40) som utgjordes av en byggnadsrest bestående av bevarade syllstensrader, golvreglar och golvbrädor.

Golvet i huset (A6594) utgjordes av en sammanhängande rest av förkolnat trägolv. Golvbrädorna var 0,25 meter breda och låg i nordsydlig riktning. De var som längst två meter. Golvet östra sida var borta och framträdde istället som ett L-format svart kollager, men med tydliga fördjupningar där golvreglarna har legat.

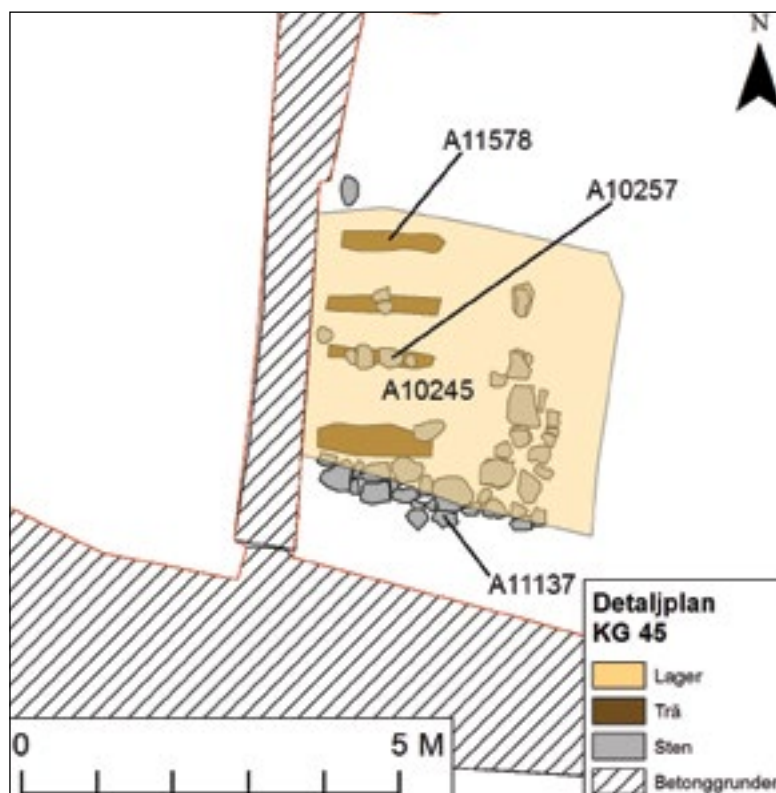

Figur 33. Hus 1a sett från norr. I bildens högra kant syns rännstenen som tillkommer i fas 3. Foto av Ebba Knabe.

Figur 32. Plan över Hus 1a. Skala 1:100.

Huset har uppenbarligen brunnit och det var endast ett tunt brandlager (A2722), som skiljde mellan Hus 1a och det överlagrande yngre Hus 2 (KG30). Brandlagret var mellan 0,02–0,1 meter tjockt och bestod av kolrik siltig sand med stora mängder tegel och tegelkross. Lagret innehöll också mycket keramik.

Lämningarna efter byggnaden var kraftigt påverkade av yngre aktiviteter på platsen. Husresterna fortsatte också in i schaktväggen, vilket i sig är intressant då tomtgränsen, enligt 1696 och 1713 års kartor, uppenbarligen inte har respekterats eller så är huset äldre än tomtuppmätningen.

Figur 34. Plan över Hus 1b. Skala 1:100.

Hus 1b, KG45

I den östra delen fanns ytterligare rester av en byggnad, Hus 1b (KG45), anlagd på ett lager ljus mjöla med en oregelbunden fundamentering (A6775) i södra delen. I lagret fanns fyra parallella stråkar med förkolnat trä som sträckte sig i östvästlig riktning (A11578). Stråken var rester efter golvbjälkar, 1,5 meter långa och 0,2 meter breda, en var 0,4 meter bred. Troligen har de nått fram till de övre syllstenarna (A11137) och haft en längd om knappt 3 meter, men endast en svag färgning fanns kvar. På stråken låg ett flertal stenar (A10257).

Till byggnaden hörde även en stensyll (A11137), som markerade husets sydöstra hörn. Den sträckte sig 4 meter i nordsydlig riktning och 3 meter i östvästlig riktning. I den nordsydligt löpande syllen låg stenarna i två rader och den var uppemot 0,7 meter bred. Den södra delen av syllen var mer raserad men hade även den en tendens till att ha varit dubbelradig. Den en var som mest 0,6 meter bred, stenarna var kantiga och mellan 0,1 – 0,25 meter stora. Ovanpå konstruktionen fanns ett nivelleringslager (A10245), som fortsatte in under rännen i öster.

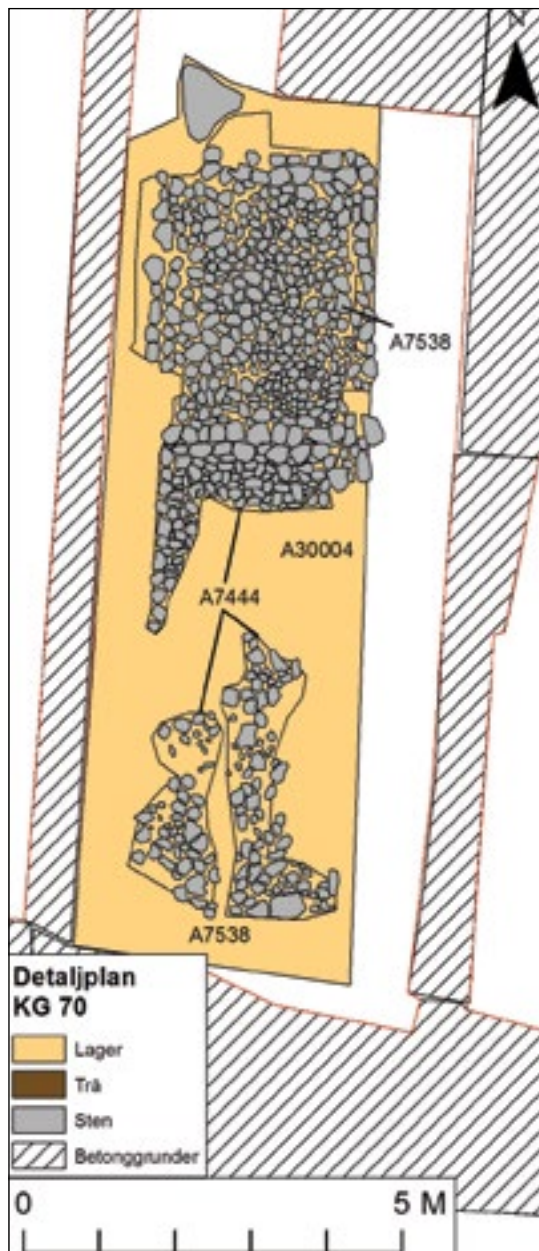
Troligen hör både Hus 1a och Hus 1b till samma gårdskomplex med gavlarna ut mot gatan. Resterna av golvbjälkarna som låg i östvästlig riktning antyder att husen sträckt sig i nordsydlig riktning.

Figur 35. De förkolnade bjälkarna, A11578, sedda från väster. Foto av Ellinor Larsson.

Figur 36. De förmultnade bjälkarna sedda från öster. Foto av Ebba Knabe.

Figur 37. Plan över gårdsplanen. Skala 1:100.

Stenpackning, KG70

Mellan huskropparna låg en stenpackning (A7538) som utgjort en gårdsplan (KG70). Hela dess utsträckning är inte känd, då den är avgrävd av betonggrunder. Den bäst bevarade delen fanns i norr där stenarna låg tätt packade. De södra delarna var fragmentarisk bevarade och stenarna låg delvis i klungor och mer glest. Den har varit minst 10 x 2,5 meter stor i nordsydlig riktning. Stenarna var lagda med flat sida upp och var mellan 0,1 – 0,3 meter stora. Konstruktionen var satt i sand (A30004). Stenpackningen täcktes av ett brandlager som innehöll fynd av rödbrännande ler-gods och ben.

Figur 38. Gårdsplanen sedd från norr. Foto av Helmut Bergold.

Tomt 137, Fas 3

Hus, KG30 och KG81

Hus 2a och Hus 2b (KG30 och KG81) var rester av en eller två byggnader som antingen legat med långsidan längs med Skepparegatan eller två huskroppar som legat med gaveln mot gatan. Den äldre gårdsplanen finns kvar från föregående skede. Hela den nordliga delen av tomten är skadad av senare tiders bebyggelse, vilket försvårar en helhetstolkning av gården eller gårdarna.

En byggnad med långsidan mot gatan skulle motsvara ett 14 meter långt och minst 7,5 meter brett hus, vilket i princip är lika långt som hela tomtens längd utmed gatan. Med långsidan mot gatan har ingången troligen varit centralt placerad, sannolikt en överbyggd portal. Ingången var stensatt och fortsatte in på gården.

Tolkningsalternativet med gavlarna mot gatan ger en långsmal innergård. Hur långt in på tomten huskropparna går är inte känt, men byggnaderna var åtminstone 6,5 meter breda. Liksom fallet med Hus 1a och Hus 1b är det mest sannolikt att byggnaderna legat i nordsydlig riktning med gaveln ut mot Skepparegatan.

Tomtens respektive gränser var markerade med stenlagda rännstenar. Den östliga rännstenen, KG80, fortsätter norrut tills en källare i gjuten betong skär den.

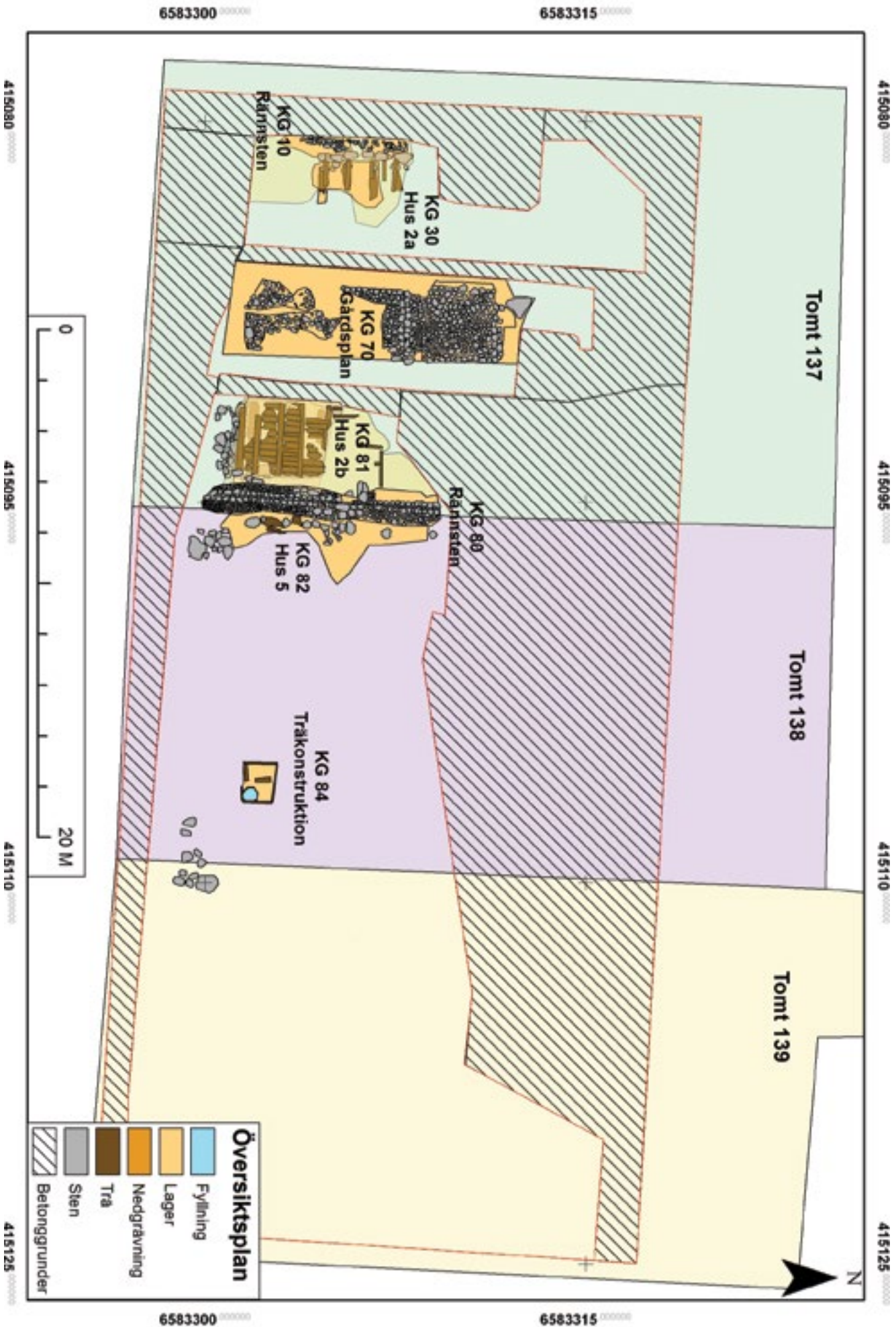
Till byggnaderna hör samma stensatta gårdsplan som under fas 2, (KG70). Den har troligen varit i bruk under en längre tid, då delar av fyndmaterialet är av 1700-talskaraktär. I sättsanden (A30004), hittades ett 1600-talsmynt präglat under drottning Kristinas regeringstid (F72) och en skärva Westerwaldsgods (fnr 47) vilken gör det sannolikt att den anlagts under 1600-talets andra hälft.

Husen, alternativt huset, vilade på syllstensrader och för enkelhetens skull beskrivs först den västra delen och därefter den östra delen.

Hus 2a, KG30

Direkt på de förkolnade husresterna av Hus 1a fanns ett påfört lager kompakt silt som sträckte sig cirka 6 meter i nordsydlig riktning (A6001 och A2722). Lagret fortsatte in i västra schaktväggen och sträckte sig en meter ut i schaktet. Tjockleken varierade mellan 0,04 – 0,12 meter och tunnade ut mot öster. Det har fungerat som etableringslagerellersättsand för rännstenen (A991), och låg mot en syllstensrad (A4855). Syllstensraden låg direkt på A2722 och var 4 meter lång och. Den låg i nordsydlig riktning och var som bredast 0,45 meter. Stenarna var generellt mellan 0,35 x 0,5 meter stora och kantigt huggna. De löpte parallellt längs med rännstenen och var placerade med en flat sida upp.

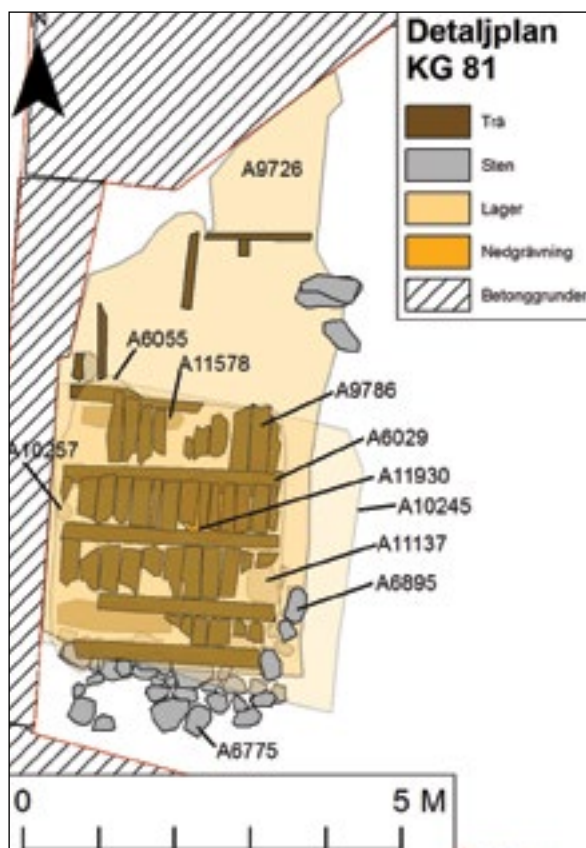
Från förundersökningen där stenpackningen iaktogs i schaktets sydvästra hörn fanns syllstenar (A361, FU) som eventuellt markerade husets södra gräns. Syllstenarna sluter an till stenpackningen

Figur 39. Översiktsplan, fas 3. I bakgrunden ligger tomgränserna från 1696 års karta. Skala 1:200.

(KG10, A991). I lager 6001 syntes också fyra parallella avtryck från golvreglar (A2684) orienterade i östvästlig riktning. Avtrycken hade fyllts av överliggande lager (A1092). De två sydligaste avtrycken mäter mellan 0,07–0,1 meter i djup, medan de två andra avtrycken mätte 0,02 meter, beroende på att sandlagret tunnare ut och att den underliggande tegelkonstruktionen gjort marken stum. Avtrycken sluter an till ett avtryck i nordsydlig riktning som löper längs syllstensradens östra sida. I avtrycket fanns bränt trä efter en förkolnad golvregel. Avtrycken är jämt fördelade med intervaller om 0,6 meter och ger ett mer regelbundet intryck än de ovanliggande förkolnade bjälkarna (A950). Bjälkarna låg på stödstenar (A2545), vilka var små och flata. Stenarna var lagda med 0,6 meters mellanrum i avtrycken efter bjälklaget.

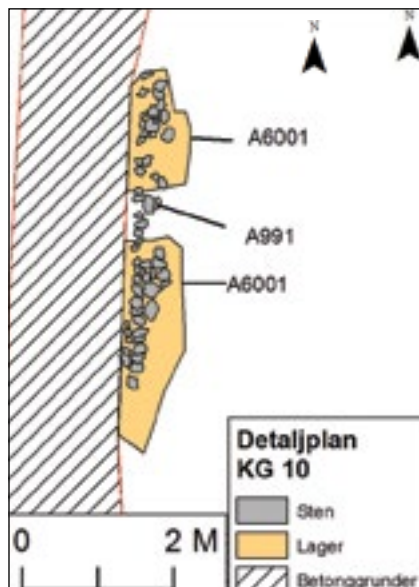
A1092 utgjordes av ett påfört sandlager som innehöll stora kolbitar och tegelkross. Lagret täckte bjälkarnas markavtryck. Troligen har sanden fungerat som fyllnadsmaterial mellan bjälkarna, men efter att bjälkarna förmultnat har det fyllt igen tomrummen. På sanden låg rester av ett brädgolv (A950). Det var ytterst tunna rester av golvet som fanns kvar och det var hårt bränt, vilket tyder på att huset brunnit ner. I sanden mellan resterna av golvet hittades en sländtrissa (F35).

Figur 40. Plan över Hus 2a.
Skala 1:100.

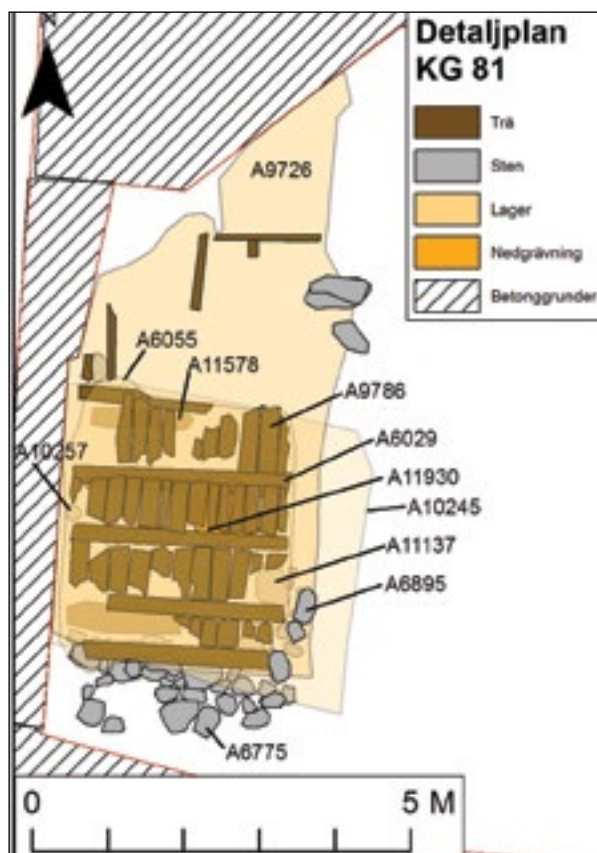

Figur 41. Hus 2a sett från öster. Foto av Ellinor Larsson.

Figur 42a. Plan över den östliga rännstenen och tomtgränsen. Skala 1:100.

Figur 42b. Rännstenen syns intill schaktväggen. Den sluter an till syllstenarna A4855. Foto taget från söder av Ellinor Larsson.

Figur 43. Plan över Hus 2b, KG81. Skala 1:100.

Hus 2b, KG81

I den östra delen av tomten fanns ytterligare ett delvis förkolnat golvbjälklag (A6029), Hus 2b. Det låg på A10245, var lagt i öst-västlig riktning och anknyter väl mot den undre konstruktionen. Mellan bjälkarna fanns kortare brädor (A9726) i nord-sydlig riktning sågade för att passa avstånden mellan bjälkarna som var mellan 0,4 – 0,6 meter långa. Brädbitarna varierade i bevarandegrad men samtliga var urskiljbara. Brädornas kondition hängde samman med hur väl det ovanliggande näverlagret täckt konstruktionen. I östra delen har fogarna mellan plankorna tätats med kalk. Troligen har man valt kalk, då det effektivt håller fukt och skadedjur borta.

Den norra delen av huset har skurits av två gropar och var inte lika välbevarad som den södra delen. Konstruktionen har i väster förstörts av ett modernt betongfundament och i norr och nordväst av två gropar. Åt öster sluter huskonstruktionen an mot rännstenen, KG80. Ett parti stenar, A6775, fanns söder om huset och har tjänat som utjämningsmaterial likt det som fanns i den sydvästra delen av huskroppen. Bjälklaget i den norra delen ligger orienterat i nord-sydlig riktning, vilket antyder att det här har utgjort en annan del eller rum av huset.

I sydvästra delen fanns också en osorterad samling stenar i en nedgrävning (A1085). De var rundade och kantiga samt mellan 0,2 – 0,6 meter stora. Stensamlingen avgränsades av moderna betongmurar i

Figur 44a. Hus 2b sett från norr. Det svagt orangefärgade fläckarna är spår efter nedbrunna regler. Stenläggningen är tomtgränsen mellan tomt 137 och 138. Stenraden i bildens vänstra del är syllstensraden till Hus 5 på tomt 138. Foto av Helmut Bergold.

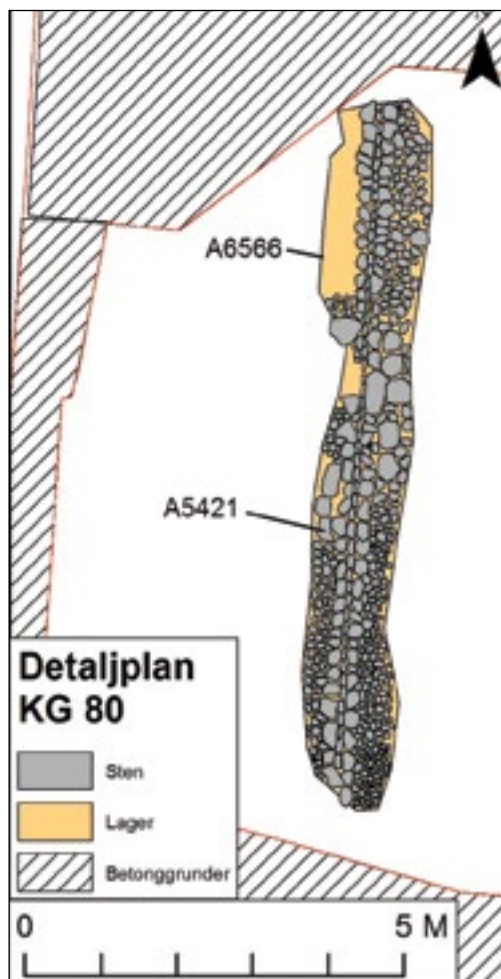

Figur 44b. De delvis förkolnade, kortare brädorna som utgjort ett undre tätande golvsikt. Brädorna var tätade med kalk. Foto av xxx.

Figur 44c. Hus 2b sett från söder efter att brädorna tagits bort. Syllstenarna framträder tydligt i sanden. Foto av Ellinor Larsson.

både öster och söder, vilket gör att dess storlek är okänd, men minsta möjliga mått var 3 x 2,2 meter. Stenarnas oregelbundenhet och ojämna yta gör det troligt att stenarna lagts på platsen som utfyllnadsmaterial.

Figur 45a. Plan över rännstenen, KG80.
Skala 1:100.

Rännsten, KG10

Rännstenen (A991) i undersökningsområdets sydvästra hörn var bara delvis synlig då den fortsatte in i schaktväggen. Den hade samma karaktär som den östra rännstenen (KG80) och sträckte sig även den i nordsydlig riktning. Trots att endast 0,30 meter var synligt i schaktet sluttade stenläggningen kraftigt in mot schaktväggen, vilket antyder att den haft samma konkava form för avrinning av vatten som KG80. Stenarna var 0,10–0,15 meter stora och runda i formen. I profil sträckte sig stenpackningen 5 meter, i norr var den avgrävd av Hus 3, KG50.

Rännsten, KG80

En mycket vällagd stenpackning (A5421) med 0,6–0,7 meter breda bräm sluttar ner mot en ränna i mitten. Rännan som var nio meter lång och upp till en meter bred låg i nord-sydlig riktning där den sluttade mot söder och sannolikt slöt an mot Skepparegatan. Åt både öster och väster slöt den an mot byggnadsrester (KG81 och KG82). Självaste mittrännan var lagd med ovalrektangulära stenar medan brämet var lagt med runda stenar. Stenarna varierade i storlek, vanligen var de mellan 0,05–0,20 meter stora men även upp mot en diameter på 0,30 meter förekom. Stenarna var satta i ljussand (A6566).

Figur 45b . Översikt över tomtragrnsen och rännstenen sedd uppifrån norr. Foto av Helmut Bergold..

Figur 45c. Bild av stenpackningen tagen i vinkel för att visa lutningen på rännstenen. Foto av Helmut Bergold.

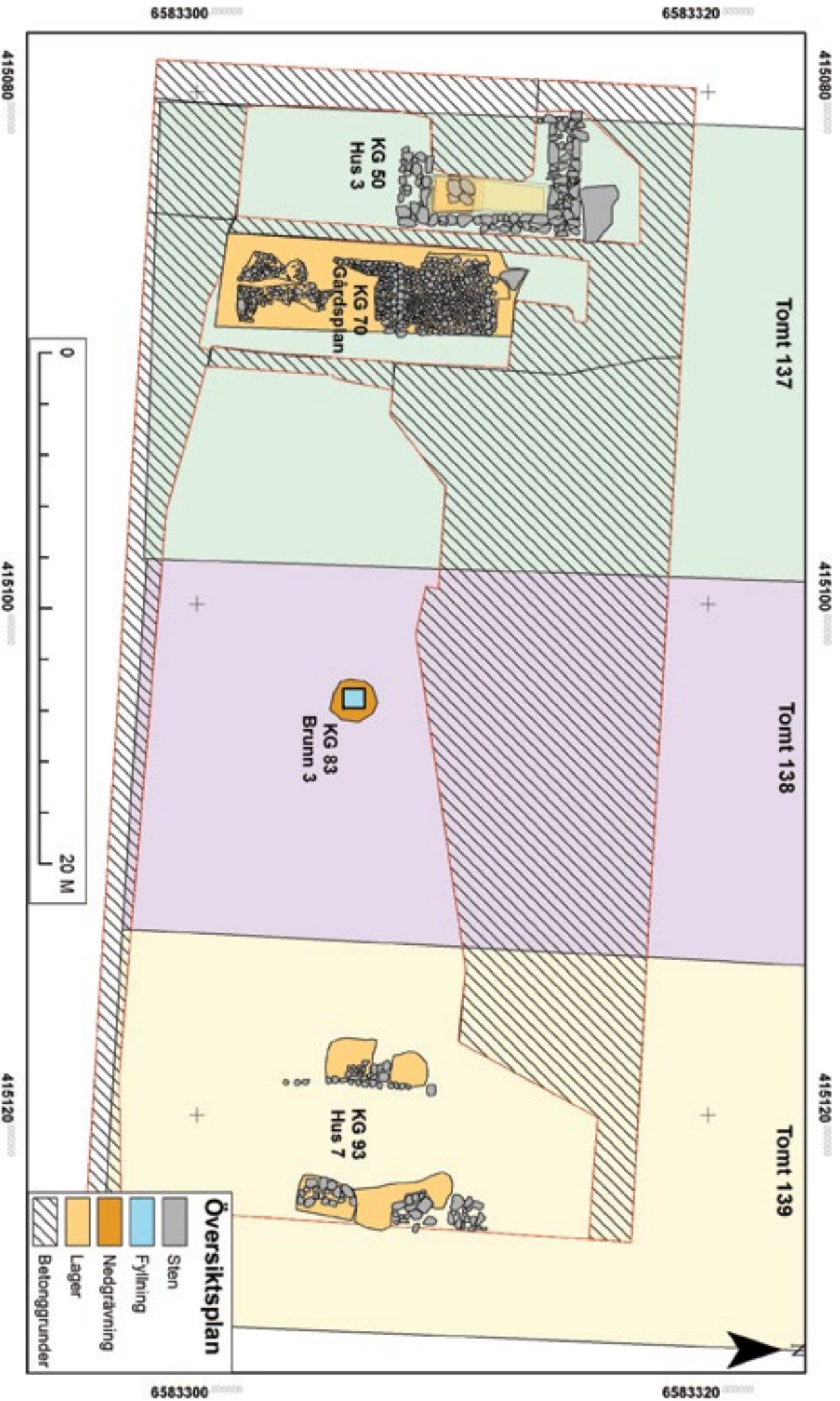
Tomt 137, Fas 4

Hus 3, KG50

Under 1864 års brandlager fanns flera murrester från Hus 3 (KG50). Byggnaden låg i östvästlig riktning med en bredd på 6 meter och minsta uppskattade längd var 5 meter. Byggnadens västra del fortsatte in i västra schaktväggen. Murarna (A530 och A300) var välbyggda med fyra till fem skift sten bevarade. De hade olika karaktär där den nordsydligt orienterade (A300) var uppbyggd med dubbla stenrader, det vill säga, av skalmurskaraktär. A300 löpte i öst-västlig riktning och fortsatte in i schaktväggen. Minsta möjliga mått är 6 meter lång och 1,2 meter bred. Den bestod av delvis huggna stenar som bildade raka sidor åt båda hållen och en kärna av runda och kantiga mindre stenar. Mellan stenarna fanns brun sand, muren var kallmurad. Den ansluter till A530 som var 4,7 meter lång längs dess nord-sydliga riktning, samt 3 meter i öst-västlig riktning och minst 1 meter bred. Murens östra långsida var avgrävd av en yngre betongmur, så dess fulla bredd är inte känd. Stenarna var av granit, de var huggna och bildade en rak kant in mot rummet. Muren gick i vinkel mot väster (A890 och 530). Två meter fanns kvar av muren, dessutom fanns avtryck av stenar innan ett betongfundament tog vid. Vinkeln mellan muravsnitten var 85 grader och i hörnet fanns en stötfog, det vill säga stenarna gick inte omlott. Sannolikt ingår de i samma konstruktion där A890 har blivit något skev av sättningar. Innanför murarna fanns åtskilliga sandlager som fyllt upp grunden. I de här lagren hittades keramik med dekoration från tiden 1680–1720. På det översta sandlagret fanns ett par flata stenar, A808, som var rester av ett stengolv. Stenarna var huggna och anpassade till varandra, de var mellan 0,4–0,6 meter stora. Muren var kallmurad och mellan stenarna fanns sand och mindre stenar inkilade.

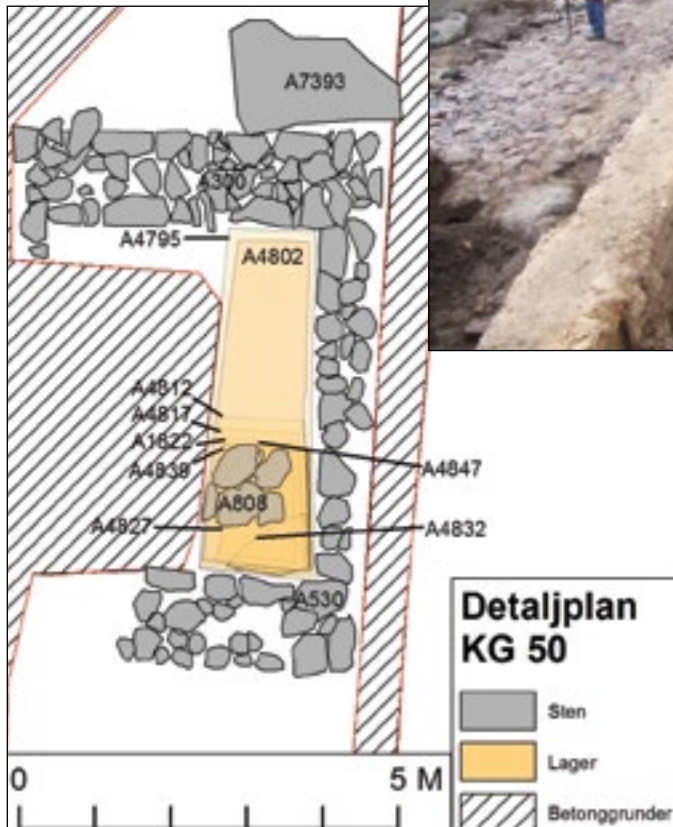
En möjlighet är att Hus 2 a och Hus 2b fortfarande stod kvar under Fas 4. Gårdsplanen ligger kvar (KG70). Den bar spår av omläggning på flera ställen och stenarna var mycket nötta, vilket tyder på att den brukats under en längre period. Stenarna i det understa skiftet i murarna i KG50 var rundade och av samma karaktär som stenpackningen och kan mycket väl höra till den. KG50 har skadat stenpackningen, vilket också innebär att byggnaden skär genom tomtgränsen. I arkivmaterialen är tomt 136 och 137 sammanslagna från och med år 1819, men har sannolikt utnyttjats som en gemensam tomt redan tidigare.

Materialet i grunden pekar på att de var sammanslagna redan under 1700-talet. Keramikmaterialet som hittades i grunden är daterat till perioden 1680–1720. Samma lager, A974, täckte stenpackningen och murresterna.

Figur 46a. Översiktsplan, fas 4. I bakgrunden ligger tomtgränserna från 1696 års karta. Skala 1:200.

Figur 46b. Del av muren sedd från norr. Väster om betongmuren mäter Helmut Bergold in stenpackningen KG70. Foto av Johnny Rönngren.

Figur 46c. Plan över Hus 5, KG 50. Skala 1:100.

Figur 46d. Murens sydöstra hörn. Foto av Johnny Rönngren.

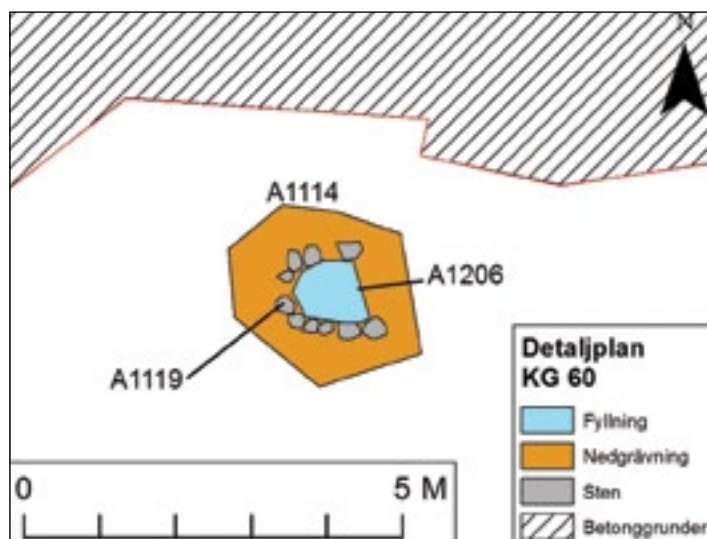

Tomt 138, Fas 1–2

För översiktsplan, fas 1, se figur 22 på sidan 36.

För översiktsplan, fas 2, se figur 31 på sidan 42.

Inom tomten fanns ett lager A1233 innehållande förhållandevis mycket kol, ben och keramik. Det uppträdde fläckvis och var helt bortschaktat i öster. Lagret bestod av sandig silt och förhållandevis mycket kol. Benen uppvisar gnagspår och var starkt fragmenterade vilket kan tyda på att de legat under öppen himmel. Benen kommer framför allt från köttrika delar av nöt, får eller get och svin men även fågel (höns) och fisk var rikligt förekommande. Benen hade spår av styckning och var rikligt spjälkade vilket är typiskt för matavfall. Ben från en råtta fanns också i materialet. I lagret hittades även en sländtrissa (F69), lik den som hittades på tomt 137 (F35 i A1092).

Figur 47. Plan över brunnen. Skala 1:100.

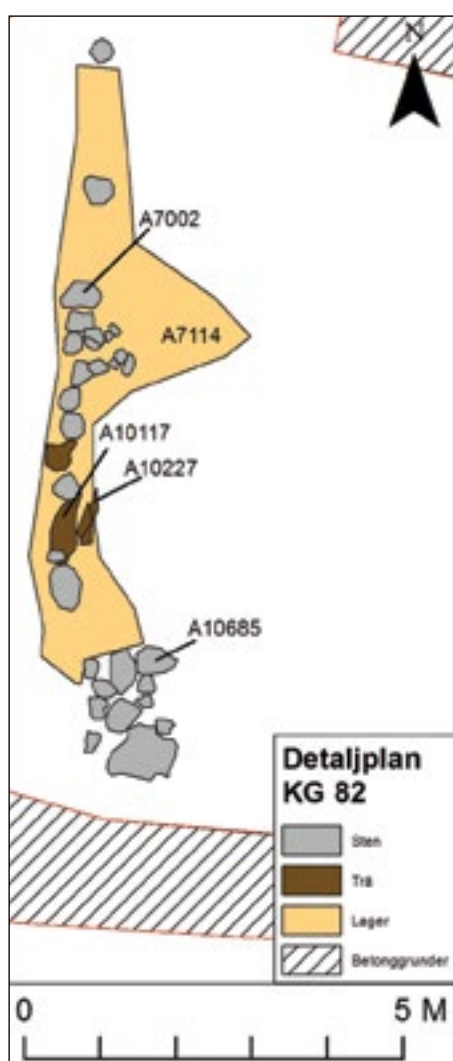
Figur 48. Brunnen efter att den grävts ut. Den var placerad ovan en skreva i berget. Foto av Ebba Knabe.

Brunn, KG60

Den äldsta lämningen på tomt 138 utgjordes av Brunn 2 (KG60), som var stensatt med 0,4 meter stora stenar. Brunnsöppningen var 0,8 meter stor och nedgrävningen var närmast två meter i diameter och cirka 1,60 meter djup. Brunnsfyllningen bestod av brun humös sand med ett rikligt inslag av keramikskärvor (rödbrännande ler-gods) och ben av både slakt- och matavfall. Brunnen läggs igen under andra hälften av 1600-talet och överlagras av Hus 5 (KG82).

Tomt 138, Fas 3

För översiktsplan, fas 3, se figur 39 på sidan 48.

Figur 50. Plan över Hus 5.
Skala 1:100.

Hus 5, KG82

Hus 5 (KG82) låg öster om rännstenen (KG80). Den bestod av en gles, men tydlig rad med syllsten-ar (A7002). Den följde stenläggningen tio meter i nord-sydlig riktning och bestod av bearbetad, grovt tuktad natursten. Den anslöt direkt till rännstenen (KG80). Konstruktionen utgjorde den västliga delen av en byggnad som i övrigt var kraftigt påverkad av senare tids byggnation. Spridda rester av trä antyder att det har funnits ett trägolv (A10117). Något som styrker detta är det markanta inslaget av spikar i anslutning till träresterna. Även den makrofossila analysen stödjer tolkningen att det legat ett golv på platsen. Provet togs i ett underliggande lager med sand (A7114) som innehöll relativt mycket sot och kol med små fragment av brända ben samt hallon vilket kan tyda på att ett kök har funnits i huset (bilaga 5). I lagret förekom även en stor andel fiskben. I lagrets övre del hittades ett mynt präglat år 1731. Troligen har det ramlat ner genom det överliggande trägolvet.

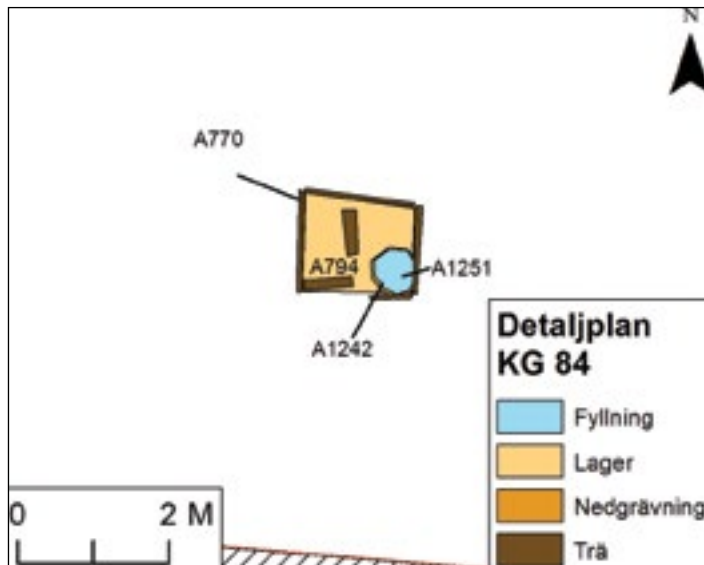
Figur 51. Stenraden i förgrunden utgör syllan till Hus 5. Bortanför rännstenen skymtar det nedbrunna Hus 2b. Foto av Helmut Bergold.

Den östra sidan av undersökningsområdet var starkt påverkad av senare tids bebyggelse. Möjligen utgör A2779 den östra begränsningen av KG82. Konstruktionen var svårtolkad och det som fanns kvar var ett fåtal stenar som möjligen bildar det sydöstra hörnet till KG82. Stenarna var mellan 0,3–0,7 meter i diameter och låg i vinkel. Stenarna var med något undantag rundade, vilket stämmer väl överens med den östra delen av huslämningen.

Träkonstruktion, KG84

Till fasen hörde även en träkonstruktion som fanns i områdets mellersta del (A770) och var 1,8 x 1,2 meter stor, till viss del nergrävd i sanden och cirka 0,35 meter hög. Konstruktionen var av lådliknande karaktär och byggd av stående brädor, 0,12 meter breda och 0,02 meter tjocka. Konstruktionen var sammanfogad med spik och i norr fanns sten i hörnen, 0,05–0,1 meter stora och i sydöstra hörnet fanns ett stenskott stolphål (A1242). I konstruktionen fanns rester av liggande brädor som antingen var rester efter ett lock eller botten till den övriga konstruktionen. Lådan var vid utgrävningstillfället fylld med ett kulturlager (L794) sammansatt av humöst grus och sten, grått till färgen. Lagret var koncentrerat och fanns bara inom begränsningen för träkonstruktionen. Konstruktionen har tolkats som ett förvaringsutrymme. Stolphålet har tolkats vara äldre än konstruktionen och har ett samband med andra strukturer utanför träkonstruktionen. Det var 0,25 meter i diameter och stenskott.

Djupet var 0,35 meter och skoningens stenar var mellan 0,18 och 0,3 meter stora. Gropen hade rundad botten och stenskoningen antyder en kvadratisk stolpe med huggen, rundad botten.

Figur 52.
Trälådan i plan.
Skala 1:100.

Figur 53. Trälådan under utgrävning sedd från väster. Foto av Helmut Bergold.

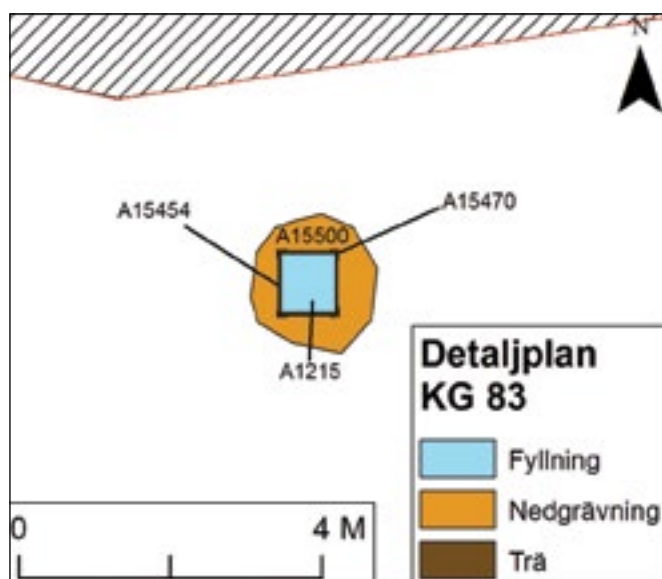
Tomt 138, Fas 4

För översiktsplan, fas 4, se figur 46a på sidan 56.

Hus 5 tas ur bruk och tomten synes ha varit obebyggd eller så är det sentida markarbeten på platsen som helt uttraderat alla spår. Det som talar för att platsen varit obebyggd är att en brunn, KG83, anläggs inte långt ifrån den tidigare brunnen, KG60.

Brunn, KG83

Kontextgruppen bestod av en brunn som i plan syntes som en rund nedgrävning 1,80 x 1,80 meter stor och fylld med sprängd sten. Under stenen fanns en fyrkantig träkonstruktion bestående av stående brädor i vardera hörn med liggande brädor som förband dem. De liggande brädorna var cirka 0,8 meter långa och 0,20 meter breda samt 0,03 meter tjocka. Höjden på de stående brädorna var svårare att uppskatta men de var åtminstone 0,8 meter höga. Djupet på brunnen var 1,70 meter och var fyndtom. Brunnens placering pekar på att den är grävd efter det att Hus 5 tagits ur bruk.

Figur 54. Plan över brunnen KG83. Skala 1:100.

Tomt 139, Fas 1–3

För översiktsplan, fas 1, se figur 22 på sidan 36.

För översiktsplan, fas 2, se figur 31 på sidan 42.

För översiktsplan, fas 3, se figur 39 på sidan 48.

Lager, KG91

Hus 6 är uppförd under 1800-talets andra hälft och har påverkat stora delar av den äldre lagerstrukturen. Vissa delar av äldre kultur-lager fanns dock kvar, men dessa var inte sammanhängande och utan meler mindre sporadiskt förekommande.

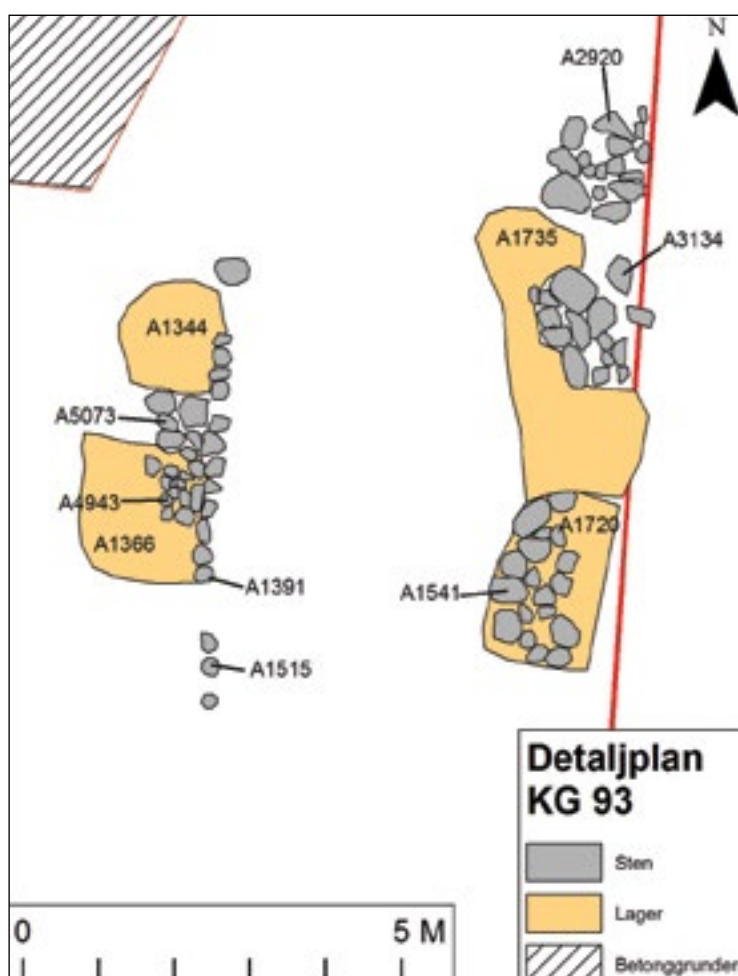
Lagerresterna grävdes ut till viss del, bland annat lagerkontext A1318 och A1366 i syfte att fastställa innehåll och ålder. I massorna fanns flera rester av keramikkrärl, främst grytor och fat samt fanns delar av ett importerat fajansfat (F13). Lagret är klart äldre än ovan- och omkringliggande byggnadsrester och kan höra samman med de äldre lämningarna i området, det vill säga samtida med de äldsta delarna längst i väster. Inga konstruktioner eller andra strukturer kunde dock sättas i samband med lagret. Ett lager med sättsand, A1344, låg intill husgrunden i den västra delen bestående av grov-kornig, orange sand. I lagret fanns en delvis bevarad stenpackning

(A4943, A5073) och fynden utgjordes av fat och grytor. Även denna struktur hör till de äldre faserna och har ingen samhörighet med de övriga byggnadsresterna på tomten.

Under samtliga lager fanns en ursprunglig markhorisont (A30003) som sträckte sig oregelbundet, fläckvis och med varierad tydlighet genom områdets östra del.

Tomt 139, Fas 4

För översiktsplan, fas 4, se figur 46a på sidan 56.

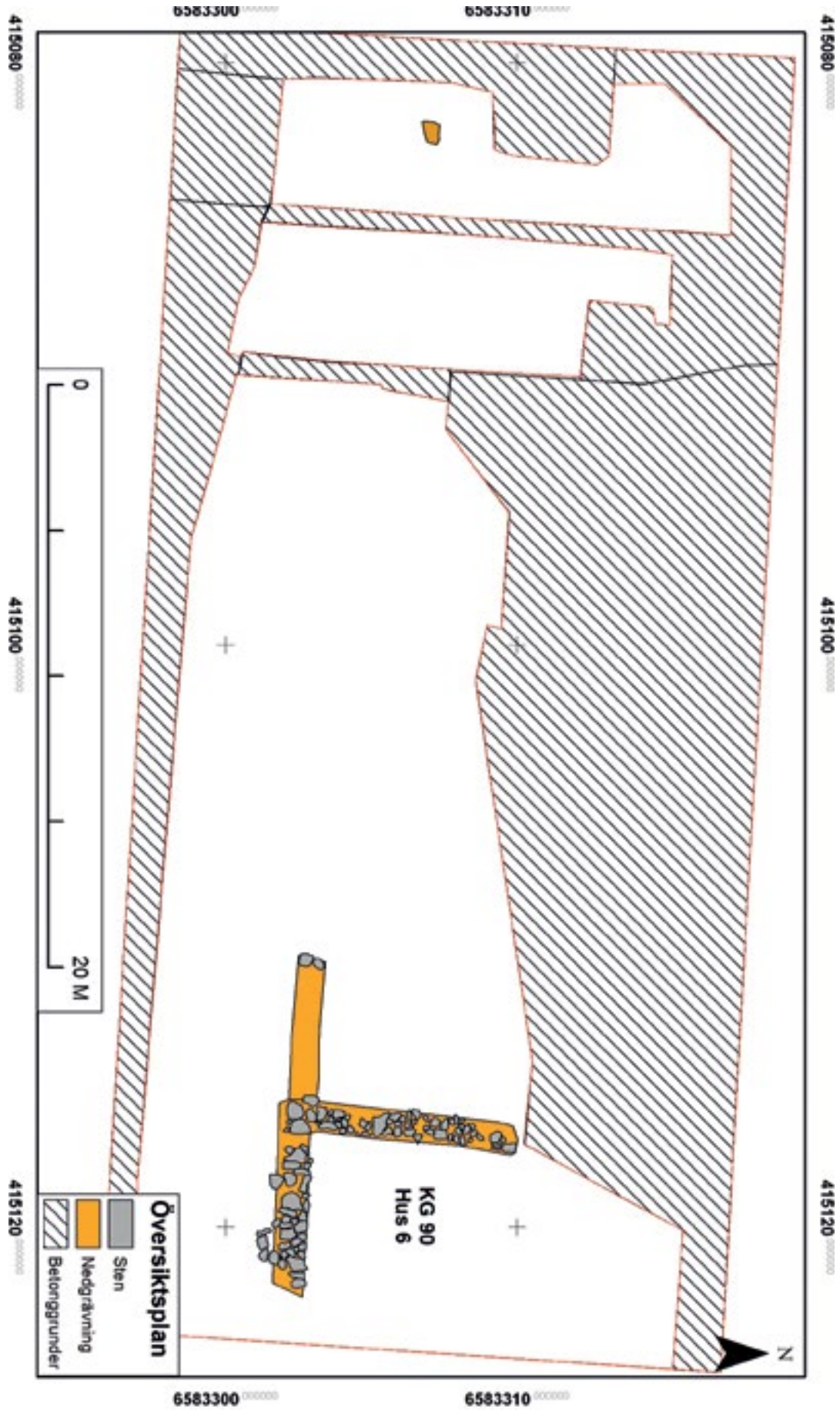
Figur 56.
Plan över
KG93. Skala
1:100.

Direkt under rivmassorna av Hus 6 (KG90) påträffades ett raseringslager som sannolikt hör till branden år 1865. Under detta fanns rester av en husgrund, Hus 7 (KG93). Brandlagret sträckte sig cirka 6 meter söderut i schaktet. Under brandlagret fanns en humös horisont med keramik som daterats till mitten av 1600-talet.

Hus 7, KG93

Hus 7 bestod av spridda husgrundsrester och fläckar av lager. Det var således till stor del stört av den senare uppförda byggnaden, Hus 6. Närmast undersökningsschaktets östra gräns låg samlingar av sten

Kvarteret Freja 7 i Karlstad

Figur 55. Översiktsplan, fas 5. Skala 1:200.

som utgjort husets grund (A1541, A2920, A3134). Grunden var uppbyggd i två skift med lätt rundade stenar med en ganska jämn ovasida. Stensamlingarna gav ett oregelbundet intryck och stenarna varierade i storlek mellan 0,2–0,6 meter i diameter. Stensamlingen A1541 skilde sig från de andra i det att den var tätad med styv lera (A1720).

Fem meter västerut fanns rester av en stenpackning A4943. Stenarna var satta i ett orange sandlager (A1344 och A1366) som sträckte sig en bit utanför stenarna och sannolikt markerar den ursprungliga utbredningen på stenpackningen. Lagret var klart avgränsat mot intilliggande stenrad (A1391). Det var upp till 0,10 meter tjockt och delades av en mindre stenkonstruktion, tolkad som ett mindre fundament (A5073). Sättsanden låg norr och söder om fundamentet och det var endast i söder det fanns rester av stenpackning. Stenarna var mellan 0,10 och 0,15 meter stora i diameter och ställda på högkant i sättsanden. Det södra sättsandslagret var 1,80 x 1,60 meter stort och det norra 1,50 x 1,30 meter stort och var avgrävt i väster av KG90.

Stenraden (A1391) sträckte sig sex meter i nordsydlig riktning och har troligen utgjort en mellanvägg i huset. Placeringen av fundamentet A5073 i anslutning till A1391 ger grund för tolkningen. På fundamentet har sannolikt en värmekälla vilat.

Mot stensamlingen A3134 låg ett lager eller samling av krossat fönsterglas. Lagret var 4 x 2 meter i nordsydlig riktning men har haft en ursprunglig utbredning om 4 x 4 meter (grävdes igenom vid förundersökningstillfället). På en av glasskärvorna fanns inristat klotter (F73).

Figur 57. Glasskärvan med inristning. Foto av Ebba Knabe.

Tomt 139, Fas 5

KG90

KG90 utgörs av rester av en huslämning, Hus 6. Konstruktionen består av en stenlagd grund som på sina ställen är nedgrävd. I de delar grunden är nergrävd är antalet stenar fler och bildar där mindre stenfundamentsliknande stensamlingar, A3300 (liknande grävdes i kvarteret Druvan) A3300 undens minsta mått var 9 x 8 meter i nordsydlig riktning. Den har troligen sträckt sig längre mot norr till tomtgränsen och skulle då haft en längd om drygt 15 meter.

Detta parti var dock förstört, vilket troligen har skett i samband med att byggnaden rivits. I grundens sydvästra hörn fanns en nedgrävning som löpte fem meter västerut. Nedgrävningen sluter an mot en samling stenar, den var tom sånär som på två stenar i den västligaste delen. På kartan från år 1882 finns en byggnad utritad som lägesmässigt stämmer väl överens med utbredningen på den arkeologiskt dokumenterade byggnadsresten på tomten, KG90.

Byggnaden är uppförd under 1800-talets andra hälft och har påverkat stora delar av den äldre lagerstrukturen. Vissa delar av äldre kulturlager, KG91, fanns dock kvar, dessa var inte sammanhängande utan mer eller mindre sporadiskt förekommande. På tomten har byggnaden som hyst Karlstad Tidning, legat sedan 1870-talet fram till att den revs år 2010. De stenar som dokumenterades (KG90) är troligen rester efter fundamentering och grundstenar till denna byggnad. Längst in på tomten fanns en nedgrävning, A8632, vars fyllning innehöll trycktyper (se bilaga 4). Varför man grävt ner dem är en gåta.

Figur 58. Tidningshuset på Södra Kyrkogatan 9–11 taget år 1934 av Jan Gunner. Med tillstånd av Värmlands museum.

Diskussion och kulturhistorisk tolkning

Den äldsta fasen

Den första etableringen var en ensligt belägen keramikverkstad (KG43). Det vill säga innan den första fasta bebyggelsen bestående av bostäder, uppfördes har det på platsen funnits en keramikverkstad.

Detta är ett ganska typiskt läge för tidiga keramikverkstäder som ofta placerades perifert i städerna. Det är också mycket troligt att verksamheten tvingades lägga ner i samband med en kunglig jorddonation och allmän expansionsperiod i stadens historia vid 1600-talets mitt. Det var helt enkelt för farligt att ha verkstaden kvar i den allt tätare bebyggelsen.

Till verkstaden hörde också en brunn (KG20), men något bostadshus fanns inte. Vid denna tid ägdes marken av kronan, så det är inte omöjligt att det finns ett samband mellan keramikverkstaden och kronan. Kanske tillhörde verkstaden kungsgården som funnits i närheten. Troligen har det aldrig rört sig om en permanent verkstad, det finns inga pott- eller krukmakare omnämnda så tidigt i Karlstad.

På goda grunder kan man anta att kronan, här representerad av kungsgården, vid något tillfälle var i behov av krukmakare. Produktionen förefaller ha utgjorts av husgeråd, vilket spillet klart visar. En tanke annars hade varit en tillfälligt inhyrd pottmakare för att sätta upp en eller flera kakelugnar i kungsgården. Under den här tiden skiljde man inte på yrkestitlar för krukmakare eller kakelugnsmakare utan det var ett parallellt yrke. Det var först under 1700-talet som det blev två skilda professioner.

Många av de tidiga krukmakerierna hade anknytning till kungliga slott och ofta var det hantverkare som skulle bygga upp kakelugnar (Haltiner Nordström 2010). Inte sällan hade de tyskt ursprung, vilket stämmer väl överens med keramiken från kvarteret Frejas tyska paralleller. Rent tidsmässigt stämmer dateringen till 1600-talets första hälft väl in på uppbyggandet av kungsgården.

Keramikverkstadens lämningar bestod av ett stort ugnsfundament uppbyggt av stenar som var fogade med styv lera. På fundamentet fanns murade tegelstenar som bar spår av stark upphettning.

Intilliggande marklager innehöll rikligt med keramik, påfallande ofta felbränd med skärvor som var vridna eller skärvor som klumpat ihop sig. Även skärvor från enbart skröjbrända (första bränningen) kärl fanns. Keramiken var ofta oglaserad dock förberedd, då den redan var dekorerad med vitlera i olika mönster, dock kom den aldrig att glaseras utan kasserades på ett tidigare stadium.

Dateringen på keramiken är ganska vid, från första hälften av 1600-talet till slutet av 1600-talet, med tydliga och dominerande inslag av tidigt 1600-talsmaterial, bland annat var förekomsten av trebensgrytor påfallande hög. Verkstaden har inte enbart tillverkat köksföremål utan det finns även inslag av serveringskärl, även om

förvarings- och kokkärl var vanligare. Det kan tyckas vara lite väl enkel brukskeramik för att ha tillverkats för kungsgårdens behov, men å andra sidan var det huvudsakligen för kökets ändamål och kanske till de vid kungsgården anställda.

I kungsgårdens hushåll ingick 24 personer år 1612 och därtill tillkom underhåll av fångar, djäknar, präster och fattiga för att inte nämna krigsfolk (Nygren 1934:56ff). Det var således ett stort hushåll som måste ha beredskap för konunga- och/eller drottningabesök. Vi kan ändå inte med säkerhet säga att verkstaden hörde till kungsgården, den låg dock på dess ägor.

I fogderäkningarna från år 1590 nämns flera byggnader som har ingått i kungsgården men ingen keramikverkstad. Inte någon av de tidiga skriftliga källorna över Karlstads invånare tar upp någon keramik eller pottmakare. De första uppgifterna om pottmakare kommer först under 1700-talet, men då var verkstaden som fanns i kvarteret Freja inte längre i bruk. Pottmakaren Nils Larssons finns med på en karta från år 1713, på andra sidan Skepparegatan på tomt 141. I folkmun hette tomten Pottmakaregården långt efter hans död.

Andra samtida eller något äldre lämningar är ett antal lager, dels den sporadiskt förekommande markhorisonten som troligen är det äldsta inom området, dels de kulturlager som bedömdes höra till perioden faserna 1–3, därav mest sannolikt fas 1–2 utifrån fyndmaterialet. Det är kulturpåverkade lager som innehåller en del hushållsavfall, främst är det keramik som är bevarad. Det finns dock inga bebyggelsepåverkade lager. Frågan är då var hushållsavfallet kommer ifrån? Det är samma typ av föremål som tillverkats i den samtida verkstaden, men troligen inte deras produkter. De sopor i keramik som hittats är samtliga färdigställda om än trasiga produkter, det vill säga att de är glaserade och inte halvfärdiga föremål som de som återfanns i området för keramikverkstaden. Två alternativ erbjuds, antingen är det helt enkelt en plats att slänga hushållssopor på, eller så är det hushållsföremål från ett hushåll, det vill säga det har funnits byggnader på platsen. Visserligen totalt uttraderade av senare tiders verksamhet och byggnader. En del av fynden kan dateras till 1500-talets slut, men det huvudsakliga fyndmaterialet ligger i dateringsintervallet 1600–1650.

Byggnation

Den första bebyggelsen kan utifrån keramikmaterial härledas till tiden efter donationen, det vill säga efter år 1647. Det är Hus 1a och Hus 1b som utifrån fynden har kopplats samman. Byggnaderna har haft en bruksperiod mellan cirka 1650 till 1719. Husen var i olika grad brända och lämningarna bestod mest av sammanhängande lager av bränt trä. På ett av golvlagen fanns rester av kokkärl som uppenbart brunnit på plats, vilket tolkas att det i den här delen av huset har legat ett kök. Intressant att notera är att byggnaden fortsätter under den

senare tillkomna tomtgränsen. Inga tomtgränser eller andra markeringar mellan byggnaderna kunde iakttas, inte heller finns några uppgifter i det skriftliga materialet, därför har fastigheten eller fastigheterna inte kunnat avgränsas och det har därmed inte varit möjligt att avgöra om det rör sig om ett hushåll eller två.

Mellan de båda byggnaderna fanns en stenpackning som sannolikt utgjort en infart eller portluder till en innergård och något mer diskret inne på tomten fanns rester efter vad som i fält tolkades som en latrin. Nu visade makrofossilanalysen inte något som bekräftade tolkningen utan lagret utgör sannolikt en äldre markhorisont som avsatts på berget. Till gården eller gårdarna hörde också två brunnar. Byggnaderna, stenläggningen, rester av det latrinliknande lagret och de två brunnarna grävdes ut. Byggnaderna har troligen haft gavlarna mot den östvästligt orienterade Skepparegatan. Brunnarna har, som det verkar, nyttjats av båda byggnaderna. Oavsett om det varit ett eller två hushåll, så har dessa anläggningar varit gemensamma för de boende. Tyvärr är det dock omöjligt att avgöra om det handlar om grannsamverkan och gemensamhetsanläggningar med gemensamt ansvar, då vi inte har några säkra indikationer som talar för två hushåll. Det som skulle kunna tala för två skilda hushåll är i så fall storleken, en stor tomt och flera byggnader. Det är kanske inte vad som kan förväntas i detta nyetablerade område och med tanke på nedan fört resonemang.

Skepparegatan, utefter vilken byggnaderna finns, anläggs i början av 1600-talet i stadens centrala del, medan den i öster blir synlig i det arkeologiska materialet först under 1600-talets andra hälft. Detta förstärker ytterligare bilden av den eventuella expansionsperiod som ligger bakom nyetableringen i området, det är inte bara nya byggnader som tillkommer, utan även gatan förlängs till det nya området. Gatabilden som den återges på 1646 års karta visar att en mer kvartersindeldad del av staden finns i den nordvästra delen och sannolikt har den äldre bebyggelsen legat inom den delen.

Det är naturligtvis svårt att försöka rekonstruera byggnaden alternativt byggnaderna när så lite återstår, men det har rört sig om knuttimrade hus. Rent generellt kan sägas att man i materialvalet vid timmerbyggnader eftersträvade så jämna stockar som möjligt. Det var viktigt att nyttja hela stocklängder till väggens nederdel, över fönster och dörrar samt till sista stockraden överst på lång- och kortsidan, då det var dessa stockar som höll ihop huset. Det första varvet, syllstockarna, var vanligen något grövre än de andra stockarna. Syllstockarna vilade på stenar för att inte utsättas för markfukt. I öppningar som dörrar och fönster förstärktes ändträet med en stabiliserande bräda, som slogs in i en skåra i ändträet. Genom att bygga med liggande timmer innebar träets krympning att väggen sjönk samman motsvarande stockvarvens krympning. I konstruktioner med stående timmer gav träets krympning

ofta springor i väggkonstruktionen. För att få balans i byggnaden strävade man efter att lägga stockarna topp mot rot, det vill säga att det ena varvet lades stocken med roten åt höger och på nästa varv med roten åt vänster. I knuttimrade hus används knutar både i hörnen och vid mellanväggarna. Detta gjorde att husen blev mycket stabila. En annan fördel var att väggarna kunde bära ett tungt och välisolerat tak. Taket är lika svårt att rekonstruera, men i mellersta delen av landet var det vanligt med vedtak och senare med de lite lättare spåntaken.

Efter att byggnaderna har spelat ut sin roll eller brunnit ner påförs ett nivelleringslager och tomterna bebyggs återigen. Den här gången är tomtgränserna tydligt markerade med stensatta vattenrännor eller rännstenar. Troligen är det den nya stadsplanen som börjar anas i det arkeologiska materialet. Under mitten av 1600-talet bestäms att stadsplanen ska rätas ut genom att gator tas bort och andra rätas ut för att få en mer rätvinklig struktur med regelbundna och rektangulära kvarter. Det är också av vikt att gator stensätts. I det intilliggande kvarteret Mercurius påträffades liknande rännor som ledde vatten och avfall ut i Skepparegatan som var stensatt då 1719 års brand härjade (Ångeby 1994).

De nya husen fanns på plats efter 1719 års brand, de är byggda i samma lägen som de föregående husen. Nu vet vi dock att båda byggnaderna hör till samma hushåll, eller i alla fall samma tomtägare, om det ska tas för intäkt att så var fallet även tidigare låter vi vara osagt. Tomtgränserna är som sagt klart markerade med stensatta rännor.

Det är Hus 2a (KG30) och Hus 2b (KG81) samt rännstenarna KG0 och KG8 som är nya. Samma stenpackning (KG70) som uppträdde i det tidigare bebyggelseskedet finns kvar med samma funktion som tidigare, en stenlagd yta i en port och stenlagd innergård. Den synes ha klarat sig undan elden utan större skador till skillnad från byggnaderna. Inga andra byggnader eller bekvämligheter kunde konstateras på tomten. Likaså kan ingen rekonstruktion över byggnadernas utseende eller planlösning göras, men tekniskt bör de ha liknat sina föregångare. Dessa byggnader övergavs troligen i samband med branden år 1756 eller en annan mer lokal eldsvåda.

Som grannar fanns Hus 5 (KG82). De tillhör samma fas och är antagligen byggt någorlunda samtidigt, det vill säga efter 1719 års brand. På tomten till Hus 5 fanns även en träskodd förvaringsgrop, som troligen legat i huset. Hus 5 var mycket fragmentariskt bevarat och inga slutsatser om dess utseende eller storlek kan dras. Notabelt för denna fas är att ingen av tomterna har en brunn eller latrin. Vad detta återspeglar kan bara spekuleras i, sophanteringen kan mycket väl ha fått en nyordning efter branden och ha koncentrerats till flera olika, av staden skötta, avfallsbingar. Toalettfrågan är besvärligare, då det förefaller föga troligt att en offentlig sådan skulle nyttjas av de boende i kvarteret, snarare är det så att vi inte hittade några spår,

stora delar av området var ju kraftigt stört av senare byggnader. Dessutom var det fortfarande vanligt att det hela sköttes över en grävd grop.

Bebyggelsen kan jämföras med andra delar av staden. I kvarteret Druvan och området mellan Järnväggsgatan och Älvgatan sker bebyggelseetableringen mellan 1600–1630. Även om detta är relativt tidigt är det ändå 16 till 46 år senare än stadsetableringen av Karlstad år 1584 (Karlsson & Knabe 2006). Området söder om torget ingick i Drottning Kristinas donation men de arkeologiska resultaten pekar på att området var bebyggt redan tidigare. I kvarteren öster och väster om samma område sker etableringen dock senare, inte förrän under andra hälften av 1600-talet (Lundh 1994, Ångeby 1995, Karlsson 2008). Under den här tiden sker även förändringar i kvarteret Druvan. Bodar som tidigare legat ut mot gatorna ersätts av bostadshus. Medan bostadshusen ligger mot gatorna ligger ekonomibyggnaderna inne på gården.

Fas 4, som skiljer sig marginellt tidsmässigt från fas 3, innehöll rester efter en byggnad tillsammans med gårdsplanen KG70 som återfanns även i denna fas. Det är möjligt att byggnaderna från fas 3 har funnits parallellt med byggnaden från fas 4 åtminstone under en period. Det är Hus 3 (KG50) som är tillkommer, lägesmässigt ligger det strax norr om Hus 2a, det är nästan så att de norra och södra väggarna på av byggnaderna sammanfaller. Det är endast i byggnadens östra del av som grun som återstår.

Byggnadstekniskt skiljer den sig markant från de tidigare byggnaderna. Det är en rejäl, förhållandevis bred, kallmurad skalmursliknande grund, den har säkerligen burit upp en byggnad om minst två våningar. I övrigt finns inga spår av dess planlösning eller utseende. Grunden låg delvis på berg och under den och i fanns lager lager som innehöll fynd från 1600-talets slut. Detta indikerar att området inte har varit bebyggt tidigare och har alltså legat som en obebyggd bakgård till byggnaderna strax söder där om. Husets placering rakt över tomtgränsen är intressant, då det avspeglar att gränsen inte respekterats under någon längre period. Möjligen hör det samman med bestämmelsen efter 1752 års brand som förordade att små tomter skulle sammanföras till större (Nygren 1939:16).

Hus 6 (KG90) är ett senare inslag i bebyggelsen, det har legat i östra delen av undersökningsområdet längs med nuvarande Södra Kyrkogatan. Det har varit en större byggnad med en rejäl kallmurad bred stengrund. Även denna byggnad är till delar uppförd på lager som innehåller tidigt material och kan likaså vara den första byggnaden i det läget. Troligen är den uppförd vid 1700-talets slut eller strax därefter.

Förändringar i markutnyttjandet

För att återgå till kvarteret så fanns tre brunnar, varav två synes ha tagits ur bruk under andra hälften av 1600-talet, ungefär samtidigt eller strax efter att en brunn i grannkvarteret också tagits ur bruk. Att brunnarna tas ur bruk hänger troligen samman med förändringar i områdets utnyttjande, antagligen en övergång till planlagd och reglerad tomtmark eller åtminstone planerad tomtmark. Det finns uppgifter som berättar att området, som ursprungligen tillhörde kronan donerades till staden för byggnation år 1647, vilket stöder tanken om ett nytt användningsområde i denna del av staden. Donationen i sig har troligen sin bakgrund i platsbrist inom stadens gränser, vilket i sig tyder på en expansion. Befolkningen ökade och kronan såg sig tvungen att donera mark för att bereda plats för stadens nya invånare. Uppenbart har området varit ganska tomt, eller åtminstone glest utnyttjat, irådell 1600-talets mitt. Det var ingen bra mark för odling eller bete och inte heller för boende. Den första fasta bebyggelsen kommer ganska snart efter kronans jorrdonation och efter att keramikverkstaden har rivits. Området som tas i anspråk först ligger längs med Skepparegatan.

Förändringarna skedde snabbt och området befolkades. Men av vilka? I detta fall ger de historiska källorna inte särskilt mycket information. I kvarteret ger kartorna ingen indikation om ägarnas sysselsättning till skillnad från andra kvarter i staden. Kartmaterialet berättar om tomtnummer och ägarens namn. Dock får vi inga uppgifter om de boende på tomten, om det är ägaren själv eller en hyresgäst. Vi vet kön på ägaren och i något enstaka fall även yrket. Påfallande många änkor bor på platsen, kanske beroende på de varande orostiderna med många soldater ute på slagfälten som ofta dog av sjukdomar och undernäring, och ibland även av krigsskador.

Intressant är att det handlar om nyetablering i området, kanske en del redan boende i trånga delar av staden flyttade hit, dock kan vi utgå från att de mer välsituerade inte lämnade sina antagligen centralt belägna gårdar i de äldre delarna av staden. Kanske området befolkades av nyinflyttade till staden, frågan är då hur de försörjde sig? Precis som de historiska källorna ger mager information gav inte heller de arkeologiska spåren svar på dessa frågor. Detta borde i och för sig tyda på att yrket inte utövades på hemmagården utan var ett ambulering hantverksyrke. Visserligen kan yrken som inte lämnar så stora spår ha utövats i hemmet, som skrädveri till exempel. Dock bör yrken som snickare, garvare, skomakare och liknande ha lämnat tydliga spår i kulturlagren. Om man ser till kvarterets helhet kan man utgå ifrån att det rör sig om ett hantverkarkvarter med ett ordinärt föremålsbestånd. Den bevarade mängden föremål är till största delen av inhemsk tillverkning förutom ett par kritpipor och fajanser som är importerade från Holland.

Det verkar som det flyttas en hel del till och från området, tomterna byter ofta ägare och mellan åren 1696 och 1713 är det endast en tomt av tolv som ägs av samma person. Det borde finnas en bakomliggande orsak till detta förhållande, dock för oss okänd. Det kan handla om läget, markbeskaffenhetsen eller att det är ett socialt sett "sämre" område som gör att folk efter hand med en eventuellt bättre ekonomi flyttar till ett område med ett högre socialt anseende. Men man kan även tänka sig att tomterna bytte ägare efter de bränder som förekommit. Samtliga äldre hus har brunnit. Livslängden på byggnaderna har varit ganska kort, under en cirka 50-årsperiod har åtminstone fyra byggnader brunnit ner.

Som nämnts togs området över för bostadsbyggande vid mitten av 1600-talet, vilket var en expansiv period i många städer. Det var även vanligt under 1700-talet att stora delar av områden som alltid – eller under lång tid – varit obebyggda togs i anspråk för ny bebyggelse. Många städers karaktär blev mer slutna, då tomterna inhägnades med höga murar och plank. Gårdarna utnyttjades som utrymme för upplag av diverse nödvändigheter samt för husdjurens hållning. När städerna dessutom kraftigt började växa efter 1800-talets mitt blev kålgårdarna en välkommen markreserv. Bostadshus och verkstäder sprängdes in mellan odlingarna medan handelsträdgårdar alltmer tog över den hushållsbaserade odlingen. Många kålgårdar omvandlades med tiden till en stadsdel med sin egen miljö, där trähusbebyggelse och fabriker ofta blandades med trädgårdar och odlingslotter.

Odling och kålgårdar

Renodlade trädgårdsmiljöer var sällsynta företeelser i städerna förr, deras betydelse och syfte har varierat under historiens gång och i den medeltida staden hörde inte grönska och odling hemma. Det har troligen funnits mindre planteringar med kryddväxter och rotfrukt-er på gårdarna eller i utkanten av staden. Det är först mot slutet av 1600-talet som träd började planteras. För Karlstads del ligger Kvarteret Freja i stadens sydöstra utkant enligt 1600-talets kartmaterialet. Erfarenheter från tidigare undersökningar i närområdet har visat spår av odlingsverksamhet. Område som ligger i gränzonen mellan tomtmark och stadens odlingar, det vill säga det kan ha utgjort odlingsjord i ett skede innan staden expanderade och marken togs i anspråk för bostadsbyggande. Detta försvårar ibland avgörandet om odlingarna ligger i tomtmark eller om det är de allmänna jordarna utanför stadens gränser. Kart- och källmaterial berättar att tomtägarna hade åkerlyckor och kålgårdar norr om älven, utanför stadsgränsen, men inom dess närområde. Tomterna verkar standardiserade och så verkar jordinnehavet också vara, det består av en åkerlycka och en kålgård. I vissa fall kunde även en lindvall ingå.

Vid undersökningar i grannkvarteret Mercurius uppmärksammades en fågata som ledde ut från kvarteret och staden mot de kringliggande jordarna och vidare till en brunn (Karlsson 2008). Uppenbart har då djur hållits på städernas tomter men deras bete och vattenförsörjning låg en bit från bebyggelsen. I kvarteret Freja 7 fanns inga spår av tidig odling, djurhållning eller betesmark och den för Karlstad karaktäristiska "homogena, humösa silten" som uppstått av att djur gått och trampat i sanden påträffades inte inom undersökningsytan. Däremot kunde en tunn markhorisont på sina ställen konstateras. Marktopografin var inte heller den bästa för vare sig bebyggelse eller odling, då berget stack upp på sina ställen och den ursprungliga markytan var tämligen oregelbunden både i höjdlid och i markbeskaffenhet med omväxlande berg, skrevor och mer eller mindre blöta områden. Det krävdes ganska omfattande markarbeten och nivelleringar innan området kunde tas i anspråk för fast boende.

Sophantering

Sophantering var ett ständigt problem och en rad förordningar och regler skapades för att försöka få en bättre situation. Under medeltiden var det varje husägares skyldighet att ordna med sophantering i sin fastighet. Det fanns regler hur avträden skulle byggas, det vill säga inte invid en granne eller gata. Fastighetsägarna var skyldiga att hålla rent på gatan utanför sin tomt, reparera den vid behov eller i yttersta fall bygga den. Ansvaret sträckte sig till cirka halva gatan men som högst 12 alnar. Utanför denna gräns var det stadens ansvar att hålla rent, i praktiken innebar det att det egentligen bara var större platser som torg som staden ansvarade för.

Stensättning av Kungsgatan ska enligt uppgift ha påbörjats år 1653, det vill säga ett år efter branden år 1652. Det var tomtägarnas uppgift att se till att sträckorna utanför deras tomter blev stensatta och att det inte var helt problemfritt vittnar beslut från år 1672 som säger att de som inte följt uppmaningarna mister sina ägor. Redan på 1640-talet hade man diskuterat en planförändring av staden, men det var först efter branden år 1652 som planerna i större skala aktualiseras, branden hade underlättat tomt- och gatureglerna. Det var också nu som gatubreddens bestämdes till 8 alnar, cirka 4,75 meter.

Nya lagar och förordningar trädde i kraft och sophantering kom att förändras till det bättre under den efterreformatiska tiden i jämförelse med hur den fungerade i de medeltida städerna. Avfallet kom i något större utsträckning att transporteras bort från tomten och staden. Tidigare hade det normalt hanterats inom tomten, det vill säga avfallsgropar och latringropar fanns i de bakre delarna. Allt transporterades inte bort, vilket syns i det arkeologiska materialet. Inom de flesta tomter har avfall deponerats i gropar som fyllts igen. Groparna har vanligen varit placerade i utkanten av tomterna och eventuellt har obebodda tomter utnyttjats. Märkbart i Karlstad är

att de gropar som grävdes har varit relativt fyndtomma och att hushållsavfall snarare återfunnits i markhorisonter eller lager knutna till byggnader. En anledning till att groparna innehöll relativt små mängder fynd kan bero på att de med jämna mellanrum tömdes. Det var inte ovanligt att groparna var klädda med trä, vilket säkert underlättat tömningen av dem.

Stadens invånare betraktade många gånger gatan som en plats där allt man ville bli av med kunde kastas. Situationen blev med tiden ohållbar, det var inte bara soporna och latrinerna som luktade, även djurhållningen i städerna bidrog till eländet. Även om avfallshanteringen har varit reglerad från 1600-talet, så sågs avfallsproblemet mest som en estetisk fråga som löstes genom att stora hål grävdes och fylldes med sopor. Men med tiden ökade hotet mot människors hälsa. När koleraepidemiens spridning kopplades samman med avfall och latrin från hushållen kom attityden till avfallshanteringen att förändras. Anläggningar för bortskaffning av avfall började byggas på 1800-talet med målsättning att förhindra spridning av sjukdomar. Inte förrän år 1868 blev det förbjudet att göra sig av med avfall på gatorna.

I det nu aktuella undersökningsområdet påträffades ovanligt få gropar eller nedgrävningar överhuvudtaget och ingen som direkt kunde tolkas som en avfallsgrop, däremot fanns det avfall framför allt av keramik i markhorisonter från 1600-talet och det avspeglar troligtvis att marken öster om keramikverkstaden varit ödemark. Ett liknande förfarande påträffades i kvarteret Lantmätaren, men där var mängden avfall avsevärt större (Karlsson 2008). Även det kvarteret ingick i kungsgårdens ägor och blev bebyggt först under 1700-talet. Närheten till kvarteret Tingvallastaden som troligtvis hyst kungsgårdens verkstäder och kök talar för att det kan vara deras sopor som deponerats i kvarteret Lantmätaren.

Internationella tendenser

Importerade föremål förekommer arkeologiskt i många typer av miljöer. Även om importerade föremål förknippas med bättre bemedlade miljöer, men då i en betydligt större mängd och variation, så hittar man dem även i andra miljöer, men då i mindre mängd. Fyndmängden i kvarteret är något mindre än vad som är vanligt vid arkeologiska undersökningar från samma tidsperiod, vilket kan hänga samman med en organiserad sophantering, eller snarare den brist på sopor som finns i området, vilket i sin tur beror på av den förhållandevis glesa bebyggelsebildens, och en hårdhänt markberedning under andra halvan av 1800-talet. Överhuvudtaget var det internationella inslagen vad gäller hushållsföremål små. Fynd i fajans, stengods och porslin eller glas som ofta är importvaror var fåtaliga. Detta är lite annorlunda än vad vi hittills har sett i Karlstad, det är särskilt grävningen i kvarteret Druvan som har genererat ett betydligt större

inslag av internationella importföremål. Parallellt med fynden visar även de skriftliga källorna på ett större och tydligare inslag av även från andra länder inflyttad befolkning till kvarteret Druvan. Återigen kan det vara ett tecken på att kvarteret Freja ska ses som ett område med lägre social status.

Utvärdering av resultaten i förhållande till undersökningsplanen

Under senhösten år 2011 utförde Arkeologgruppen i Örebro AB en arkeologisk undersökning i kvarteret Freja 7 på uppdrag av Länsstyrelsen i Värmland. Den arkeologiska undersökningen för-
anleddes av att företaget Diktaren HB planerade nybyggnation av området.

Utvärderingen av undersökningsplanerna i förhållande till grävningarnas utförande, resultat samt rapportering kommer att följa den uppställning som fanns i den undersökningsplan som upprättades i samband med slutundersökningen utifrån Länsstyrelsen i Värmlands kravspecifikation.

Ytan för slutundersökning bedömdes vara cirka 600 kvadratmeter vilket också var den yta som grävdes.

Den arkeologiska undersökningen skulle genomföras med en hög ambitionsnivå vilket Arkeologgruppen anser sig ha haft. Det grundar sig på genomförandet av undersökningen avseende uppfyllelse av den metod som använts och som Länsstyrelsen bedömt var tillräckligt hög i och med godkännandet av undersökningsplanen.

Arkeologgruppen har följt de tidplaner som fanns uppställda för undersökningen och har hållits sig inom det angivna antalet fältdagar. Arkeologgruppen anser sig med föreliggande rapport har följt den tidplan som gällde för rapportarbetet.

Den organisation av undersökningen som finns upptagen i undersökningsplanerna har bibehållits.

Undersökningsplanernas syfte är desamma som finns uppställda i rapportens kapitel Syfte. Inga ytterligare syften eller frågeställningar upprättades i efterhand. Arkeologgruppen anser att vi uppfyllt de syften och frågeställningar som gällde för förundersökning och slutundersökning vilket vi anser avspeglar sig i den sammantagna rapporten i form av rapporttext, planer, schaktbeskrivningar, anläggningslistor samt fyndtabeller.

Den metodik som användes vid undersökningarna stämmer väl överens med den som beskrivs i undersökningsplanen. Inga avvikelser från den i förväg upprättade metoden gjordes.

Arkeologgruppen har redovisat de preliminära resultaten skriftligt till Länsstyrelsen i Värmland. De preliminära skriftliga resultaten redovisades cirka en månad efter avslutade fältarbeten. En fullständig skriftlig rapport skulle vara Länsstyrelsen i Värmland

tillhanda i slutet av sommaren 2013, vilket den också är. En digital länk till rapporten finns på Arkeologgruppens hemsida, www.arkeologgruppen.se.

När det gäller kvalitetskontroll och tillsyn har Arkeologgruppen följt undersökningsplanen genom att meddela Länsstyrelsen när det arkeologiska arbetet påbörjades och avslutades. Inga förutsättningar ändrades som föranledde Arkeologgruppen att kontakta Länsstyrelsen i ärendet under fälttiden. Inspektion på platsen genomfördes av Länsstyrelsen. Kopior av slutfakturor skickas till Länsstyrelsen i samband med slutfakturering av undersökningen. Arkeologgruppen har under perioden inte gjort några interna förändringar av sin kvalitetssäkring.

Kommunikationsinsatser och pedagogik

Grävningen hade uppmärksammats i media redan under förundersökningstillfället och intresset var stort även under slutundersökningen. Artiklar skrevs både i NWT och i Värmlands Folkblad samt Länstidningen. En artikel har även skrivits i Skärvan, medlemsskriften för VAS – Värmlands Arkeologiska Sällskap.

På platsen hölls visningar för allmänheten vid två tillfällen.

Referenser

Tryckta källor

- Ahlberg, Nils. 2005. *Stadsgrundningar och planförändringar. Svensk stadsplanering 1521-1721*. Acta Universitatis Agriculturae Sueciae. Agriaria 2005:94. Uppsala 2005.
- Bergold, Hemut & Bäck, Mathias. 2009. *Fajanser i öst och väst – om social och regional variation*. I: Suomen Keskiajan Arkeologian Seura, SKAS 1:2009. Helsingfors.
- Bergold, Helmut & Bäck, Mathias. 2006. "Vi hör att dom har fint porslin i Karlstad...?" *Keramik från centrala Karlstad under 1600- och 1700-talen*. I: Den dolda staden. Arkeologiska undersökningar av kvarteret Druvan i Karlstad. Red. Karlsson, Martin. Karlstad.
- Bergold, Helmut et al. 2004. *Handled with care – on the Typology and Symbolism of Red ware Pottery*. Muinaistutkija 2004:2, s. 2-25.
- Bergold, Helmut & Bäck, Mathias m. fl. Kommande. *Red Ware Pottery 1500-1800. Tradition and Transaction in the Central Baltic Region*.
- Bäck, Mathias. 2005. *Skeppare och vägarfolk i Västerås hamnområde ca 1620-1730. Arkeologisk undersökning i Vasaparken*. RAÄ, Avdelningen för arkeologiska undersökningar. UV Bergslagen, rapport. 2005:14.
- Dahlgren, L. 1939. *Karlstads stads historia, del 2*. Karlstad.
- Forssell, Ellinor. *Arkeologisk förundersökning av kvarteret Mercurius 16*. Värmlands museum Rapport 2007:16.
- Haltinder Nordström, Susanne. 2010. *Skärvor, verkstäder och krukmakare – en genomgång av arkeologiskt undersökta krukmakerier från 1500-tal till 1800-tal*. C-uppsats i Historisk arkeologi. Lund.
- Johansson, A& Lundkvist, G. 1983. *Händelser, människor, miljöer i Gamla Carlstad – en berättelse i ord och bilder från slutet av 1500-talet till omkring 1930*. Karlstad.
- Karlsson, Martin & Knabe, Ebba. *Stadsarkeologi i kvarteret Druvan, Karlstad*. Riksantikvarieämbetet och Värmlands museum. Rapport 2006:4.
- Karlsson, Martin. 2008. *En hantverksgård I Karlstad*. 2008:29.
- Nygren, C.E. 1934. *Karlstads stads historia, del 1*. Karlstad.
- Wallbom, Björn. 2006. *Arkeologisk förundersökning, Östra Torggatan etapp 1*. Värmlands museum. Rapport 2006:33.

Otryckta källor

Kartor

- Geometrisk avmätning, 1646, akt R39-1:2, Lantmäteristyrelsens arkiv.
- Geometrisk karta, 1696, akt R-39-1:3, Lantmäteristyrelsens arkiv.
- Geometrisk karta 1713, akt R39-1:5, Lantmäteristyrelsens arkiv.
- Tomt och jordbok 1717. akt A24:228, Lantmäteristyrelsens arkiv.
- Karta 1770, akt R-39-1:10, Lantmäteristyrelsens arkiv.
- Karta 1865, akt 1780k-1/1865, Lantmäterimyndighetens arkiv.

Administrativa uppgifter

Landskap: Värmland
Län: Värmlands län
Kommun: Karlstads kommun
Socken: Karlstads socken
Fastighet: Freja 7

Arkeologgruppens diarienummer: Ag 2011_28
Länsstyrelsens diarienummer: 431-4376-2010
Projektnr: 2013_28
Fornlämningsnr: Karlstad 30:1

Projektgrupp:
Ebba Knabe och Helmut Bergold

Personal:
Ebba Knabe, Johnny Rönngren, Ellinor Larsson och Helmut Bergold

Undersökningstid: oktober 2011 till november 2011

Exploateringsyta: 600 m²

Undersökt yta: 600 m²

Läge: Ekonomiska kartan, blad 10D 7d

Koordinatsystem: SWEREF 99 TM

Dokumentationshandlingar som förvaras i ATA, RAÄ, Stockholm:

-

Digitalt arkiv:

Digitala data förvaras tillsvidare hos Arkeologgruppen AB.

Fynd:

Fynd 1–88 förvaras hos Arkeologgruppen AB
i avvaktan på beslut om fyndfördelning.

Bilagor

Bilaga 1. Anläggningstabell

Bilaga 2. Fyndtabell

Bilaga 3. Keramiktabell

Bilaga 4. Konserveringsrapport. Studio västsvensk konservering.

Bilaga 5. Makrofossilanalys. Mats Regnell, Stockholms universitet.

Bilaga 6. Matris

Bilaga 7. Kartunderlag

Bilaga 1. Anläggningstabell

Id	Subklass	Typ	Material	Storlek
300	Sten	Husgrund/mur (med 530)	Tuktad natursten	7x5
530	Sten	Husgrund/mur	Tuktad natursten	7x5
770	Trä	Träkonstruktion	Trä	1,8x1,2x0,12
794	Fyllning	Fyllning	Grus och sten	Inom A770
808	Sten	Golv	Sten	1,10x1,05
890	Sten	Husgrund/mur	Natursten	2,85x0,45-0,60x0,0,6
938	Sten	Utfyllnad	Natursten	3x0,7x0,3
950	Trä	Bjälklag	Trä, dåligt bevarat	3,5x1,2x0,05
974	Lager	Brandlager	Svart sandjord, tegelkross och kalkbruk	0,05-0,10 djupt
991	Sten	Rännsten	Sten	Sten ca 0,1-0,15 m
1085	Sten	Stenpackning?	Sten	3x2x0,20-0,60
1092	Lager	Konstruktionslager	Sand	2,67x1,87
1114	Nedgrävning	Brunnsnedgrävning		2,7x2,7
1119	Sten	Stenskoning	Rund natursten	1x1
1206	Fyllning	Brunnsfyllning	Brun humös sand	1x1
1215	Nedgrävning	Brunnsnedgrävning		1,75x1,75
1226	Nedgrävning	Grop	Sandig humös silt	1,30x0,7x0,5
1233	Lager	Sättsand	Sand	7x3x0,03-0,06
1242	Nedgrävning	Stolphål	Grå humös sand	0,25x0,35
1251	Fyllning	Stolphål	Grå humös sand,sten	0,6x0,6
1260	Sten	Stolphål	Natursten	
1303	Nedgrävning	Nedgrävning för grundmur	Grå sand och sten	
1303	Nedgrävning	Nedgrävning för grundmur	Grå sand och sten	

Id	Subklass	Typ	Material	Storlek
1318	Lager	Kulturlager innehållande 1600-tals keramik		
1344	Lager	Sättsand	Orange grov sand	0,10 m tjockt
1366	Lager	Sättsand	Grov orange sand	0,1
1391	Sten	Stensyll	Natursten	4,3
1505	Sten	Stensyll	Natursten	0,45x0,35
1515	Sten	Stensyll	Natursten	0,45x0,35
1541	Sten	Fundament	Sten	2x1x0,3-0,6
1720	Lager	Lerlager	Lera	2,30x1,50
1735	Lager	Lager med mycket glas	Humös silt, glas	4x1,80
1772	Sten	Ränna	Natursten	0,2-0,4 m stora sten
2006	Lager	Marklager	Brun humös siltblandad sand	5,60x3,95
2545	Sten	Underlagssten	Natursten	
2684	Trä	Golvbjälkar	Trä/ avtryck	1x0,35x0002-0,10
2722	Lager	Brandlager	Kolrik flammig siltig sand, rikligt med tegel	
2756	Lager	Marklager	Brun siltig sand	3,14x1,9
2779	Sten	Stensyll?	Rundad natursten	2x1,5x0,3-0,7
2889	Sten	Fundament	Kantig natursten	4,30x1,7x0,10-0,70
2895	Sten	Grundstenar	Natursten	
2895	Sten	Grundstenar	Natursten	
2920	Sten	Grundmur/ fundament	Sten	1,4x1,2x0,2-0,8
3134	Sten	Fundament	Sten	1,5x0,9x0,2-0,6
3300	Sten	Grundkonstruktion	Sten	10x8x0,15-0,8
4795	Lager	Fyllnad i husgrund	Sand	

Id	Subklass	Typ	Material	Storlek
4802	Lager	Fyllnad i husgrund	Sand	
4812	Lager	Fyllnad i husgrund	Sand	
4817	Lager	Fyllnad i husgrund	Sand	
4822	Lager	Fyllnad i husgrund	Sand	
4827	Lager	Fyllnad i husgrund	Sand	
4832	Lager	Fyllnad i husgrund	Sand	
4839	Lager	Fyllnad i husgrund	Sand	
4847	Lager	Fyllnad i husgrund	Sand	
4855	Sten	Syllstensrad	Flathuggen natursten	4x0,45x0,25
4943	Sten	Golv	Sten	1x0,6x0,15
5073	Sten	Fundament	Natursten	0,8x0,75x0,15
5396	Nedgrävning	Skräpgröp	Sand	0,75x0,75x0,2
6001	Lager	Konstruktionslager	Kompakt siltig lera	
6029	Trä	Bjälklag	Trä	3x6x0,10
6055	Lager	Fyllnadslager	Sand	3,52x3,05
6566	Lager	Sättsand till rännsten	Sand	0,07-0,10 m tjock
6594	Trä	Trägol	Trä	4,3x1,9x0,02
6775	Sten	Fundamentering/terassering	Natursten	2,5x1
6895	Sten	Syllstenar	Natursten	6x3x0,05-0,15
7002	Sten	Stensyll	Natursten	10x0,25x0,3-0,6
7114	Lager	Marklager	Silt	7x3x0,02-0,05
7393	Sten	Fundamentering/nivillering	Blandat stenmaterial	
7407	Lager	Påfört konstruktionslager	Grått lerlager	
7444	Lager	Sättsand	Sand	
7538	Sten	Stensatt gårdsplan	Sten	11x3,30x0,25
8632	Nedgrävning	Grop	Fluffig sand	Oregelbundet kvadrat
8641	Lager	Fyllning	Fluffig sand	0,8x0,6x0,3

Id	Subklass	Typ	Material	Storlek
8649	Tegel	Störd i mitten av AN8632, Ugnsbotten	Tegel	1,70x1,60
8745	Lager	Lager med mycket keramik, golvlager	Sand och keramik	2,17x0,88
8755	Lager	Lerpackning	Lera	2,57x0,72x0,2
8766	Lager	Trampad yta, golv	Kompakt siltig lera	0,05-0,07 m tjockt
8791	Sten	Stenläggning	Sten	2,2x1,1x0,1
9016	Sten	Syllsten?	Natursten	0,9x0,8x0,5
9198	Sten	Syllsten	Natursten	0,4x0,4
9549	Lager	Utfyllnadslager	Beige siltig sand	0,08 tjockt
9549	Lager	Utfyllnadslager	Beige siltig sand	0,08 tjockt
9619	Sten	Fundament	Natursten	0,4x0,4x0,3
9726	Lager	Förkolnad trägolv	Trä	7,72x3,28x0,02-0,05
9786	Trä	Golv	Brädor	3x4
10117	Trä	Syllträ	Trä	0,6x0,3x0,02
10227	Trä	Golvplank	Trä	0,6x0,1x0,05
10245	Lager	Raseringslager	Kompakt sandig/ grusig lera	0,02-0,15 tjock
10257	Sten	Syllstenar	Gråsten	1,5x0,3-4x0,10
10438	Sten	Fundament	Natursten	0,4x0,4x0,3
10503	Sten	Ugnsfundament	Natursten	1,90x1,70
10685	Sten	Syllsten	Natursten	2x1,5
10849	Sten	Fyllnad i en störning	Natursten	1,8x1,6
11137	Sten	Syllsten	Gråsten	0,3-0,5x0,3-0,5x0,4
11578	Trä	Golvbjälklag	Trä	1,50x0,20x0,05
11633	Lager	Golvlager	Silt	3,33x2,50x0,5
11746	Sten	Stenskoning	Gråsten	1,6x1,6
11800	Fyllning	Brunnsfyllning	Lera	1,50x1,50x2
11816	Nedgrävning	Brunn	Stenskodd brunn	1,50x1,50x2 m

Id	Subklass	Typ	Material	Storlek
11828	Sten	Stenskoning	Gråsten	1,6x1,6
11930	Nedgrävning	Grop, ev förvaringsgrop	Humös silt	1,05x0,88x0,4
11955	Sten	Syllsten	Natursten	0,45x0,45x0,35
11984	Lager	Lager med mycket glas	Humös silt	2,70x2x0,05-0,10
12136	Trä	Latrin	Träplank	
12293	Lager	Latrin	Svart blöt och fet sand.	1,63x1,60
30003	Lager	Marklager, fläckvis	Humös silt	32x13x0,02-0,04
30004	Lager	Sättsand	Sand	11,40x3,50x0,10

Bilaga 2. Fyndtabell

Namn	Subklass	Fnr	Material	Sakord	Vikt	Antal	Fragment	Anmärkning
1735	Glas	1	Glas	Fönster-glas	20	1	Fragment	Inristning SFD
7114	Mynt	2	Koppar	Mynt	0	15	Intakt	1 öre km, 1700-tal
1735	Mynt	3	Koppar	Mynt	5	1	Defekt	Oidentifierbart
7114	Järn	4	Järn		1	1		Hyska
974	Järn	5	Järn		56	1		Krok
974	Järn	6	Järn	Spik	0	10		
10245	Järn	7	Järn	Spik	0	11		
11800	Järn	8	Järn	Spik	0	5		
8745	Keramik	9	Keramik	Rödgoods	7000	0	Fragment	
11800	Keramik	10	Keramik	Rödgoods	7000	0	Defekt	
7407	Keramik	11	Keramik	Rödgoods	8000	0	Fragment	
2722	Keramik	12	Keramik	Rödgoods	450	0	Fragment	
7407	Keramik	13	Keramik	Stengods	8	1	Fragment	
7407	Bränd lera	14	Bränd lera	Föremål	1	1	Fragment	Grönglaserat kritpipsskaft
Schakt 3	Keramik	15	Keramik	Porslin	139	1	Defekt	schaktning S:3
Schakt 1	Keramik	16	Keramik	Porslin	47	1	Fragment	schaktning S:1
4832	Keramik	17	Keramik	Rödgoods	325	0	Fragment	
2006	Keramik	18	Keramik	Rödgoods	311	0	Fragment	
Schakt 2	Keramik	19	Keramik	Krus	38	1	Fragment	schaktning S:2
8766	Keramik	20	Keramik	Rödgoods	574	0	Fragment	
	Keramik	21	Keramik	Fajans	3	0	Fragment	
	Keramik	22	Bränd lera	Föremål	2	0	Fragment	grop m. typer, kritpipa
8745	Keramik	23	Bränd lera	Föremål	31	0	Defekt	

Namn	Subklass	Fnr	Material	Sakord	Vikt	Antal	Fragment	Anmärkning
1735	Keramik	24	Keramik	Rödgoods	87	0		
1318	Keramik	25	Keramik	Rödgoods	95	0	Fragment	
1318	Keramik	26	Bränd lera	Föremål	0	0		1318, kripsskaft
1735	Keramik	27	Glas	Fönster-glas	54	0		
Schakt 1	Keramik	28	Keramik	Rödgoods	188	0	Fragment	schaktning vid dass och stora husgrunden
8766	Keramik	29	Keramik	Fajans	3	0	Fragment	
8766	Keramik	30	Keramik	Rabbat gods	8	0		
12136	Bränd lera	31	Bränd lera	Föremål	8	0		12136, kritpipa
12136	Keramik	32	Keramik	Rödgoods	623	0		
9726	Keramik	33	Keramik	Rödgoods	65	4	Defekt	
8755	Keramik	34	Keramik	Rödgoods	136	5	Defekt	
8766	Keramik	35	Keramik	Rödgoods	754	0	Defekt	
8766	Keramik	36	Keramik	Rödgoods	322	0	Defekt	
794	Keramik	37	Keramik	Rödgoods	87	0	Defekt	
794	Keramik	38	Keramik		9	1	Defekt	Flintgoods
1366	Keramik	39	Keramik	Rödgoods	110	0	Defekt	
8766	Keramik	40	Keramik	Rödgoods	2567	0	Defekt	
4847	Keramik	41	Keramik	Rödgoods	312	0	Defekt	
5425	Keramik	42	Keramik	Rödgoods	322	0	Defekt	
1092	Bränd lera	43	Keramik	Klot förmigt kärl	29	1	Intakt	
6055	Keramik	44	Keramik	Rödgoods	44	0	Defekt	
4839	Keramik	45	Keramik	Rödgoods	48	0	Defekt	
4822	Keramik	46	Keramik	Rödgoods	370	1	Defekt	
1092	Keramik	47	Keramik	Rödgoods	540	0	Fragment	Fat och gryta

Namn	Subklass	Fnr	Material	Sakord	Vikt	Antal	Fragment	Anmärkning
5425	Bränd lera	48	Bränd lera	Föremål	3	0	Defekt	5425, kritpipa, skaft
1092	Bränd lera	49	Bränd lera	Föremål	7	0	Defekt	1092, kritpipa, skaft
6055	Glas	50	Glas	Flaska	9	0	Defekt	6055, apoteksflaska
4822	Bränd lera	51	Bränd lera	Föremål	3	0	Fragment	
4822	Glas	52	Glas	Flaska	4	0	Fragment	
974	Bränd lera	53	Bränd lera	Föremål	3	0	Fragment	
974	Glas	54	Glas		7	0	Fragment	
974	Keramik	55	Keramik	Rödgoods	385	0	Fragment	
4822	Keramik	56	Keramik	Rödgoods	480	0	Fragment	
Schakt 2	Keramik	57	Keramik	Rödgoods	44	0	Fragment	Sättsand under gårdsplan
Schakt 2	Keramik	58	Keramik	Stengods	38	0	Fragment	Westerwald
1233	Bränd lera	59	Bränd lera	Föremål	5	0	Fragment	Kritpipa
1233	Keramik	60	Keramik	Rödgoods	6	0	Fragment	
1233	Keramik	61	Keramik	Rödgoods	119	0	Fragment	
Schakt 1	Keramik	62	Keramik	Rödgoods	623	0	Fragment	Provgrop vid stora husgrunden
Schakt 1	Keramik	63	Keramik	Rödgoods	465	0	Fragment	Provgrop vid stora husgrunden
1206	Keramik	64	Keramik	Rödgoods	2200	0	Fragment	I 1206, brunn
Schakt 1	Bränd lera	65	Bränd lera	Föremål	5	0		Provgrop vid stora husgrunden

Namn	Subklass	Fnr	Material	Sakord	Vikt	Antal	Fragment	Anmärkning
Schakt 1	Glas	66	Glas	Flaska	36	0	Defekt	sättsand under gårdsplan S:2
Schakt 1	Keramik	67	Keramik	Rödgoods	975	0	Defekt	schaktning vid KG 50
Schakt 1	Glas	68	Glas	Flaska	80	0	Defekt	schaktning vid KG 50
Schakt 1	Keramik	69	Keramik	Rödgoods	656	0	Fragment	
7114	Keramik	70	Keramik	Rödgoods	854	0	Fragment	
1206	Keramik	71	Keramik	Rödgoods	854	0	Fragment	
1206	Bränd lera	72	Bränd lera	Föremål	9	0	Defekt	
1206	Glas	73	Glas	Fönster-glas	6	0		
1206	Keramik	74	Keramik	Fajans	18	0	Fragment	
7114	Glas	75	Glas	Bägare	5	4	Fragment	Fyra kärl
7114	Keramik	76	Keramik	Fat	14	3	Fragment	Vit med blå dekor
7114	Bränd lera	77	Bränd lera	Vävttyngd	50	1	Defekt	Ser ut som ett flöte
7114	Bränd lera	78	Bränd lera	Föremål	36	8	Defekt	6 skaft, två huvuden
7114	Glas	79	Glas	Kärl	18	1	Fragment	Glas med pålagda band
30004	Mynt	80	Koppar	Mynt	9	1	Intakt	1/4 ÖR C, Säter Kristina 1635
9726	Järn	81	Järn	Spik	0	5		
4817	Järn	82	Järn	Spik	0	3		
7114	Järn	83	Järn	Spik	0	17		
7114	Järn	84	Järn	Beslag	98	0		
8745	Järn	85	Järn	Spik	0	7		

Bilaga 3. Keramiktabell

Fnr	Sakord	Vikt	Fragmenter	Del	Godstyp	Proveniensen	Funktion	Underdekor	Färg	Dekor
1	Kärl	7000	Fragment		BII:4	lokal		Hemring		Invändig vitdekor
2	Kärl	7000	Defekt		BII:4	Lokal				
3	Kärl	8000	Fragment		BII:4	Lokal				
4	Kärl	450	Fragment		BII:4	Lokal				
5	Kärl	8	Fragment	Buk	CII:1	Tysk	Ser- verings- kärl			
7	Kärl	139	Defekt	Botten	Porcelain	Kina				
8	Kärl	47	Fragment		Porcelain	Kina				
9	Kärl	325	Fragment		BII:4	Lokal				
10	Kärl	311	Fragment		BII:4	Lokal				
11	Kärl	38	Fragment			Import				
12	Kärl	574	Fragment		BII:4	Lokal				
13	Kärl	3	Fragment		Fajans	Import				
16	Kärl	87			BII:4	Lokal				
17	Kärl	95	Fragment		BII:4	Lokal				
20	Kärl	188	Fragment							
21	Kärl	3	Fragment			Import				
22	Kärl	8			BII:4	Lokal				
23	Kärl	8								
24	Kärl	623								
25	Kärl	65	Defekt		BII:4	Lokal		Våglinjer		
26	Kärl	136	Defekt	Hänkel	BII:4	Lokal				
27	Kärl	754	Defekt	Fot	BII:4	Lokal	Kokkär			
28	Kärl	322	Defekt		BII:4	Lokal				Invändig vitdekor
29	Kärl	87	Defekt		BII:4	Lokal		Våglinjer		Invändig vitdekor
30	Kärl	9	Defekt	Brätte	Flintgods	Lokal			vit, lila	
31	Kärl	110	Defekt		BII:4	Lokal				

Fnr	Sakord	Vikt	Fragmenter	Del	Godstyp	Proveniens	Funktion	Underdekor	Färg	Dekor
32	Kärl	2567	Defekt			Lokal				Invändig vitdekor
33	Kärl	312	Defekt		BII:4	Lokal				Invändig vitdekor
34	Kärl	322	Defekt		BII:4	Lokal				Invändig vitdekor
36	Kärl	44	Defekt			Lokalt				
37	Kärl	48	Defekt	Botten	BII:4	Lokal				Invändig vitdekor
38	Kärl	370	Defekt	Mynning	BII:4	Lokal		Hemring		Engobrad
39	Kärl	540	Fragment		BII:4	Lokal				Invändig vitdekor
47	Kärl	385	Fragment		BII:4	Lokal				Invändig vitdekor
48	Kärl	480	Fragment		BII:4	Lokal				Invändig vitdekor
49	Kärl	44	Fragment		BII:4	Lokal				Invändig vitdekor
50	Kärl	38	Fragment		CII:2	Westerwald				
52	Kärl	6	Fragment		Flintgods				blåvit	
53	Kärl	119	Fragment	Botten	BII:4	Lokal				Invändig vitdekor
54	Kärl	623	Fragment		BII:4	Lokal	Kokkärl		brun	
55	Kärl	465	Fragment	Brätte	BII:4	Lokal	Ser-veringskär	Blommor		Invändig vitdekor
56	Kärl	2200	Fragment		BII:4	Lokal	Ser-veringskär			Invändig vitdekor
59	Kärl	975	Defekt		BII:4	Lokal	Ser-veringskär			Invändig vitdekor
61	Kärl	656	Fragment	Mynning	BII:4	Lokal	Ser-veringskär	Våglinjer		Invändig vitdekor

Fnr	Sakord	Vikt	Fragmenter	Del	Godstyp	Proveniens	Funktion	Underdekor	Färg	Dekor
62	Kärl	854	Fragment		BII:4	Lokal				
63	Kärl	854	Fragment		BII:4	Lokal			blå, vit	
66	Kärl	18	Fragment		Fajans	Holland				
68	Kärl	14	Fragment	Mynning	Fajans	Holland	Bords- kärl			

Tryckpresstyper – Kvarter Freja

Bilaga 4. Konserveringsrapport Konserveringsrapport

Tryckpresstyper - Kvarter Freja
Karlstad
Sara Gainsford
Studio Västsvensk Konservering
VA 00698-2012

Tryckpresstyper – Kvarter Freja

Konserveringsrapport

VA 00698-2012

Författare: Sara Gainsford

Grafisk form och Layout Västarvet

Omslagsbild Foto taget av Peter Ahlberg

Fotot visar samtliga typer i sin förvaring, sida B

Västarvet Studio Västsvensk Konservering

Gamlestadsvägen 2-4 Hus B2

415 02 Göteborg

Telefon 031-63 70 00

Fax 031-707 03 26

Hemsida www.vastarvet.se, www.svk.com

Förord

Konserveringsrapporten omfattar 42 tryckpresstyper från en undersökning av Kvarter Freja i Karlstad, RAÄ30. Typerna är i bly och består både av kompletta exemplar med tydlig typ och av defekta eller fragmentariska exemplar med otydlig eller obefintlig typ.

Tekniska och administrativa uppgifter

Västarvet dnr:	VA 002685-2012
Västarvet pnr:	11053
Länsstyrelse:	Länsstyrelsen i Värmland
Länsstyrelsens dnr:	431-4376-2011
Länsstyrelsens handläggare:	Fredrik Berg
Län:	Värmland
Stad:	Karlstad
Socken:	Karlstad socken
Fastighet:	Kvarter Freja, RAÄ30
Uppdragsgivare:	Arkeologigruppen
Projektansvarig:	Ebba Knabe

Innehåll

Konserveringsrapport	4
Tillstånd/kondition	4
Syfte.....	4
Konservering	5
Slutsats, resultat och diskussion	5
Råd och anvisningar om förvaring och hantering	6
Bilaga.....	7

Konservering

Föremålen dokumenteras och undersöks okulärt under mikroskop. Initialt rengörs de med hjälp av kranvatten, mjuka borstar, trästickor och skalpell. För att lösa upp hårt sittande smuts samt frilägga informationsbärande ytor används en komplexbildare¹. Därefter urlakas föremålen i kranvatten under ca två veckors tid med upprepade byten av lakvätska. Lufttorkning fotografering samt förpackning avslutar behandlingen.

De konserverade föremålen förpackas i syrafritt material avsett för transport och magasinering. Föremålen stöds upp med formskuren Neopolen som är en polyetenprodukt känd för att ha bra åldringsegenskaper.

Individuell behandling samt iakttagelser dokumenteras och presenteras separat i en teknisk rapport under BILAGA.

Rapport, bilder samt röntgenfotografier medföljer föremålen.

Slutsats, resultat och diskussion

Utav de 42 typerna har 29 konserverats och utav dessa hade 23 av föremålen en typ som mer eller mindre säkert kunde bestämmas, se BILAGA för de individuella bedömningarna. 6 av de konserverade föremålen saknade typ.

Bild. Typerna i sin förvaring sida A

¹ di-EDTA diamintetraetylacetat

Råd och anvisningar om förvaring och hantering

Typerna är tillverkade av bly/-legering vilket gör dem känsliga för sura miljöer vilket är viktigt att ta hänsyn till vid magasinering och/eller exponering.

Hantering av arkeologiska föremål bör alltid ske med handskar för att undvika att skadlig handsveit och smuts hamnar på föremålen, vilket påskyndar nedbrytningen. Handskar fungerar även som skydd mot eventuella hälsoskadliga kemikalier i eller på föremålen. Var försiktig så att inte bomullshandskar fastnar i utstickande delar.

Konservering bromsar den naturliga nedbrytningen men kan aldrig avstanna den helt. Var därför noga med att kontrollera föremålets kondition med jämna mellanrum och kontakta en konservator för konsultation eller konservering om föremålen ändrar utseende eller behöver vård.

För vidare tips och råd angående förvaring och hantering kontakta oss på Studio Västsvensk Konservering eller läs mer i *Tidens tand. Förebyggande konservering*. M. Fjaestad (red.). 1999, Riksantikvarieämbetet

Stockholms
universitet

Bilaga 5. Makrofossilanalys

Arkeologgruppen
att: Ebba Knabe
Drottninggatan 11
702 10 Örebro

ANALYSRAPPORT

Botaniska analyser av jordprover Kv Freja, Karlstad, Värmland.

Metod

Markofossilanalys

De tillsända proverna volymbestämdes genom att den lufttorkade jorden hälldes i en graderad bägare och en känd volym vatten tillsattes. Provvolymer utgjorde alltså jordpartiklar minus luftvolymen mellan partiklarna. Proverna blev dispergerade under minst 1 timme med 5%-ig NaOH och preparerades därefter med en kombination av slammings- och flotationsteknik. Ingen särskild flotationsapparat utnyttjades. Sikt med 0,25 mm:s maskvidd användes. Det floterade materialet lufttorkades efter preparering och studerades under mikroskop i 6,7-40 gångers förstoring. De preparerade proverna och fynd förvaras på Institutionen för Naturgeografi och Kwartärgeologi, men kan med kort varsel tillsändas uppdragsgivaren om så önskas.

Pollenanalys

Fyra prover preparerades för pollenanalys. Endast i A11800 återfanns bevarade pollenkorn i någon omfattning. 5 cm³ jord preparerades. Prepareringen följer Berglund & Ralska-Jasiewiczowa (1985). Proverna behandlades upprepat med dekantering och fluorvätesyra.

Analyserna omfattar fyra jordprover som togs i samband med en arkeologisk undersökning i Karlstad. De provtagna lämningarna dateras till 1600-talet.

Makrofossilanalys

De sammantagna fynden från analysen presenteras i separat tabell. Samtliga prover karakteriserades som sandig, grusig silt. Det organiska innehållet var förhållandevis högt. Utöver bestämbara växtrester i form av frön m.m., återfanns träkol och insektsrester. Den absolut största andelen växtfynd var oförkolnade och men i två av proverna återfanns mindre mängder förkolnade frön.

A1206, brunn.

Den organiska komponenten i detta jordprov var högst av de analyserade proverna. Grundmassan i provet karakteriserades av sand samt en hög andel av vedfragment och träkolpartiklar. Vedfragmenten dominerades av al. Av odlade växter återfanns två kärnor av skalklätt korn, sannolikt fyraraders-korn och ett frö av körvel (*Myrrhis odorata*). Utöver spannmålshantering är alltså även kryddväxtodling påvisad. Körvel, eller spansk körvel som den också kallas, är ursprungligen en växt från södra och mellersta Europa som funnit sin väg till Skandinavien som kryddväxt och i viss mån även förvildats. Jag har inte kunnat hitta några uppgifter om medeltida fynd av körvel i Skandinavien (Jensen 1985, Karg 2007). Den är allmänt omnämnd i 1600-talslitteraturen, både som kryddväxt och medicinalväxt. På Linnés tid var användandet utbrett och körvel användes bl.a. som krydda i mat och brännvin; att dölja missdofter vid begravningar; som medel mot ohyra samt som kur mot magont, blemmor, och fistlar. I en tidigare arkeobotanisk analys av material från det äldsta Karlstad (Heimdahl 2005) återfanns ett antal kulturväxter, men körvel fanns inte bland dem. Jag förbigår en genomgripande studie av litteraturen när jag påstår att körvelfyndet från kvarteret Freja är det äldsta arkeologiska belägget för körvel i Sverige, men vågar likväl påstå att så är fallet.

Institutionen för naturgeografi och kvartärgeologi

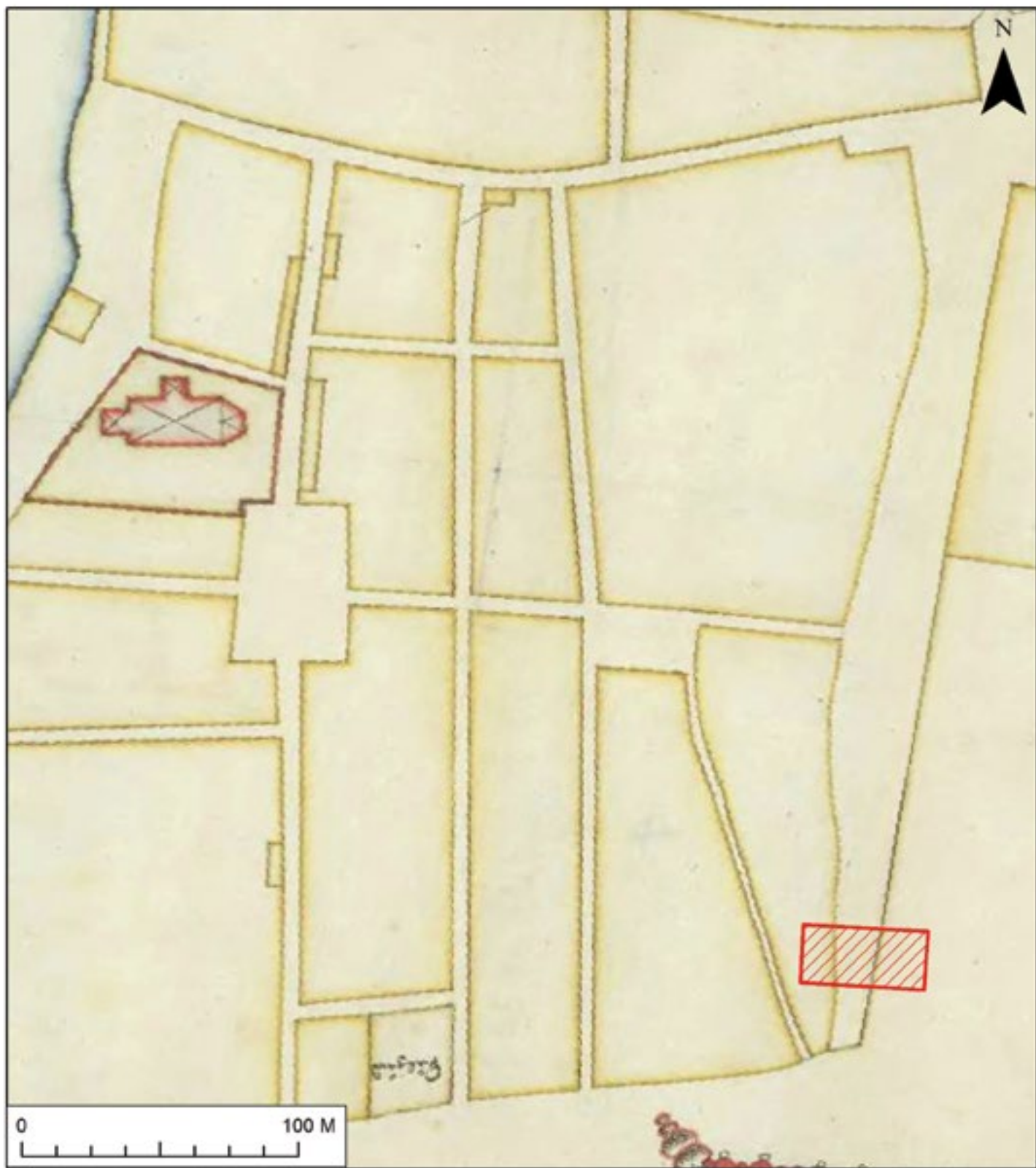
Postadress:
Stockholms universitet
Inst. för naturgeografi
och kvartärgeologi
106 91 Stockholm

Besöksadress:
Geovetenskapens hus Telefon (Vx): 08-16 20 00
Svante Arrhenius väg 8C Telefax: 08-16 48 18
Frescati
www.geo.su.se

Bilaga 6. Matris

FAS 5								90
FAS 4		50			83			93
FAS 3	10	30	81	80	82	84		91
FAS 2	KG40	KG70	KG45	tomtgräns	60			91
FAS 1	KG20	KG43	KG41	Rännsten	60	A1233		91
	Tomt 137				Tomt 138			Tomt 139

Bilaga 7. Kartunderlag

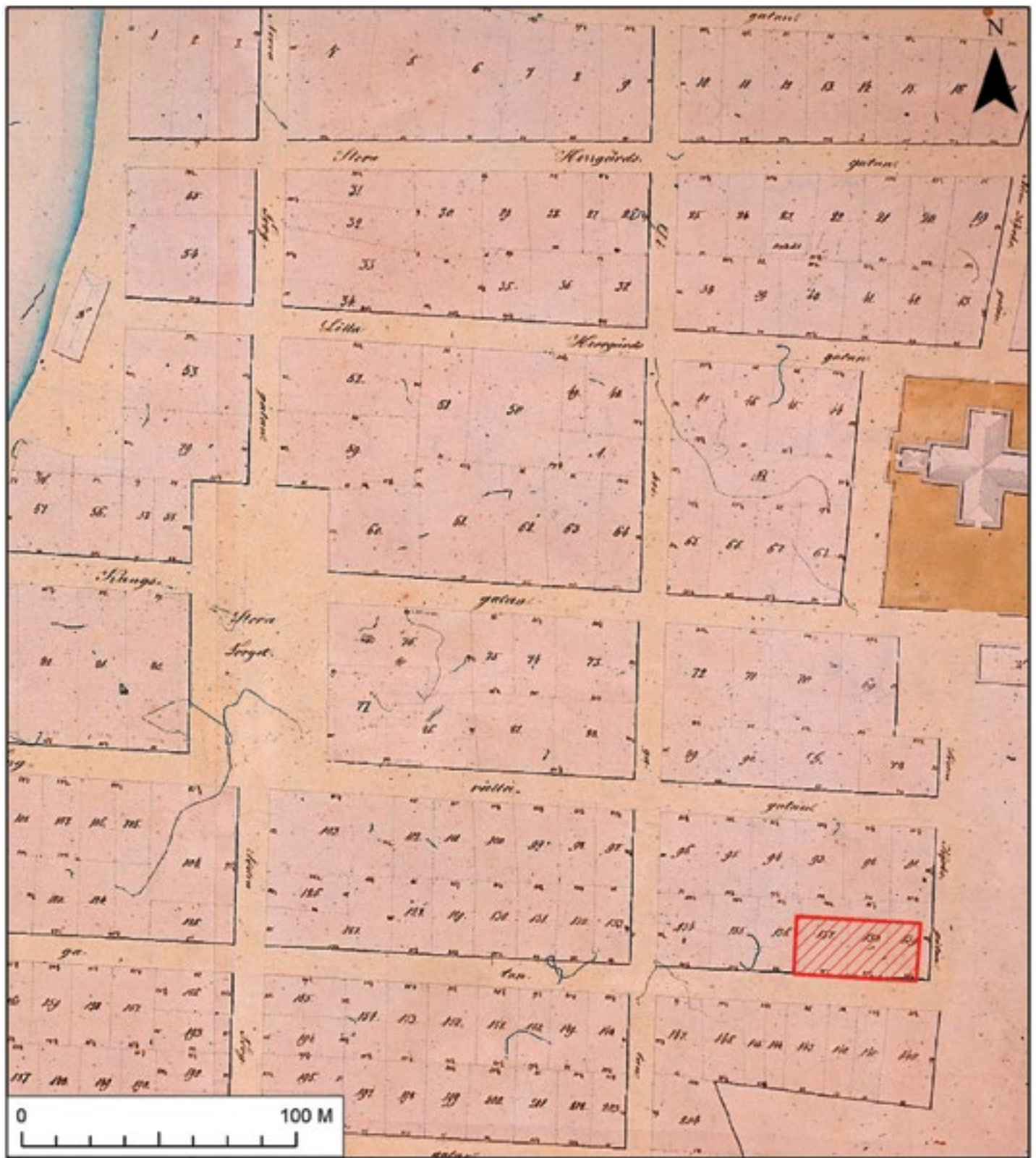
Undersökningsområdet markerat på kartan från 1646. Skala 1:2 000.

Undersökningsområdet markerat på kartan från 1696. Skala 1:2 000.

Undersökningsområdet markerat på kartan från 1713. Skala 1:2 000.

Undersökningsområdet markerat på kartan från 1753. Skala 1:2 000.

Undersökningsområdet markerat på kartan från 1865. Skala 1:2 000.

Undersökningsområdet markerat på kartan från 1865. Skala 1:4 000.

